

ילקוט ווהלין

80 שנה ל"ילקוט ווהלין"

77 שנה למדינת ישראל

גיליון מס' 74

אב תשפ"ה - אוגוסט 2025

בהוצאת: האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
היכל יהדות ווהלין, רח' כורזין 10, גבעתיים 53583
טלפון: 03-717621, פקס: 03-7321605

המייסדים והעורכים הראשונים:
אריה אבטיחי (גרבוז) - הדרי ז"ל
חיים בן ציון אילון ז"ל
אריה זמירי ז"ל

עורך הילקוט 1968-1998: נתן לבנה ז"ל
עורך הילקוט-1998: יהודה מרין ז"ל

חברי המערכת: בוריס בריק ז"ל
אברהם ביבר ז"ל
יוסף גליצקי ז"ל

המערכת: ציפי קרלין
גל סגל

עריכה לשונית: טובה פרידלנד

צילומי טקס הנחת הזרים: צבי דברת

מאמרים, כתבות, שירים, דברי זיכרון, רשמי מסע ותמונות
יתקבלו בברכה.

ניתן להעביר אל מזכירת המערכת גב' זהבה ויסברג:

wohlinorg@bezeqint.net

עיצוב: רויטל אביב
הדפסה: דפוס שלמה לוי בע"מ 052-5471060

תוכן עניינים

- 4 קול קורא להגשת עבודות הנצחה.....
- 6 דבר יו"ר האיגוד.....
- טקס הנחת זרי הקהילות תשפ"ה**
- 8 דברי פתיחה, ד"ר רותי לוסטיג.....
- דבר השורדים**
- 10 סיפורו של חיים מודריק מקולוסוב.....
- 12 הוכבאום הזקן / גל סגל.....
- 13 חמישה מפגשי "זיכרון בסלון".....
- אזכרה שנתית לזכר קהילות ווהלין שנכחדו בשואה, תשפ"ד**
- 14.....
- 16 מפגש עם הסופר חיים באר.....
- 17 "ילקוט ווהלין" - 80 שנה לגיליון הראשון / גל סגל.....
- 28 60 שנה ליסוד היכל ווהלין: זיכרון חי לדורות.....
- שורדים מספרים**
- 30 מחשבתי הראשונה היא לנסוע לארצנו, סיפורו של פנחס אוסטרובסקי / ריקי אוסטרובסקי
- 39 עמדתי מול רוצחי הוריי ולא יכולתי לעשות כלום, סיפורו של שיקה קציר / אבי גיל.....
- 41 סיפורה של לובה טאבלר - ילדה שהפכה לגיבורה בגיל 4.5 / מיטל ליאור-גוטמן.....
- 44 סיפור חיי - סבא אברום / אברהם ביגל.....
- עולמות שחרבו**
- 59 הנאצים חיסלו, הסובייטים דיכאו, המלחמה הבריחה / איתמר אייכנר.....
- 62 אוקראינה: בית כנסת עתיק יוחזר לבעלות יהודית / לינור בר-אל.....
- 64 3,700 בתי כנסת קמו על אדמת אוקראינה / אלון קדם.....
- 73 אזכרה שנתית לקהילות קרמניץ, שומסק ולנוביץ / משה רוזנברג.....
- 75 הנחת זרים בטקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשפ"ה.....

האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין
 המרכז בישראל (ע"ר)
 WORLD ASSOCIATION OF WOLYNIAN JEWS IN ISRAEL

קול קורא להגשת נושאים לכתבת עבודות הנצחה לשנת 2026

קהל היעד: תלמידים בחטיבת הביניים/בחטיבה העליונה/ סטודנטים באוניברסיטאות ובמכללות, **יוצאי קהילות ווהלין**

איגוד יוצאי ווהלין מעודד תלמידים בכיתות ז' -י"ב וסטודנטים להגיש הצעות לנושאים להכנת עבודות שינציחו את קהילות ווהלין אשר הושמדו בשואה.

התחומים:

- עבודת שורשים שתכלול סיפורי משפחה, אירועים, הישרדות, הצלה, עלייה לארץ.
- ראיונות עם שורדים ו/או יוצאי העירות שיכללו סיפורים אישיים וזיכרונות. אפשר הקלטות בליווי תמליל.
- רשמי ביקור בוהלין. חוויה אישית + תמונות ו/או סרט, כולל רקע על ווהלין, קהילה, משפחה.
- מחקרים שעוסקים בחיי הקהילות: מוסדות, אישים, תנועות נוער, אירועים מיוחדים וכו'. המחקרים יכולים להתבצע במסגרת עבודות גמר של תלמידי תיכון לבגרות בהיסטוריה, או עבודות סמינריוניות באוניברסיטאות.
- בניית אתר אינטרנט להנצחת קהילה.

הצעת נושא לעבודה צריכה לכלול תקציר (2-3 שורות) ורשימת מקורות. את ההצעות יש לשלוח למייל wohlinorg@bezeqint.net עבור "ועדת המלגות" עד לתאריך 1.1.2026.

יש לציין שם, שם משפחה, גיל, שם ביה"ס וכיתה, אוניברסיטה/מכללה, שם הקהילה, מספר טלפון נייד. ההצעות תבחנה ע"י "ועדת מלגות". שולחי ההצעות שיאשרו על ידי הוועדה יקבלו הודעה.

את ההצעות המאושרות יהיה על המציעים להגיש כעבודה, על פי ההנחיות להלן, עד לתאריך 1.6.2026.

מבנה עבודה כתובה

- הגדרת הנושא
- הסיבות לבחירת הנושא
- גוף העבודה
- דיון
- מסר אישי
- ביבליוגרפיה - מחקרים - לפחות 5 מקורות מקורות אינטרנטיים
- יש לציין את שם המקור ואת כתובתו האינטרנטית

היקף עבודה כתובה

- אורך: לתלמידים: לפחות 10 עמודים A4, לסטודנטים: לפחות 20 עמודים A4.
- גופן: David 12
- רווח: שורה וחצי

אתר אינטרנט של קהילה

- הגשת הצעה בכתב.
- בניית האתר על פי הנחיות שיימסרו על ידי צוות האינטרנט של האיגוד.

כאמור, הגשת ההצעות וכתובת העבודות מיועדת לתלמידים יוצאי ווהלין לדורותיהם בלבד.

כל מי שהצעתו תתקבל, יתבקש, בנוסף להגשת העבודה, להשתתף גם במיזם "תרומה לקהילה" בתחומים שונים לפי בחירתו. לדוגמא: הקלדה של שמות הנרצחים בני הקהילה, סריקת תמונות ומסמכים וכו'.

העבודות יתבדקנה על ידי "וועדת המלגות", שתקבע את העבודות הראויות לקבלת מענק.

המענקים לתלמידים יהיו בגובה 500-1500 ש"ח. המענקים לסטודנטים יהיו בגובה 3000-5000 ש"ח. העבודות הזוכות יפורסמו באתר האינטרנט של האיגוד וחלקן גם ב"ילקוט ווהלין".

שאלות והתייעצויות ניתן להפנות למייל wohlinorg@bezeqint.net עבור ועדת המלגות.

הוצאה לאור של ספר

הנהלת איגוד יוצאי ווהלין מודיעה, כי ניתן לקבל סיוע כספי להוצאה לאור של ספר העוסק **בהנצחה** של קהילה/משפחה **בווהלין**, ו/או בסיפור **הישרדות ותקומה**. על הספר להיות כתוב בעברית תקינה ועל פי כללי הכתיב (כדאי להיעזר בעורך). הסיוע, בסך 5,000 ש"ח, מיועד לכותבים **יוצאי ווהלין ולדורותיהם**. בשער הפנימי של ספר שייצא לאור בסיוע האיגוד יופיע סמל האיגוד ויצויין "הספר ראה אור בסיוע האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל". עותק מהספר יימסר לספריית האיגוד ולספריית השלוחה של בית הספר להוראת השואה של יד ושם בהיכל יהדות ווהלין בגבעתיים.

המעוניינים יגישו בקשה לסיוע, **לפני הוצאת הספר לאור**, במייל wohlinorg@bezeqint.net אל הנהלת איגוד יוצאי ווהלין, תוך ציון פרטי קשה: שם מלא, דוא"ל, מספר טלפון. יש לפרט בקצרה את תוכן הספר. הפונים יתבקשו להעביר טיוטה של הספר (בקובץ WORD) אל ועדת המלגות.

בכבוד רב, ועדת המלגות - איגוד יוצאי ווהלין

צער יו"ר האיגוד, יאיר אראפ

חברים יקרים

ימים לא פשוטים עברו ועוברים עלינו. מזה כשנתיים אנו מצויים במלחמה וחטופינו עדיין לא שבו הביתה. כתוספת קיבלנו עוד 12 יום של מלחמה עצימה להשמדת הגרעין האיראני ולגריעת יכולותיו להרע לנו במטרה להניאו מלהשמידנו. אכן "עם כלביא יקום וכארי יתנשא", עמדנו במשימה באופן מרשים ביותר, העולם נותר פעור פה לנוכח הביצועים. הצבא החזק והמפואר שלנו הראה לאויבנו ולכל העולם, שלעם היהודי ולתושבי מדינת ישראל יש על מי לסמוך, יש מי שמגן עלינו מפני האידיאולוגיה המטורפת להשמיד את העם היהודי ואת מדינת ישראל, ארצנו האהובה.

ואצלנו, באיגוד ווהלין, הצלחנו לגייס בנות ובנים שלנו לפעילויות של קרוב הדור הצעיר למורשת המופלאה שלנו, להמשך שימור המסורת ולהנצחת הקהילות. בני הדור הצעיר קיימו כנס הקמה וגייסו כ-50 צעירים ל"פורום הצעירים". הם השתתפו בארגון ובביצוע האזכרה השנתית, יזמו וארגנו מסיבת חנוכה, שכללה מפגש עם הסופר חיים באר, השתתפו בארגון ובהכנת טקס הנחת הזרים בערב יום השואה ויזמו הצטרפות למיזם הארצי "זיכרון בסלון". לאחר טקס הנחת הזרים התקיימו בהיכל חמישה מפגשים של "זיכרון בסלון". תקוותי שמפגשים אלה יתקיימו בהיכל גם בשנים הבאות.

יש לנו דור צעיר שנטל על עצמו לשמר ולקיים החובה הקדושה, לזכור ולא לשכוח את זכר הקורבנות, את מורשת קהילתינו ולהנחיל את ערך זיכרון שואת עמנו לדורות הבאים לעולמי עד. על כך תודתי האישית מעומק הלב ועל כך גאוותי.

עם ישראל חי!!!

בימים אלה אנו ממשיכים באיסוף עדויות וחומרים עבור אתר האינטרנט ומציעים עזרה לכל קהילה שתקים אתר קהילה בתוך האתר הכללי של האיגוד. אנו שוקדים על הכנת תוכנית עבודה לימים שאחרי המלחמה, לקיומן של פעילויות תרבות, זיכרון ומורשת. השנה ימלאו 60 שנה להנחת אבן היסוד להקמת היכל יהדות ווהלין ו-80 שנה לצאתו לאור של הגיליון הראשון של "ילקוט ווהלין". תכנית העבודה שלנו תכלול אירוע לציון מאורעות חשובים אלה.

אני מקווה שהמלחמה תסתיים בקרוב וכל החיילים, הלוחמות והלוחמים האמיצים שלנו, ישובו בשלום הביתה, שכל החטופים ישובו, החיים לחיק משפחותיהם והמתים לקבורה הולמת, שהאחדות ואהבת חינם

ישובו לשכון בינינו ונמשיך לבנות את
ארצנו וחיינו באון, באחוה ובשלוה שאנו
ראויים לה!
בתקווה לימים שקטים ובשורות טובות.

שלכם,

יאיר אפל-יו"ר

גב' תמר שרשסקי וגב' איילה ויצמן נציגות שזכות
דית הספר להוראת השואה של יז אס,
ערך יוס הזיכרון לשואה ולגזרה תשפ"ה

ראש העיר גזעתיים ראש העיר גזעתיים מר רן
קוניק, ערך יוס הזיכרון לשואה ולגזרה תשפ"ה

טקס הנחת זריסן, ערז יאן הציכרון לעלאה לעגארה תשפ"ה

השנה אנו מציינים: 77 שנים למדינת ישראל, 84 שנים לתחילת ההשמדה ההמונית, במטרה לנקות את אירופה מיהודים "עד היהודי האחרון", ו-83 שנים לתחילת הרצח וההשמדה של יהדות ווהלין, עד לחיסולה הסופי בקיץ-סתיו 1942.

דברי פתיחה: ד"ר רוטי לוסטיג

ישובים, ערים וכפרים, חוסלה על-ידי הצורר הנאצי, בסיוע פעיל של המרצחים האוקראינים. בין החודשים יולי לאוקטובר 1942 נרצחו בגטאות ובבורות ההריגה כ-200,000 יהודים. עם תום המלחמה נותרו כ-3500 אודים מוצלים.

תקופת השואה העמידה את היהודים מול מציאות חיים בלתי אפשרית, של מלחמת

קיום יום יומית. בכל רגע נתון

התמודדו אנשים עם רעב, קור,

סכנת מוות ועם המוות עצמו.

עצם היכולת להמשיך ולחיות

במהלך השואה הייתה כרוכה

במאבק הישרדות. במאבק

להישרדות ובהישרדות עצמה

ראו היהודים ניצחון על

הנאצים. הניצחון על הנאצים

הביא את השחרור המיוחל.

בראשית 1944 החל שחרורו

של חבל ווהלין. לאחר השחרור,

החלו השורדים לצאת

ממחבואיהם: מן היערות

ומיחידות הפרטיזנים שפורקו.

עם היציאה מהיערות גויסו

רבים מהם לצבא האדום, והם

המשיכו להילחם עד לכיבוש ברלין ולסוף

המלחמה. חלקם נפלו בקרבות שנמשכו עד

לסיום המלחמה ב-9 במאי, 1945.

יום השחרור, שאליו נכספו היהודים במשך

שנות השואה היה, מחד, יום של משבר

גם השנה אנחנו ממשיכים לחוות את המלחמה, את הכאב והצער שנשזרים בה, את הצער העמוק על שהחטופים כולם לא שבו. אנחנו נושאים תפילה לשובם בשלום של החטופים והחטופות החיים ואלה שאינם בין החיים. ומתפללים לשלומם של חיילי צה"ל, ומייחלים להחלמתם של הפצועים.

ד"ר רוטי לוסטיג

עד סוף מלחמת העולם השנייה 75% מיהודי אירופה ושליש מיהודי העולם נרצחו.

יהדות ווהלין, שמנתה עם פרוץ המלחמה כ-250 אלף נפש, שהיו פזורים במאות

בארץ רוויית קברי אחים, בשעה שהיה יחס עוין מצד השלטונות, קשיי השיקום וסכנת האנטישמיות - כל אלה המריצו את היהודים לעזוב את ווהלין. רובם יצאו לפולין, וממנה המשיכו בנתיבי הבריחה וההעפלה השונים לארץ-ישראל ולמדינות אחרות. שם, רובם הקימו משפחות ובנו חיים חדשים, מתוך רצון לבניית עולם טוב יותר לעצמם, לילדיהם ולדורות הבאים, כדי שלא ידעו את מוראות השואה. חשוב לזכור כי לא כל הניצולים הצליחו להיחלץ מהריסות חייהם ולבנות שוב את עולמם ואת עתידם. מקצתם היו חולים מדי או לא מצאו בקרבם את תעצומות הנפש לשוב לחברה ולאנושות שבגדו בהם.

וריקנות, של הרגשת בדידות קשה, עת התחוורו ממדי החורבן האישי והציבורי כאחד, ומאידך, השחרור הציב צורך בגיוס משאבי נפש, כדי להמשיך ולחיות לנוכח האובדן. נטייתם הטבעית של השורדים הייתה לחזור למקום ממנו יצאו, המקום שהיה עד לפרוץ המלחמה ביתם. אולם עד במהרה התברר להם כי בכפרים ובכמה מהעיירות מרחפת מעליהם סכנת רצח מצד הלאומנים הפשיסטים האוקראינים. חלק מן העיירות היו שרופות, ולא היה לאן לחזור הניצולים החלו להתרכז בעיירות מרכזיות, והחלו להתארגן כקהילה. עם זאת היה קושי להמשיך ולחיות

קהל בטקס, ערב יום הזיכרון לשואה ולגזרה תשפ"ה

זכר הארצנים

סיפורו של חיים מודריק מקולוסוב

ועלולים לפגוע גם בנו, החליט אבא שחייבים לעזוב. הוא קנה עגלה עם סוס והתחלנו במסע הנדודים מזרחה.

הצטרפנו לפלוגות של הצבא הרוסי שנסוג יחד עם החיילים הפצועים. בדרך הורה לנו המפקד הרוסי של השיירה לעזוב את השיירה ולפנות לצד הדרך למסלול שונה. רק המשפחה שלנו הלכה בדרך הזאת ולפתע הגיח מעלינו מטוס גרמני. התחבאנו בצידי הדרך ולאחר ההפצה חזרנו לדרך והצטרפנו לשיירות נודדות אחרות שנעו מזרחה, עד שהגענו לעיירה רוסית שמרבית תושביה היו יהודים. גרנו שם באחד הבתים של היהודים. באחד הימים המטוסים הגרמניים שוב הגיחו והפציצו את הבית שבו גרנו. למרבה המזל נשארנו כל המשפחה בחיים גם בהפצה זו. המשכנו לנוע מזרחה, אך הבנו שלהמשיך עם הסוסים והעגלה זו משימה לא הגיונית, ולכן עלינו לרכבת משא. עובדי הרכבת לא הסכימו שנעלה, אך אבא דחף אותנו בכוח והמשכנו במסע. בזכות ההתקדמות האיטית של הרכבת הצלחנו ללקט ירקות ותפוחי אדמה בדרך. המסע ברכבת נמשך כחודש ימים. אנחנו עצרנו קרוב להרי אוראל באזור הטטרי ושם שהינו עד חורף 1944.

לקראת סיום המלחמה אך לא בסופה, בדצמבר 1944, אבא שמע ברדיו שקולוסוב שוחררה והחליט שניסע חזרה הביתה. במהלך הנסיעה הזהיר אותנו עובד

נוולדתי בעיירה קלוסוב ב-1935. כל העיירה הייתה למעשה רחוב אחד ראשי שכלל בתי מסחר, בית מרחץ, בית כנסת ותחנת רכבת. אנחנו גרנו בפרברי העיירה בבית עץ עם עליית גג, רפת ולול וחצר עם עצי פרי.

חיים מודריק

ב-1939, את זה אני זוכר רק מסיפורים של אחיותיי, בהתחלת המלחמה, התחילו להגיע אלינו פליטים מפולין. הם ברחו מהגטאות שהוקמו שם וסיפרו על הדברים הקשים שהגרמנים עושים. אנחנו היינו תחת שלטון סובייטי עד יוני 1941. אחותי עבדה במשטרה המקומית הרוסית ולכן הייתה מראשוני הנסוגים יחד עם המשטרה שהחלה לסגת מהאזור. אנחנו נשארנו בעיירה, וכיוון שפחדנו שהגרמנים יגלו שאחותי הייתה בשיירות הסובייטים

עברנו דרך טוניס, אספנו שם פליטים, ובאלכסנדריה הבריטים עלו על הכוונה שלנו להגיע לישראל והובילו אותנו לעתלית. שם היינו במעצר כשבוע ימים. לאחר השחרור שלי ושל אחי עברתי לקיבוץ מסילות ואחי צבי נשלח לקיבוץ גן שמואל.

האחיות נמצאו ונעזרו בנפרד על ידי התנועות הקיבוציות ועלו לארץ בצורה בלתי לגאלית. ההורים הגיעו בשנת 1947 בצורה לגאלית ישר לבית עולים בגבעת שמואל - פרדס רוזנבלום.

בקיבוץ הייתי נער חסר משמעת. פעם אחת הלכתי לבקר את גיסי, שהיה חייל במלחמת השחרור, ולא חזרתי לקיבוץ מיד כנדרש. בפעם השנייה ברחתי כאשר בן הדוד של אמי נהרג במלחמת השחרור. שוב עזבתי את הקיבוץ ללא אישור ובגלל זה "גורשתי" מהקיבוץ ללא שום כתובת חלופית. נאלצתי לגור עם הוריי בחדרון הקטן בבית העולים בגבעת שמואל. בגבעת שמואל למדתי בבי"ס ערב כיוון שעבדתי בבקרים, הכרתי את דליה אשתך, התגייסתי לגולני. למדתי נגרות במפעל פרטי לנגרות ואח"כ למדתי שרטוט ואדריכלות. ניהלתי נגריה פרטית ומשם עברתי למשרד הטכני של חברת הארגון, שעשתה עבודות למוסדות ציבור ולמשרדי ממשלה.

85 שנים עברו. המחשבה שילד יהודי עובר תלאות כאלה בילדותו, כשכל בחירה בדרך ובכיוון יכולה להיות הרת-גורל, צריכה לחזק את כולנו להאמין שנמצא תמיד את הדרך הנכונה והישרה.

הרכבת שהיה יהודי, וראה שאנחנו רוצים לרדת בקלוסוב, שלא נרד בקלוסוב כיוון ששם האוקראינים תומכי הגרמנים עדיין שולטים במקום ופוגעים ביהודים.

לכן ירדנו בסארני ושם אבא ואחותי מצאו עבודה במאפיה. מאוחר יותר גם אחותי השוטרת הצליחה להגיע אלינו מסיביר ומצאה עבודה בבנק. כשרצינו בסיום המלחמה לעבור לפולין - הרי היינו למעשה אזרחי פולין לפני המלחמה והותר לאזרחי פולין לעבור לפולין - נאלצנו להחביא את אחותי בזמן הנסיעה, כיוון שהיא הייתה חייבת לחזור לעבודתה בסיביר.

הגענו ללודג'. היינו שם מספר חודשים וכשהייתה אפשרות לעבור לצ'כיה כאזרחים יוונים, ההורים זייפו תעודות וכך הגענו, ההורים ואני בלבד, לצ'כיה. אז כבר לא היה לנו קשר עם יתר האחים. בצ'כיה חברנו לנציג מהישוב היהודי בארץ ישראל שצרף אותנו לכל הפליטים ועזר לנו לעבור להונגריה בצורה בלתי חוקית. עלינו על משאיות סגורות וכך הברחנו את הגבול. בהונגריה היינו כשבוע באכסנייה שהמוסדות היהודיים ארגנו. מהונגריה עברנו לאוסטריה למחנה העקורים בלינץ. האמריקאים דאגו לכל הצרכים שם. במחנה היו חוגים ללימודי עברית ופעילות תרבותית. לאחר כמה חודשים, בעזרת השליחים מהארץ, התחלנו לנסות לאתר את כל המשפחה. את האח איתרנו בגרמניה ביורדנבאד יחד עם המשפחה שאיתה נמלט. הם היו שם במין מנזר שבו התרכזו פליטים יהודים רבים, והחלטנו לנסוע לשם. שם התאחדה כל המשפחה. הצלחנו להשיג סרטיפיקט רק לאחי ולי. נסענו לצרפת, הפלגנו ועלינו עם עליית הנוער.

הוכבאום הזקן / גל סגל

בספר הניחומים של משפחת ביבס כתבתי לירדן: אני גל נכדו של מלך סגל שנשאר ב-1942 לבד מכל משפחתו מדובנא, מאחל לך שגם נכדיך יזכרו את יקיריך והם יחיו בליבם לעד.

כששבתי מניחום האבלים, נזכרתי בביקור בילדותי אצל שורד שואה, אבא של חברת משפחה וכתבתי את השיר הזה:

מר גל סגל

הוכבאום הזקן

פעם כשהייתי ילד ונסענו לבקר את הוכבאום הזקן שממנו אני זוכר איך סיפר לי סיפור כואב סיפור שכנראה שקע לי בלב:

פעם הייתה לי אישה וילד קטן פעם שניהם עלו בעשן הפצע בלב לא נתן לי לשכוח ותראה, ילד, בכל זאת מצאתי לי כח

אל תבכה ילד, אל תהיה עצוב קמתי ועליתי וצמחתי שוב אפשר לטעת עץ גבוה בתוך הבור השחור אפשר עליו לעלות לראות את האור

פעם הייתה לי אישה וילד קטן אמר הזקן תכול העין בצריף הישן הוא הראה לי תמונה על הקיר וחזר לחייך ולימד אותי שיר אל תבכה ילד....

עכשיו הקמתי לי בית חדש וקט ואיתי בבית גרות אישה ובת אנחנו גרים כאן בבית הזה הקטן ובלב שלי גרים האישה והילד שעלו בעשן.

עיינה-ליזל גרסטמן, תלמידת זיה"ס תלמה ילן, גזעתיס

חמישה מפגשי "זיכרון בסלון" התקיימו בהיכל יהדות ווהלין בערב יום השואה תשפ"ה

שנן, סיפר את סיפור הישרדותם של הוריו יוצאי דובנה וורקוביץ, החל מהימים שלפני חיסול יהודי העיירה ועד העלייה ארצה. גל סגל - דור שלישי, ארח את אביו, מאיר סגל, דור שני. יחד סיפרו את סיפורם של טובה, לבית פרומין מהעיירה קלוסוב ומלך סגל מהעיר דובנא. הנכדה נעמה סגל, דור רביעי, ליוותה את המפגש בשירה שכללה גם שיר שכתב גל לאחר הביקור בקלוסוב ונעמה הלחינה ושרה במיוחד בערב זה. ציפי קרליץ - ס/ו"ר האיגוד, עורכת "ילקוט ווהלין" ודור שני, סיפרה, בליווי סרט, את סיפור הישרדותם של הוריה, חנה ומוטל קרופ, מהימים שלפני טבח יהודי וורקוביץ-אוזיראן ועד העלייה ארצה. נעם בינשטוק - חבר קבוצת הדור הצעיר של איגוד ווהלין ודור שלישי, סיפר כיצד ביום השואה 2023 גילה מחברת אבודה של סבו וכך יצא למסע בעקבות סיפורו של סבו כפרטיזן ביערות ווהלין. מוטי ליטבק - דור שני, סיפר את סיפור ההישרדות, הגבורה והתקומה של הוריו דורה ולובה.

גס

לראשונה, חֵבֵר איגוד יוצאי ווהלין לעמותת "זיכרון בסלון" ובמסגרת זו נערכו בערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה חמישה "סלונים", מפגשי זיכרון בסלון. לאחר האזכרה המסורתית והנחת הזרים למרגלות האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים בני ווהלין שנפלו בקרב, נפתחו ברחבי ההיכל חמישה מפגשי "זיכרון בסלון". רבים ממשתתפי הטקס באו לשמוע את הסיפורים המרגשים שסופרו בידי דור שני ושלישי. המפגשים היו פתוחים לקהל הרחב ואורחים, שאינם קשורים לקהילת ווהלין, נכחו במפגשים. יאיר אפל - יו"ר איגוד יוצאי ווהלין, ודור

זר קהילת ורקוביץ אוזיראן

זר קהילת דזאנא

אזכרה שנתית לזכר קהילות ווהלין שנכחדו בשואה, תשפ"ד

באירוע השתתפו שורדים יוצאי קהילות ווהלין, בני הדור השני והשלישי, וצעירים מקרב חברי הארגון. מר רן קוניק, ראש העיר גבעתיים, ווהלינאי בעצמו, כיבד את המעמד בנוכחותו ונשא דברים שנגעו בלב המשתתפים.

י"ד באלול נקבע על-ידי מייסדי ארגון יוצאי ווהלין כיום אזכרה לכלל קהילות ווהלין. ילקוט ווהלין י"א (עמ' 1). בי"ד באלול תשפ"ד, התקיימה בהיכל יהדות ווהלין בגבעתיים, אזכרה שנתית לזכרון של 172 קהילות ווהלין שנחרבו בידי הצורר הנאצי בתקופת השואה.

172 נרות לזכר קהילות ווהלין

"קולות גזעתיים" בהופעתם לאזכרה

את המאמר המלא על מחקרו של נעם בינשטוק אודות סבו, ניתן לקרוא בגיליון הקודם (73) של ילקוט ווהלין. את האזכרה ליוותה שירתם המרגשת של הרכב "קולות גבעתיים", בניצוחו של המוסיקאי צחי פודור. בסיום האזכרה הוקרנה מצגת מיוחדת שהציגה את שורדי קהילת ווהלין עם בני המשפחה שהקימו בישראל. המצגת כמו גם הטקס כולו ניתנים לצפייה בתוך "חדשות ואירועים" באתר האינטרנט של איגוד יוצאי ווהלין <https://did.li/5RZaa>

בכניסה לאולם, הדליקו האורחים נרות זיכרון, אשר הונחו לאחר מכן על הבמה, ודלקו לאורך כל הערב. שמות 172 הקהילות שנרות הודלקו לזכרון, הוקראו בקול, כסמל לכך שהן חיות בזיכרון הדורות. רגעים מרגשים בטקס היו דבריו של נעם בינשטוק, שסיפר על קורותיו של סבו, פנחס בינשטוק מדובנא. את הסיפור למד ממחברת שגילה באקראי - תיעוד אישי שחושף את חייו של הסב בימי התופת ומאחורי המספרים היבשים. נעם העמיק לחקור וגילה מקורות וסיפורים שאיש לא ידע על קיומם.

נעם בינשטוק מספר את "פרשת פנחס"

הסופר חיים באר בנו של אברהם רכלבסקי מאוברוך, בהיכל ווהלין

להמשך פעילות האיגוד. לאחר שהתכבדו בסופגניות ולאחר הדלקת נרות חנוכה, שוחח גל סגל, נציג הדור הצעיר, עם הסופר, שהיה זה עבורו ביקורו הראשון בהיכל. באר סיפר על תהליך היצירה של הספר "צל ידו" ועמד על אופיים של הווהלינאים ועל ההשפעה הגדולה של סיפורי העיירה על אופיו של אביו. באיגוד מקווים שהקשר עם בכיר הסופרים יוצאי ווהלין כיום, ימשך ויתחזק.

בנר חמישי של חנוכה תשפ"ה, התקיים אירוע קהילתי בהשתתפות של הסופר, חיים באר, באר, מחברם של הספרים: נוצות, חבלים, גם אהבתם גם שנאתם, בחזרה מעמק הרפאים ועוד, חתן פרס ביאליק ופרס עגנון, חוקר ספרות ועורך, הוא בנו של יוצא העיר אוברוך' מוהלין. בספרו "צל-ידו" מתאר באר מפגש דמויני בעולם מדומה עם אנשי העיירה והקהילה. את האירוע ארגנו חברי הדור הצעיר של איגוד יוצאי ווהלין, כחלק מפעילותם

שיחה עם הסופר חיים באר

קני הנזר הצעיר בהצלקת הנרות בארוע חנוכה עם הסופר חיים באר

"ילקוט ווהלין" - 80 שנה לגיליון הראשון מאת: גל סגל

מתקשים להגשים את המטרה הזו במלואה. "מפאת קושי הזמן נאלצנו לדחות תוכנית רחבה זו עד לאחר המלחמה ולהסתפק לפי שעה בפרסום חלק מהחומר בצורת קבצים לעתים מזומנות". זו הסיבה שבחרו לקרוא לקובץ: ילקוט. למרות שרבות הקהילות שהוציאו ספרי קהילה גדולים ועשירי יריעה, אולי הגיע העת עבורנו, בדורנו אנו להגשים את משאת נפשם ולקבץ החומר הזה לספר ווהלין הגדול.

על הרעיון שהתגבש ליצירת הילקוט כותב נתן לבנה: (בידיש - מתורגם בידי הבינה), לימים אחד מעורכיו של הילקוט בגיליון ה-50: כמו שמעשה בראשית, בריאת העולם

"מגמתנו"

באפריל 1945, עוד בטרם הסתיימה מלחמת העולם השנייה, בטרם נודע היקפה המר ובטרם התברר גורלה של הקהילה הוותיקה והחשובה - קהילת ווהלין - יצא לאור הגיליון הראשון של "ילקוט ווהלין". כשניגשו עורכי הילקוט, אריה אבטיחי, חיים בן ציון אילון ואברהם זמיר, למלאכתם הם הציבו לעצמם יעד "לאסוף ולרכז כל חומר הנוגע לווהלין היהודית, ליישוביה, אישיה, מוסדותיה, קורותיה ולהווי היהודי שלה, במשך הדורות עד שיד הכורת האכזרית של צורר ימינו עקרה את הכול משרש¹". הדברים האלה נכתבים כאמור בחודש אפריל שנת 1945 (תש"ה), בשלהי מלחמת העולם השנייה. את הדברים כותבים אנשי הארץ, ילידי קהילת ווהלין שעלו לארץ, בטרם השחירה אירופה את השמיים על יהדות הגולה ובתוכה יהדות ווהלין. תחושת הדחיפות ניכרת בכל שורה. החרדה מפני הכחדת זכרה של הקהילה לאחר הכחדתה הפיזית והאנושית של קהילת ווהלין, ניכרת כמעט בכל שורה במנשר הפתיחה של הגיליון הראשון. אפשר להניח, בסבירות גבוהה, שעורכי הילקוט לא ציירו לנגד עיניהם את ילקוט ווהלין כפי שהוא מופיע כיום, 80 שנה אחרי צאתו של הגיליון הראשון.

למען האמת מטרתם הייתה "לפרסם (את החומר החשוב שריכזו ג.ס. כולו) בבת-אחת בתבנית ספר גדול אשר ישמש יד וזכר ליהדות ווהלין". ואולם הם מעידים כי הם

1 אבטיחי-אילון- זמיר עורכים (1945) - ילקוט ווהלין א', איגוד יוצאי ווהלין עמ' 1.

בסקירה זו אנסה להביא את סיפורו של מפעל הנצחה ייחודי זה, שעליו גאווותנו כווהלינאים, שכן הוא אחד מהביטאונים וילקוטי הזיכרון שהמשיכו את יציאתם כשמונה עשורים עד ימינו אנו. נבחן את המגמות השונות, המשברים והתמות שאפיינו כל תקופה.

העורכים הראשונים היו בני ווהלין שעלו לפני השואה. העורך הראשי והיוזם היה אריה אבטיחי שעלה לארץ לראשונה ב-1920 בגיל 25. אבטיחי נולד למעשה בסטולין שבבילארוס, אבל בגיל צעיר נתייתם מהוריו וגודל בידי אחיותיו ברובנו. קודם עלייתו לארץ היה פעיל ציוני נלהב חרף גילו הצעיר, והיה לאחד הפעילים העבריים והציוניים הבולטים בעיר. עם עלייתו לארץ עבד בחקלאות וב-1921 קיבל פנייה לייצג את רובנה בקונגרס הציוני. לאחר הקונגרס עזר בסטולין עיר הולדתו והקים שם את גימנסיית "תרבות". הוא חזר לוהלין ולרובנה ושכנע את אחת מאחיותיו לעלות עימו ארצה. לאחר עוד שנה, שבמהלכה הכיר את אשתו (בתו של הרב סלונים), הם עלו ארצה. למותר לציין כי כל משפחתו שנתורה בוהלין אבדה בשואה. בארץ אבטיחי, התיישב בנחלת יהודה ולאחר מכן בכפר-הדר היא הוד-השרון, והוא כיהן כאחראי על משקי העזר בהתיישבות ב"מרכז החקלאי". בנו מנחם אבטיחי היה בין שבעת הנופלים במלחמת השחרור, שעל-שםם נקרא היישוב משמר השבעה.³

לצידו פעל כעורך הסופר חיים בן ציון. ח.ב. אילון (בארניק), שנולד ב-1901 באוסטראה שבמחוז ווהלין. כיהן כחזן ראשי בביהכ"נ ע"ש המהרש"א באוסטראה. הוסמך

היה קודם מאמר ואח"כ מעשה כך: "עלה בלב בני ווהלין שעלו לישראל רעיון דומה: להקים "היכל" - ארמון-זיכרון להנצחת יהדות ווהלין שנחרבה - ולצדו להוציא ביטאון קבוע, "ילקוט ווהלין", שיתעד בכתב את חייה ומותה של הקהילה. יש אומרים שהרעיון הראשון היה של ר' אריה אבטיחי ז"ל; אחרים מספרים כי התגבש בשיחת רעים בין אבטיחי, האדריכל יונתן שליין, השופט פנחס אבישה, צבי ברגה, משה בורקו, יוסף טבצ'ניק ועוד, כולם כבר עושים מנוחה נכונה. באותה פגישה קיבל אבטיחי עליו להוציא את "ילקוט ווהלין", והוסכם שההיכל והילקוט ישלמו זה את זה, ויהיו ליחידה אחת של זיכרון חי"². אכן ראוי לציין כי שנת ה-80 לילקוט ווהלין היא גם שנת ה-60 להנחת אבן הפינה להיכל יהדות ווהלין.

2 נ. לבנה עורך (יולי 1993) ילקוט ווהלין 50, איגוד יוצאי ווהלין: "מ פנקס העורך מי ומה בילקוט" = ע"מ 5.

ביטוי גם בתוכנם של המאמרים, המספר בעיקר את סיפור חיי הקהילה תרבותה ואישיה, ופחות את סיפור השואה וקיצן של הקהילות.

איך יוצרים זיכרון? רקע תיאורטי

אצל סבא שלי, סבא מלך, יליד דובנא (1914) זכור לטוב, לא הייתה "שואה". הוא קרא לה "מלחמה". הוא האשים את ה"מלחמה" בעישון שלו, את העובדה שאין לו רישיון נהיגה. את העובדה שההורים שלו לא חיים. את הגרמנים רק הורגים "הרגנו להם תינוקות" – היה אומר לי באגדת הילדים המוזרה שבחר לספר לי עליה, כדי להדגיש שלא היינו חלשים, מעטים ונפסדים. הוא בכלל היה חייל בצבא האדום. מה אמת ומה בדיה? סבא רצה שהנכד הצבר הבכור שלו יאמין שסבא שלו היה איש חזק וניצח את כולם. כמו שהיה ממהר לקרוא לי לחוש את שרירי הקיבורת הקשים שלו: "נא תראה, כמו ביצה תגע". והייתי בודק והם היו קשים, יותר מביצה, כמו אבן. פעם אחת בכה, כשסיפר שחזר לביתו בעיר דובנא שבווהלין (פולין אז, אוקראינה היום) ומצא אותו ריק.

מה אמת? מה בדיה? אין לדעת. ⁶ Assman במאמרו על זיכרון קולקטיבי וזהות תרבותית, מבחין בין זיכרון תקשורתי (Communicative Memory) לזיכרון תרבותי (Cultural Memory). הזיכרון התקשורתי, כמו זה שניסה להנחיל לי סבא, מבוסס על תקשורת יומיומית ובעיקר על אנשים חיים, עדים נוכחים אשר יכולים להיות כל אחד, ללא מומחיות

להוראה מטעם מוסדות החינוך "תרבות" ופעל להרחבת החינוך העברי. הקים את תנועת השומר הצעיר בעירו והיה פעיל גם בתנועת "הדרור". החל לכתוב מאמרים וסיפורים לעיתון "על המשמר" וב-1933 עלה ארצה במסגרת "עליית העיתונאים במסגרת" "המכביה". בתחילת דרכו ניסה לעבוד בחקלאות, אך עד מהרה חזר להוראה ובמקביל המשיך לפרסם בעיתונות הארצית. באמצע שנות הארבעים, כאשר החלו להגיע הידיעות על קורות השואה, החל לסייע בארגון עזרה והצלה לפליטי השואה ולמלאכת התיעוד. היה בין מייסדי "ארגון יוצאי ווהלין", "ארכיון ווהלין" וארגוני בני נוער לשם הגשת סיוע לניצולי השואה; גבה עדות מפי פליטים על ההשמדה ועל ההצלה.

שני כותבים נוספים שאיתרתי הם יצחק רוכל מקרמניץ שעלה לארץ ב-1921 בהיותו בן 25. עם עלייתו הצטרף יצחק ל'פלוגת בוני מסילות הברזל' בגדוד העבודה, שבנתה קווי רכבת, ובין השנים 1921-1923 ישבה באוהלים בראש העין, בתל אביב ובמגדל. יצחק כתב רשימות לעיתון הגדוד ואף נתן לו את שמו - 'מחיינו'. לאחר שנותיו בגדוד עסק יצחק בניהול חשבונות, ובמשך ארבעים שנה מילא תפקידים בכירים בקופת חולים של ההסתדרות הכללית (תחילה בטבריה, לאחר מכן בחיפה ובתל אביב).⁴ המשתתף הנוסף הוא בליי אלימלך שעלה מדובנא לארץ ב-1933 בהיותו בן 62.⁵ יש להניח כי גם שאר הכותבים רובם ככולם היו יוצאי ווהלין שעלו ארצה לפני השואה וביססו את מעמדם עד לסיום מלחמת העולם השנייה. הדבר בא לידי

4 עונג שבת - onegshabbat.blogspot.com/2016/05/blog-post.html

5 גולה-תקומה gola-tkuma.co.il

6 Assmann, J. (1995). Collective memory and cultural identity (J. Czaplicka, Trans.). 6 (New German Critique, 65, 125-133. (Original work published 1988

את הזהות באמצעות הזיכרון התרבותי הוא משתמש בתמונות ובטקסים, הוא יכול להיות לשוני ויזואלי או טקסי. כדי לגבש את הזיכרון התרבותי יש צורך במומחים לכך, שיש להם את היכולת להנחיל ולכתוב ולעצב את הזיכרון. הזיכרון התרבותי מאופיין בכך שהחומרים שהוא עוסק בהם רחוקים מהיומיומי ומתרחקים ממהלך הזמן הרגיל. הוא מגדיר את גבולות הקבוצה וערכיה המשותפים. הוא משחזר את העבר לפי צרכיה של הקבוצה בהווה, ע"י התמסדות הגופים המארגנים את הזיכרון ופרשנות התואמת את ערכי הקבוצה.

הגיליון הראשון שראה אור באפריל 1945, נפתח כאמור בהצהרה רבת עוצמה תחת הכותרת "מגמתנו". זהו טקסט מכוון והעורכים מודעים לכך. אם נתח את ההכרזה היסודית הזו, באמצעות המסגרת התיאורטית של יאן אסמן על זיכרון תקשורתי ותרבותי, נחשוף את המאמץ המודע והאסטרטגי להתעלות מעל אופיו החולף של הזיכרון האישי ולכונן ארכיון תרבותי בר-קיימא. "זיכרון תרבותי" (cultural memory) מובחן בזכות ריחוקו מן היומיום, קביעת מסמרות שאינן משתנות עם חלוף הזמן. הזיכרון התרבותי כאמור, מתייחד בשמירה על זיכרונות של אירועים מכוונים מהעבר באמצעות "גיבוש תרבותי" (כגון טקסטים, טקסים, אנדרטאות) ותקשורת ממוסדת. ההחלטה של עורכי "ילקוט ווהלין" להדפיס ולהפיץ באופן שוטף אוספים אלה, "לאסוף ולרכז כל חומר... ספריות, ארכיונים, זיכרונות, תצלומים, תעודות", ולהפקידם "לרשות בית-הגניזה של האומה", ממחישה מעבר מכוון מזיכרון תקשורתי לזיכרון תרבותי, המבטיח את שימורו מעבר לחיי העדים הישירים. בעיני, העובדה שילקוט זה

מיוחדת. עדותם לא מחייבת ארגון וללא נקודת עיגון קבועה. זיכרון זה שורד לכל היותר כמאה שנים, עד דור שלישי, ועשוי להיעלם לאחר שהדור שחוה את האירוע נעלם.

לעומתו, הזיכרון התרבותי עובר דרך התמסדות תרבותיות ה"ממשטרת" את הזיכרון, מה שניטשה קרא לו "constitution of horizons" חוקת האופקים- כלומר מה שמגדיר מה לזכור, איך לזכור ומי זוכר. הזיכרון התרבותי משמר מאגר ידע שממנו הקבוצה שואבת את תחושת הזהות שלה. הזיכרון התרבותי אמור לענות על הצורך ביצירת זהות משותפת. כדי לקיים את הזיכרון, לא נדרש הזיכרון התרבותי לעדים עצמם המספרים בגוף ראשון את קורותיהם.

אסמן מציע את הזיכרון התרבותי כמסגרת שאיננה מלקטת רק את העובדות ההיסטוריות, אלא זוהי מערכת שמתפקדת כמנגנון לגיבוש ושימור הזהות. כדי לגבש

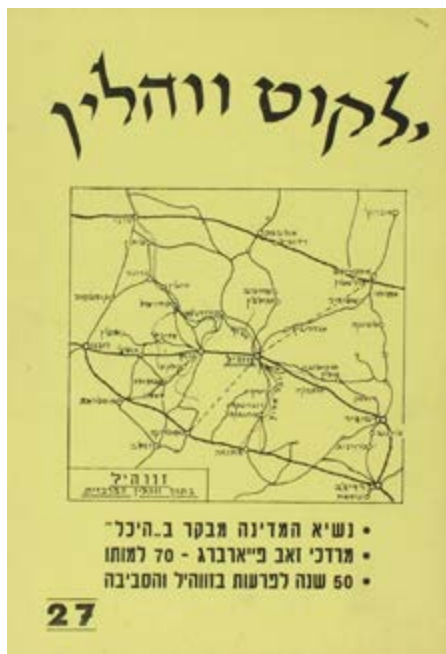
מצביעים על מציאות מורכבת יותר, שבה ניצולים ביקשו לעיתים קרובות לשתף אך נתקלו במחסומים שונים⁷. מחקרים אלה מצביעים על כך ש"ניצולים רבים, למשל בארה"ב, היו להוטים לדבר על עברם ועשו זאת בקרב ניצולים אחרים, אך כפי שסיפרו מאוחר יותר, לא מצאו קהל קשוב בקרב קרובי משפחה ועובדים סוציאליים אמריקאים". הדבר מצביע על כך שהשתיקה לא הייתה טבועה בניצולים, אלא תגובה לגורמים חיצוניים. הופעת המיתוס מיוחסת בחלקה לתנועת המחאה של שנות ה-60, שבה סטודנטים יהודים טענו שדור הוריהם התעלם מהשואה או המעיט בחשיבותה. לפיכך, השתיקה אינה קשורה רק לרצונם של הניצולים, אלא גם להקשר החברתי של קבלת הזיכרון. ואם שורדי השואה שותקים, כיצד יעבירו "זכרון תקשורתי"?

בנוסף, אבקש להניח כי לשורדי קהילת ווהלין עומדת בעניין השתיקה סיבה נוספת. האופי הספציפי והברוטלי של השואה בווהלין, שכלל ירי המוני, עוינות מצד האוכלוסייה המקומית ובריחה ליערות, עיצב ככל הנראה את סוג הטראומה שחוו הניצולים. לדוגמה, ניצולים ששרדו באמצעות הסתתרות או לחימה כפרטיזנים חוו טראומה שונה מאלו ששרדו במחנות ריכוז. טראומת הבריחה המתמדת, ההסתתרות והבגידה מצד המקומיים הובילה ככל הנראה לסוגים שונים של זיכרונות, ובעיקר למנגנוני התמודדות ונרטיבים (או שתיקות) שהועברו לילדיהם, כפי שהדגמתי בסיפורי האישי עם סבי המנוח. ההקשר האזורי הזה אינו רק רקע; הוא כוח מעצב על תוכן הזיכרון והעברתו. לדוגמה, ניצולי הסתתרות יכלו להדגיש

ממשיך לצאת מידי שנה בשנה (בהפסקות מסוימות שנתעכב עליהן בהמשך) ועד ימינו אנו, מצביעה על ייחודו כ"אש תמיד" ואולי (ואני מודע לחוסר האובייקטיביות) על ייחודה של קהילת ווהלין ויוצאיה.

ובכלל, האם אפשר לדבר על זיכרון תקשורתי בהקשר של קהילת ווהלין ועל ילקוט ווהלין כמי שמגלם את המעבר מזיכרון תקשורתי לזיכרון תרבותי? הלא "מיתוס השתיקה" גורס כי רוב שורדי השואה לא דיברו. אלא שהאמונה הרווחת כי ניצולי השואה שמרו על שתיקה במידה רבה לגבי חוויותיהם בתקופה שלאחר המלחמה, אותגרה על ידי מחקרים עדכניים. "מיתוס שתיקה" זה מניח כי הניצולים היו שקועים מדי בבניית חייהם מחדש, או שהציבור לא היה קשוב לסיפוריהם. מחקרים חדשים

פיזית ניתנת לשימור. מעבר לכך, הצהרת "מגמתנו" מיישמת באופן מובהק את עקרון ה"ארגון" (organization) וה"עגון המוסדי" (institutional anchoring) על ידי העברת החומר "לרשות בית-הגניזה של האומה". זוהי פעולה המכוונת התמחות - שימור ארוך-טווח של זיכרון קולקטיבי, בניגוד לטבעו המפוזר של הזיכרון התקשורתי. מחויבות זו - לא רק כדי להציל את הזיכרונות ומה ששרד את השואה האיומה, אלא גם להפוך אותם ל"ספר לימוד" לדורות הבאים - מדגישה את השימוש בזיכרון התרבותי, המסייע בייצור ויצירת דימוי עצמי קולקטיבי. כל אלה נעשים תוך כדי ייסודו של ארגון יוצאי ווהלין. הילקוט וועדת הארכיון הם חלק בלתי נפרד מאיגון הזיכרון וההנצחה. בכך, "ילקוט ווהלין" לא רק מתעד את העבר, אלא גם פועל ככלי ל"קונקרטיזציה של זהות" (concretion of identity). באמצעות שימור מאגר ידע זה, הקבוצה

ערנות וסודיות, בעוד שלוחמים יכלו להתמקד בהתנגדות. תחושת הנבגדות מהסביבה ומהאדם, הרגל החשאיות הכרוך בהסתתרות והבריחה, הרצון להדגיש את הגבורה ואת "הצבריות" מול הגלותיות, כל אלו יכלו להביא לשתיקת הניצולים על איימי השואה. ובצד הגורמים הספציפיים של שורדי ווהלין, ידוע שהשתיקה יכולה להיות מנגנון התמודדות, אמצעי הגנה, או השתקפות של חוסר קבלה חברתית, ולא דווקא חוסר רצון לשתף.

עורכי הילקוט, שאינם יודעים כלל, בבואם לערוך את הילקוט, מי נשאר ומי שרד ואילו מסמכים יהיו ברשותם לחשוף בילקוט זה, מתווים את דרכם: "בימים כתיקונם היה הדבר נעשה מאליו בכל דור ודור, על ידי סופרי הדור ודורשיו וכדומה. ומפי אב לבנו ומסבא לנכד. בימינו נוכח סתימת המקורות, אובדן הכוחות האינטלקטואליים והריסת כל סימני החיים היהודיים שם, מצווים אנחנו לדאוג ולרשום לדורות את מה שראו עינינו, שמעו אוזנינו ושמור בזיכרוננו על יהדות זו". כתבים העורכים ובכך מציגים למעשה את המעבר מזיכרון תקשורתי לזיכרון תרבותי. המעבר הזה יוצר לפי אסמך, טרנספורמציה יסודית המעבירה את הידע מן ה"גוף" - הזיכרון החי והאישי - אל "אובייקטיביזציה תרבותית", בין אם בטקסטים, תמונות, טקסים, מבנים או מונומנטים. עורכי "ילקוט ווהלין" הבינו אינטואיטיבית, גם אם לא באופן תיאורטי מפורש, את החשיבות של ה"קיבוע החומרי" (textual fixation). עצם ההחלטה להעלות את העדויות על הכתב ולהפיץ אותן כ"קבצים לעיתים מזומנות" מוציאה את הזיכרון מה"תורה שבעל-פה" אל הדפוס, ומעניקה לו צורה

בעיקר בעזרת נפלאות הבינה המלאכותית. הסקירה בוחנת את ההתפתחות הכרונולוגית, השינויים המבניים והתמטיים, והמשמעות התרבותית-היסטורית של פרסום זה כמקור ראשוני לחקר זיכרון השואה ושימור התרבות היהודית.

התקופה הראשונה - תקופת היסוד

גיליונות 1-8

מ-1945 עד אפריל 1947 - יצאו לאור כ-8 גיליונות. הכרך הראשון נערך כאמור ע"י שני יוצאי ווהלין שעלו זה מכבר לארץ, ולא חוו את איימי השואה על בשרם, ולא נמלטו ממנה.

תקופה זו מאופיינת בפעילות אינטנסיבית והקמת הבסיס הרעיוני והמבני של הילקוט. בתקופה זו, שהתרחשה זמן קצר לאחר תום מלחמת העולם השנייה, הופיעו שמונה גיליונות בתדירות גבוהה של כל 3-4 חודשים. הגיליונות היו עצמאיים, נושאים את הכותרת האחידה "ילקוט ווהלין אוסף זיכרונות ותעודות", ופורסמו בעברית בלבד. התקופה משקפת צורך דחוף בתיעוד ושימור זיכרונות בעקבות האסון, כאשר הניצולים והעדים עדיין היו בחיים ובכוחות. עדות לכך אפשר לראות גם מעיצוב הילקוט והגשתו: עיצוב מינימליסטי, בטיפוגרפיה פשוטה ועם מעט אלמנטים גרפיים או תמונות. טקסטים ארוכים מודפסים בשחור לבן והפורמט אחיד לאורך כל התקופה ועם שינויים מינוריים. לשואה אגב יש אזכור מינורי בלבד. העורכים מתרכזים בעיקר בחיי הקהילות לפני תקופת השואה, בעיקר כיוון שהעדים לתקופת השואה טרם עלו ובאו.

יכולה לגזור תודעה של אחדותה וייחודה, ולקבל מתוכו דחפים מעצבים ונורמטיביים המאפשרים את שעתוק זהותה. הפרסום הרציף של "ילקוט ווהלין" ("הקובץ הראשון מוגש בזה"; המפעל "הולך ומופיע מזמן לזמן" ולמעשה מופיע כמעט ברציפות מזה כ-80 שנה) יוצר מחזוריות ציבורית, מעין "ריטואליזציה" של הזיכרון, שבה הוא "נחגג" ומופעל מחדש, בניגוד לארעיות של הזיכרון התקשורתי העובר מאב לבנו ובאופן חופשי. העורכים מתחייבים "לאסוף ולרכז כל חומה... ספריות, ארכיונים, זיכרונות, תצלומים, תעודות" - ובכך ליצור "מטא-ארכיון" מודפס, המשמש סוכן זיכרון פעיל מעבר לחייהם של הכותבים. הטקסט של "מגמתנו" עצמו מודע לתפקידו המטא-זיכרוני: "חובה כפולה... ללקט את כל הנשאר לפליטה" - קריאה מודעת ל"עבודת זיכרון" המעצבת זהות קהילתית; "להבטיח ליהדות ווהלין את מקומה הראוי" - ניסוח תכלית זיכרונית מפורשת. באופן זה, "ילקוט ווהלין" הופך לדגם חי של זיכרון תרבותי ב"תנועה" - שילוב של קיבוע (fixation) והפעלה מחדש (reactivation), המהווים תנאים הכרחיים לשימורו ארוך-הטווח. הדברים שיובאו להלן, הם פרי עבודה ראשונית בלבד, שתהווה בסיס (לתקוות המחבר) למחקר מעמיק יותר. הגיליון הראשון היוצא לאחר הקמת המדינה הוא גיליון ט. ניתן לקבוע כבר כעת, כי ילקוט ווהלין מהווה תופעה ייחודית בנוף התיעוד והזיכרון של קהילות יהודיות שנחרבו בשואה. סקירה זו של כשבעים הגיליונות של הילקוט (1945-2024), מבוססת על סריקה מפורטת של האתר הרשמי של האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל,

לחברו ח.ב. אילון את הסיבות: "הודענו בישיבת חברי המערכת של "ילקוט ווהלין", (כי) נדרשנו ע"י הנהלת האיגוד העולמי להוציא תוך תשכ"ו את הקובץ ה-21, ובתור הראשון בידיש, בשביל חוץ-לארץ, לפני הכנס השנתי העומד להתקיים באמריקה"⁸

בדבר העורכים המופיע בידיש נאמה: יחד עם ההכנות להקמת "היכל ווהלין", אנו ניגשים לחדש את הוצאת "ילקוט ווהלין" (-"קובץ וולנאי") - כדי להביא אל יהודי ווהלין, וכן אל הקורא בידיש ובעברית בכל מקום, את ההיסטוריה וחוויות החיים של יהדות ווהלין.⁹ גיליון זה יוצא כבר תחת הכותרת של "איגוד עולמי של יוצאי ווהלין"- ומכאן הפניה בידיש- אל כל התפוצות ולא רק ליושבים בישראל. על כך יכתוב ניסן פירר "במכתב מניו-יורק" 'ברצוני להסב את תשומת לבך לתפקיד החשוב שממלא הילקוט (בידיש) בחיי יהודי ווהלין בארה"ב. רוב אנשינו עזבו את ווהלין בהיותם צעירים... הקמת מדינת ישראל... החזירה אותם אל העיתונות היהודית... ב"ילקוטים" בידיש מדובר ביחוד על הערים והעיירות שלהם... וזו הסיבה שאנו כה חרדים לילקוטים. בלעדיו שוב נהיה יתומים ואין אב"¹⁰. אם כן ילקוט ווהלין מהווה דוגמה מובהקת לתופעה רחבה יותר של יצירת "קהילות זיכרון" בישראל שלאחר השואה. הפרסום שימש כגשר בין שלושה מעגלים: הניצולים והעדים הישירים, הקהילה הישראלית הרחבה ויוצאי ווהלין בתפוצות. המעבר משפה אחת (עברית) לשתי שפות (עברית

תקופת המיסוד (1948-1952):

גיליונות 9-17

גיליון ט' הוא הגיליון הראשון היוצא לאור לאחר הקמתה של מדינת ישראל. תקופה זו מאופיינת בשינויים מבניים משמעותיים המעידים על "התבגרות" המיזם. החל מגיליון 12, נעשה מעבר לגיליונות משולבים, והתוכן הורחב מעבר לזיכרונות ותעודות לכלול "מאמרים, רשימות, סקירות, תעודות וצילומים". תדירות ההוצאה פחתה לכל שנה-שנתיים, מה שמעיד על מעבר ממצב חירום תיעודי לפעילות שיטתית ומאורגנת יותר. השינוי מ"כרך ראשון" ל"כרך שני" מסמל מיסוד ותכנון ארוך טווח. חשוב לציין שעד כרך י"א כלל הילקוט "עמוד פרסומות" (שהוא מרתק בראיה לאחור) ככל הנראה כסיוע למימון הכנת הילקוט, הדפסתו והפצתו.

תקופת ההתחדשות הראשונה (1964-

1968): גיליונות 18-24

לאחר פער של 12 שנים, שאינו מוסבר (למעט אירועי השעה של הקמת המדינה, שתי המלחמות והמצב הכלכלי הקשה בארץ) חזר הילקוט לפעילות בגיליון כפול 18-19 באב תשכ"ד. תקופה זו מאופיינת בשינויים משמעותיים: הכנסת אלמנטים בידיש לצד העברית, ודגש מיוחד על התהליכים להקמת היכל ווהלין. השינויים הללו מעידים על התרחבות הקהילה הפעילה ועל שילוב יוצאי ווהלין מחוץ לישראל, במיוחד מארצות הברית. לקראת צאתו של גיליון 18-19, כאמור לאחר עשר שנים, מסביר אריה אבטיחי

8 מכתב לח.ב. אילון מ 6.9.66 מספר 2693/66 חתום בידי א. אבטיחי- מתוך עיבונו של ח.ב. אילון השמור בהיכל ווהלין.

9 א. אבטיחי, ילקוט ווהלין זאמלבוך 18-19, איגוד עולמי של יוצאי ווהלין, תל אביב 1964, ע"מ 2

10 נ. לבנה- ילקוט ווהלין גיליון 25 1969 ע"מ 6

רגשות רבים בהינתן העובדה שדמאניוק היה אוקראיני במוצאו, ובכך ניתן דרוור לרגשות הקשים של יוצאי ווהלין כלפי שכניהם. בגיליונות האלה יש דגש על יצירות ספרותיות רבות יותר והתייחסות ספרותית לסופרי ומשוררי ווהלין כדוגמת אמיר גלבווע ושולם עליכם (שלא היה ווהלנאי אך בהחלט כתב על העיירות דוגמת עיירותיה של ווהלין). כמו כן מלווה התקופה הזו את בנייתה של האנדרטה לזכר הפרטיזנים בחזית היכל יהדות ווהלין בגבעתיים. בתקופה זו יש שנים בהן הביטאון לא מופיע, ללא הסבר (בעיקר משנת 1973 ועד 1978).

בתקופה זו לא נחשכים מהקורא הדיונים הפנימיים והסוערים בהנהלת האיגוד של יוצאי ווהלין, והדיונים שנעשים סביב כנס יוצאי ווהלין הגדול, שנערך בשנים אלו בישראל, הדנים גם בעתידו של הארגון ומטרותיו.

תקופת הביניים: גיליון 55-70

הגיליון הכפול 55-56 הוא הראשון שאותו לא עורך נתן לבנה, שערך את הילקוט משנת 1968 ועד הגיליון האחרון, שהוקדש כאמור לנושא גבורת בני ווהלין הפרטיזנים והלוחמים בצבא האדום. נתן לבנה "מסיבות בריאותיות נאלץ להפסיק את עבודתו ולוותר על התפקיד המכובד... מסיבות אלה, החברים מרין יהודה (מזכיר המערכת ג.ס.) וקמינצקי בן ציון נטלו על עצמם משימת עריכה והוצאה לאור של הילקוט"¹¹. ואולם הילקוט יחיד הוא בצורתו ובעורכיו, ולאחריו נשבר הרצף של ילקוטי ווהלין שיצאו ברציפות מ-1983-1998. הגיליון הבא יצא בשנת 2005. עידן חדש, מאה ומילניום חדשים, וצורה

ויידיש) משקף מתח בין רצון להשתלבות בחברה הישראלית לבין שמירה על זהות קהילתית מקורית.

תקופת ההתחדשות השניה - ביסוס ושינוי

גיליונות 23-54: העורך נתן לבנה תחילת התקופה היא עם פטירתו של העורך והמייסד אריה אבטיחי. גיליון כ"ג, יוצא ביום ה-30 לפטירתו ביוני 1968. הילקוט הזה כולל עדיין מאמר שפרסם, אך כל חלקו הראשון מוקדש לדברי הספד וסקירה על האיש פועלו ותרומתו הרבה לייסוד "ילקוט ווהלין" וייסוד היכל ווהלין- שניהם פרי חזונו ובהובלתו.

החל מהגיליון ה-25, עורך העיתון הוא נתן לבנה הילקוטים הכפולים (מהדורה ביידיש ומהדורה בעברית) פוסקים כמעט לחלוטין. האידיש משולבת במעט בגיליונות בעברית. חלק גדול מן הילקוטים הם דו-לשוניים. גם עיצוב הכריכה שלהם משתנה ומקבל לוגו מחדש, מעוגל מעט ומעין מודרני. מדהים לגלות כי הכתיבה ביידיש נמשכת עד לגיליון 52 היוצא בפברואר 1995. החל מגיליון 36 מתווספים תרגומים לאנגלית של כתבות הילקוט. טכניקות הדפוס מתקדמות יותר כמובן, ויש יותר תמונות.

מבחינה תוכנית, הילקוט אינו מתרכז עוד בזיכרונות בלבד, אלא מביא מאמרים מקצועיים, כמו אלה של שמואל ספקטור, חוקר ווהלין הידוע, ועדויות היסטוריות ממוסמכות אחרות כמו גם תיעוד פעילות האיגוד וקהילותיו, הוויכוחים הפנימיים והמשברים השונים הפוקדים את האיגוד וכתוצאה מכך גם את הילקוט. הילקוט מתייחס גם לאירועים המתרחשים במדינה כדוגמת משפט דמאניוק, שמעורר

מופיעה לראשונה כתובת אי-מייל למשלוח חומרים ובילקוט 61 מצוין מפעלו המרגש של רפי שפירא, חבר הנהלת האיגוד שסייע בסריקת כל ילקוטי ווהלין והעלאתם לאתר האינטרנט החדש של ארגון יוצאי ווהלין שנוהל בידי ציפי קרליץ.

התקופה העכשווית - 71 ואילך

גיליון 71, הוא הגיליון הראשון שבו יש עורכת יחידה, שאינה קשורה בדור מייסדי הילקוט, ציפי קרליץ בת הדור השני. הגרפיקה משתנה אך במעט אבל תכנון כמעט ואינם משתנים כלל, והנושאים בהם עוסק הילקוט עדיין סובבים סביב המסעות לאוקראינה (שהם האחרונים שנעשו בפועל עקב המלחמה באוקראינה), הפרטיזנים ותמלול שני הטקסים המרכזיים המתרחשים בהיכל: בערב יום השואה- הנחת הזרים למרגלות אנדרטת הפרטיזנים ויום האזכרה הכללית ב"ד באלול. בילקוט משולבים קטעים מן העיתונות שעסקו בוהלין או באנשיה. הגיליונות צבעוניים יותר ומרובים בתמונות (בעיקר מטקס הנחת הזרים).

אחרי המסע הראשוני שביצעתי בשנה האחרונה, מסע שהמאמר הזה הוא רק נקודת ההתחלה במחקר מעמיק שיש בכונתי לערוך, אני משוכנע שגודל השעה מחייב התבוננות מעמיקה בדרכי ההנחה של קהילה כה חשובה ומרכזית בתולדות העם, כקהילת ווהלין. הרי תולדותיה כמעט ולא נחקרו (למעט שמואל ספקטור ז"ל) ושואתה כמעט ואינה נלמדת (עדיין אני זוכר כיצד בני, שלו-מלך, אמר לי בתום מסע השורשים בוהלין, שהתקיים אך שלושה חודשים לאחר ששב מן המסע המסורתי לפולין: אבא איך יכול להיות שאיש מעולם לא דיבר איתנו על מה שקרה כאן?). מניחי היסודות לילקוט ווהלין ולהיכל יהדות

שונה לכריכה צבעונית עם תמונה ואיור של קשת. יהודה מרין הוא אחד מחברי המערכת ואהרון שטיין שנכנס זה עתה לתפקידו כיו"ר אירגון יוצאי ווהלין, הוא יו"ר המערכת. טיפוגרפיות כתב של כתב-יד משולב בדפוס רגיל. גם בגיליון זה ניתן דגש על פעילות האיגוד, ואנו רואים את כניסתם של בני הדור השני והשלישי. החומרים הם בעיקר דברים שנישאו באזכרות השונות (לרבות שמות הקהילות שהניחו זרים למרגלות האנדרטה), מכתבים שונים ורשמים ממסעות שורשים. החל מגיליון 58, היוצא גם הוא בפער של שלוש שנים מקודמו (ושעליו נכתב בטעות שהוא יוצא בשנת ה-50 לילקוט ווהלין) מקבלת כריכת הילקוט צורה חדשה שתלווה אותו עד ימינו אנו. כריכה צבעונית, תמונת ההיכל עליה וציון שנות עצמאותה של מדינת ישראל. אל המערכת מצטרפת בת הדור השני הגב' ציפי קרליץ שכינהה כמפקחת על הספריות במשרד החינוך (והיא כיום עורכת הילקוט ומפיקתו). בראש האיגוד עומד לראשונה בן הדור השני, יאיר אפל. מכאן ואילך יישא הילקוט מראה דומה: דבר יו"ר האיגוד (במקום דבר העורך שהיה נהוג עד כה), מכתבים שונים והתכתבויות עם גורמים שונים (בעיקר "יד ושם" ועיריית גבעתיים), מעט מפעילויות הארגונים השונים של קהילת ווהלין, הרבה סיפורי גבורה ופרטיזנים ועמודים רבים של הספדים לבני קהילת ווהלין שהלכו לעולמם (אגב מנהג זה היה קיים גם בגיליונות הראשונים, אך בצמצום רב הרבה יותר). כמו כן מתוארים בהרחבה מסעות בני ווהלין ומשפחותיהם אל העיירות ואל גאיות ההריגה. בגיליון זה נכללת ביבליוגרפיה מרתקת (ע"מ 73) של ספרים הקשורים בקהילות ווהלין. החל מגיליון 59 היוצא בשנת 2010,

ראוי שיהיה מתאבן לבני ווהלין מעתה ועד עולם לחקור את קורות משפחותיהם ולחקורי שואה, אם ישנם עוד, להפנות את פנסם אל בינות לדפים הבלים. אין אתה יכול להכיר את ביאליק על בוריו אם אינך יודע קורות ביתו ואין אתה יכול להכיר את עמוס עוז ואת התנועה הציונית בלא להכיר את קורותיה של ווהלין. אינך יכול להתחקות אחר החסידות מבלי שצלת לתולדותיה על אדמת ווהלין. אין אתה יכול להוקיר קיבוצים ודרכים שנסללו בזעת אפם של אלו שהכשירו עצמם בחוות ההכשרה של ווהלין. העם שלנו, זה ש"פתאום קם אדם והרגיש שהוא עם" כמאמר המשורר הווהלינאי אמיר גלבוץ-כדאי שידע מאיין בא וכך יידע לאן עליו "להמשיך ללכת".

ווהלין ולאגוד יוצאי ווהלין קוראים אלינו ממרחק הדורות: זכרו! זכרו! זכרו! "כל דור ודור חייב לשמור על קורות ימיו 'למען ידע דור אחרון'. וזהו תפקיד וחובת-כבוד לדור. חובה כפולה ומכופלת היא לנו, למעטים מני רבים- 'אחד מעיר ושניים ממשפחה',- שזכינו לעלות ארצה ומהווים חלק משארית הפליטה". אם זו הייתה חובתם הכפולה והמכופלת, הרי שלנו בני דורות ההמשך קמה חובה משולשת, לזכור ולהזכיר את קהילת ווהלין "בבניינה ובחורבנה" עד דור אחרון.

בכוונת האיגוד להוציא בקרוב ספר יובל - 80 שנה לילקוט ווהלין כפי שהיה חזונו של מייסדי הילקוט ואשר יהיה בו כדי לתת כבוד למייסדי מפעל ההנצחה הייחודי החשוב והענק הזה. הספר הזה

שישים שנה ליסוד היכל יהדות ווהלין: זיכרון חי לדורות לפני שישים שנה, ב-12 באוקטובר 1965, הונחה אבן הפינה להקמת היכל יהדות ווהלין בגבעתיים

המיזם. בזכות עיקשותם של חברי ארגון יוצאי ווהלין, ובסיוע קהילות יהודיות מעבר לים, גובשה תשתית כלכלית שאפשרה את התחלת הבנייה.

הרעיון והחזון

הרעיון להקים את ההיכל נולד בשנות החמישים, כאשר ניצולי ויוצאי מחוז ווהלין בפולין החלו להתאגד בארץ, מתוך תחושת שליחות עמוקה להנציח את זכר משפחותיהם, קהילותיהם, ומורשת תרבותית עשירה שהוכחדו בתקופת השואה. המטרה הייתה ברורה: להקים מרכז שינציח את קהילות ווהלין, ילמד עליהן, ויעביר את המורשת הלאה לדורות הבאים.

קשיים ואתגרים

לא קל היה להוציא את החזון לפועל. גיוס משאבים בארץ ובתפוצות דרש מאמץ עצום, במיוחד בעידן שבו טרם התגבשה בישראל תודעה רחבה של הנצחת קהילות יהודיות שהושמדו בשואה. העמותה נתקלה בבירוקרטיה, בקשיים כלכליים ובצורך לשכנע שותפים רבים בחשיבות

ושם, המשלב עשייה חינוכית ייחודית עם הנצחת השואה ופונה למגוון רחב של קהלי יעד: תלמידי בתי-ספר, אנשי צבא, מורים, סטודנטים. לשלוחה ספרייה עשירה ובה מצויים ספרי מחקר וזיכרונות, כתבי עת, ספרות יפה ותוכניות לימודים בנושא השואה, וכן תוכניות לימודים להוראת השואה, עבודות שנכתבו בידי מורים, עבודות גמר של סטודנטים ותלמידי תיכון ואף אוסף סרטים בנושא השואה. כמו כן יש לספרייה נגישות למאגרי מידע יחודיים המסייעים בחיפוש אחר מקורות משפחות וקהילות.

על גבי קיר הכניסה להיכל ווהלין חרוטים כאלף שמות של פרטיזנים ולוחמים יהודים בשורות הצבא האדום יוצאי ווהלין - אלו שנפלו בקרבות ואלו שנפטרו לאחר המלחמה.

ברחבה מחוץ להיכל הוקמה, בשנת 1994, אנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים בשורות הצבא האדום יוצאי ווהלין שנפלו בקרב.

מורשת חיה ונמשכת

שישים שנה לאחר הקמתו, ההיכל ממשיך למלא תפקיד מרכזי בשימור הזיכרון והזהרות. הוא איננו רק מקום הנצחה - אלא חלל פועם, שמזמין צעירים ומבוגרים כאחד ללמוד, לזכור, לשאול ולשאוף לחברה ערכית המודעת לשורשיה. צ.ק.

השותפים והאדריכל

השותפים המרכזיים להקמה היו עיריית גבעתיים, קרנות יהודיות בצפון אמריקה, וקהילת יוצאי ווהלין בארץ ובעולם שתרמו איש כפי יכולתו. על מלאכת התכנון האדריכלי הופקד האדריכל ישראל לוטן שהקים מבנה נטול חלונות המסמל מצבה ואנדרטה לקהילות שנספו.

טקס חנוכת ההיכל התקיים בט"ז באייר תשכ"ט (1969) ולמשתתפים הוענקה סיכה בה המילה ווהלין "עולה" בלהבות. פרט עיצובי זה הוא כיום סמל איגוד יוצאי ווהלין.

ההיכל כיום

היכל יהדות ווהלין הוא מבנה ייחודי שהפך למוקד מרכזי להנצחת קהילות ווהלין, אשר הוכחדו בשואה. ההיכל משמש מרכז לפעילות ציבורית, חינוכית ומחקרית. במקום מתקיימים טקסי זיכרון, אזכרות, כנסים, הרצאות, מפגשי עדות של שורדי השואה, תערוכות סמינרים למדריכי מסע לפולין ואירועים הקשורים לשואה ולהנצחה.

משנת 1975 פועלת בהיכל שלוחה של בית הספר הבין-לאומי להוראת השואה של יד

ארצות מספרים

מחשבתי הראשונה היא לנסוע לארצנו סיפורו של פנחס אוסטרובסקי, מאת בתו: ריקי אוסטרובסקי ויסיני

מוקדש להערכה לאומי עליה תיבצע לחיים ארוכים ולזכר אבי פנחס ז"ל,
שנהג דאגה ומופת להאמת אבס, צניעות ועזרה לזולת

הקדמה - המכתב

"מחשבתי הראשונה היא לנסוע לארצנו", כותב נער יהודי מהעיירה הנידחת לודז'ביפול במזרח פולין, לדודתו בארץ ישראל, ומבקש ממנה להוציא אותו ואת משפחתו לארץ ישראל בקרוב, אם לא בשנה הזאת אז בשנה הבאה. השנה 1935 ובדיוק לפני שבוע הגיע הנער לגיל מצוות והחל להניח תפילין. בשנה זו הוא הולך למחלקה השביעית (כיתה ז') בבית הספר העממי "תרבות" בעיירה ומסיים את לימודיו שם, והוא כותב לדודתו שלהמשיך ללמוד בפולין לא יוכל כי לזה צריך הרבה מאוד כסף. הוא מבקש ממנה שתשלח לו ספרי דברי ימי עמנו מארץ ישראל ומסיים במילים "ושנתראה בקרוב בארץ ישראל. שלום וברכה!"

הנער הוא פנחס אוסטרובסקי ואת המכתב הוא כותב בעברית רהוטה לדודתו בארץ ישראל, חנה שפירא, אחותו של אביו. בחלקו השני של הדף כותב אביו בידיש לאחותו, שואל אם סידרה את מה שביקש ומצטער על שפנחס נמצא שם בפולין ולא בארץ ישראל.

ילדות ונעורים

פנחס אוסטרובסקי (27.8.1983-31.8.1922) נולד בעיירה לודז'ביפול שבחבל ווהלין (כיום

מערב אוקראינה), על גדות נהר הסלונץ, למרדכי אוסטרובסקי ולרחל לבית גוטמן. הוא גדל בבית ציוני חם והיה תלמיד מצטיין, ציוני נלהב וחניך תנועות נוער ציוניות, השואף מגיל ילדות רך להגיע לארץ ישראל. אביו מרדכי היה מיוזמי ומקימי בית הספר העממי "תרבות" בעיירה, ולמשפחתו הייתה בעיירה חנות ובית מלאכה לחבלים. על אף שלא היו עשירים, תמיד דאגו לאחרים ועזרו לנזקקים. לפנחס אחות פנינה, הצעירה ממנו ב-11 שנים. פנחס שחקן שחמט מוכשר, מנגן בכינור ורוכב על אופנוי לחברים בעיירה ובעיירות השכנות, וכמו יתר היהודים סובל מהתנכלויות מצד האוקראינים.

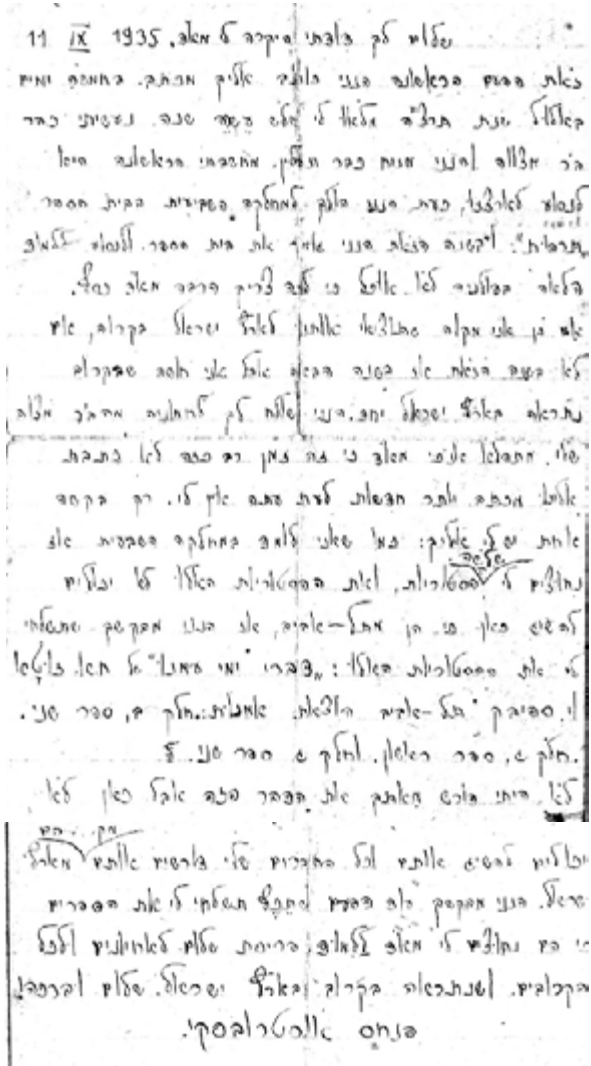
הדודה חנה שפירא משיבה למכתבו של פנחס בן ה-13 שבארץ ישראל דרושים חקלאים, עובדי אדמה. היא לא מצליחה להוציאם לארץ ישראל, אך למרבה המזל, עם סיום לימודיו בבית הספר העממי נפתח בית הספר התיכון החקלאי "תרבות" בלודמיר, בית הספר החקלאי הראשון בפולין, ופנחס נוסע ללמוד שם בתנאי פנימייה, מרחק מאות קילומטרים מביתו, על מנת להכשיר את עצמו לקליטה בארץ ישראל. בחופשות הגדולות הוא חוזר לעיירה, מספר לחבריו בהתלהבות על בית הספר, חצרותיו ושדותיו, ומשכנעם

הכיבוש הסובייטי, פרוץ המלחמה ושירות בצבא האדום

בשנת 1939, עם סיום לימודיו וכיבוש אזור מגוריו על ידי הצבא האדום והקמת שלטון אזרחי מקומי סובייטי, פנחס מתחיל לעבוד כאגרונום במשרד החקלאות המחוזי בלודביפול. תוך כדי עבודה הוא ממשיך בלימודים גבוהים בהתכתבות בבית הספר הגבוה לחקלאות באודיסה ולומד שם בשנים 1940 - 1941.

עם הגעת הסובייטים מטמין אביו מרדכי באדמה בשטח ביתם ארגו עם דברי ערך, שטרות ומטבעות, שיהיו לעת צרה, ומסמן בעמוד את המקום בו טמון הארגו.

ביוני 1941 פולשים הגרמנים ופורצת מלחמת העולם השנייה באזורו, ופנחס עוזב עם משפחתו את העיירה ומצטרף לכוחות הצבא האדום בנסיגתם לכיוון ברית המועצות. בעוזבו הוא משכנע רבים מבני העיירה לעזוב גם הם וכך ניצלים חייהם. הוריו ואחותו הקטנה ממשיכים לכיוון דרום מזרח רוסיה ומגיעים אל טורקמניה (טורקמניסטן), ופנחס מגויס רשמית לצבא האדום ביולי 1941 ומשרת בו עד ינואר 1945. הוא עובר קורס קצינים בבית הספר לחיל רגלים בריזן ומשתתף במלחמה בחזיתות שונות, ובקרבות על סטלינגרד נפצע ברגלו.

מכתב Se פנחס אלטרובסקי מ-1935

להשתתף בבניית הארץ. פנחס מסיים את לימודיו בתיכון החקלאי בלודמיר בשנת 1939. בשנה זו האזור נכבש על ידי הסובייטים, האוסרים על לימודים בעברית ועל פעילות ציונית, ובית הספר נסגר. מחזורו של פנחס הוא היחיד שמסיים את כל ארבע שנות הלימוד בבית ספר זה, ורק מעטים מסגל המורים ומתלמידי בית הספר שורדים את השואה.

פנחס משתלב בעבודה במשרד החקלאות הסובייטי ומתקדם תוך זמן קצר לתפקיד מנכ"ל משרד זה, תפקיד אשר מאפשר לו להשיג אישורים ותעודות ליהודים רבים. בזכות אומץ ליבו והסיכון שהוא לוקח על עצמו, רוב יהודי לודביפול ששרדו את השואה מגיעים לישראל.

תוך שימוש בסמכותו כמנכ"ל משרד החקלאות במצ'ולנקה, הוא מסתכן בהנפקת אישורי נסיעה לצורך עבודה ("קומנדירובקה"), בחתימתו ובחותמת משרד החקלאות, ליהודי לודביפול הרבים שמגיעים מרחבי ברית המועצות. אישורים אלו גם מאפשרים ליהודים לעבוד בעיירות שונות, בהן רובנה, מז'ריץ', ברזנה, רוקיטנה, קוריץ וקוסטופול. בארגון אישורים אלו מסתכן פנחס בעונש של 10 - 15 שנות מאסר. כמו כן, הוא מוציא אצל ראש הכפר מצ'ולנקה ליהודים שהגיעו ללא תעודות, תעודות תושב המעידות שמדובר ביוצאי לודביפול. לצורך הוצאת תעודות אלו נותן פנחס לראש הכפר מתנות וכספים מכיסו הפרטי.

בערבים מתאספים היהודים השורדים בדירה ששכרה משפחת אוסטרובסקי ושם מקיימים ערבי תרבות, תפילה ושירה בעברית שפנחס מארגן לצעירים על אף האיסור על כך בתקופת סטלין. פנחס נוטע ביהודים ערכים ציוניים ומארגן קבוצה של כ-70 איש שמחליטים לעלות עימו לארץ ישראל.

הסכם הרפטריאציה שנחתם בין ממשלות פולין וברית המועצות מאפשר למי שהיו אזרחי פולין לפני המלחמה וגלו לברית המועצות במהלכה, לשוב חזרה לפולין. מטרתו של פנחס לעבור במסגרת הרפטריאציה לשטח פולין עם קבוצת היהודים כדי להגיע לארץ ישראל, אלא שהמשלחת הפולנית, אשר צריכה לערוך את רשימת הרפטריאנטים, חוששת

בינואר 1945, בהיותו בוורשה המשוחררת, בתפקיד מ"מ ובדרגת סגן, עוזב פנחס את הצבא האדום ומחפש את משפחתו. מתברר לו שבעת שירותו בצבא האדום מתה אימו, שהייתה חולת סוכרת ולא שרדה ללא תרופות בטורקמניסטן, אביו גויס לשרת בגדודי העבודה ואחותו שהייתה כבת 10 נאלצה לקבור לבדה את אימם.

חזרה לעיירה ההרוסה וארגון היהודים הניצולים לעלייה לארץ ישראל

העיירה לודביפול נשרפה לחלוטין בשנת 1943 על ידי הגרמנים, לאחר שהפרטיזנים נכנסו אליה וחסלו גרמנים ואוקראינים. בשנת 1944 הצבא האדום משחרר את האזור והסובייטים מקימים את משרדיהם בכפר מצ'ולנקה, מרחק כ-12 ק"מ מלודביפול ההרוסה, אולם באזור נמצאות עדיין כנופיות רוצחים אוקראינים משתפי פעולה עם הנאצים ("בנדרובצים").

בתחילת 1945, כאשר שומע פנחס שהאזור נכבש על ידי הסובייטים, הוא משיג שחרור לאביו ודואג לקבל זימון לשוב לעבוד במשרד החקלאות, שאת העבודה בו הוא מכיר עוד לפני הכיבוש הגרמני, ויחד עם אביו ואחותו הוא חוזר לאזור העיירה, במטרה להגיע לארץ ישראל. פנחס מגיע למקום שבו היה ביתו, ולפי הסימן שהשאיר אביו הוא חופר ומוצא את הארגז. שטרות הכסף התפוררו עם השנים, אך יתר דברי הערך שהיו בארגז נשמרו. משפחת אוסטרובסקי שוכרת דירת חדר בכפר מוקנה לא רחוק מלודביפול ההרוסה, וברוך גוטמן בן דודו של פנחס עובר לגור איתם. באותה תקופה מרדכי מתחתן עם רוזה, בת לודביפול שהצליחה לשרוד את השואה ביערות, לאחר שבעלה הקודם נרצח לנגד עיניה. פנחס מתייחס לרוזה כאמא לכל דבר, מסור לה ודואג לה כל חייו.

מכסת התבואה הנדרשת מבתי האיכרים, בליווי כוח של הצבא האדום, בשל סכנת הבנדרובצים.

פנחס מנחה את הצוותים מה כמות התבואה שעליהם לגבות מכל איכר, ומתחמק לבית הגוי בו גר הילד, מלווה בבן דודו ברוך גוטמן שבמהלך המלחמה היה ביערות באזור ומכיר את הסביבה, ובפולני קוסטק ושציניסקי שעובד עם פנחס במשרד החקלאות ושמשיע אותם בעגלתו. הם מגיעים כמתוכנן בשעה שהילד חוזר מהמרעה. הגוי נבהל תחילה, כי הוא סבור שמדובר בבנדרובצים, ופנחס מרגיע אותו ואומר לו שלא יחשוש, כי הם מטעם השלטונות הסובייטים. הגוי מתפלא כיצד הם העזו להגיע לאזור כה מסוכן, ופנחס עונה לו שכוחות צבא סובייטים נמצאים לא רחוק משם. פנחס שואל את הפולני האם ידוע לו על האפשרות לנסוע לפולין במסגרת הרפטריאציה. הפולני משיב שהוא לא רוצה לעזוב את המקום, את האדמה ואת בעלי החיים שלו. לאחר מכן שואל פנחס את הפולני מי הוא הילד, והפולני טוען כי הוא בנו. פנחס אומר לו כי ידוע לו שמדובר בילד יהודי מלודביפול, משבח את הגוי ומודה לו על שמר עליו, ומבקש לדבר עם הילד. פנחס מתחיל לדבר עם הילד בידיש, אך הילד אינו זוכר מילה בידיש, הוא יודע לדבר רק באוקראינית וטוען שהוא אינו יהודי. הילד אינו זוכר את פנחס ואת ברוך מלודביפול, וגם אינו זוכר את שמות הוריו שלום ואסתר. הוא אינו זוכר גם שברוך היה חבר של אחיו נוניק והיה בא אליהם הביתה לעשות שיעורים יחד, ואינו זוכר אח גדול נוסף שלו בשם יוסקה. פנחס מנסה להזכיר לו שמשפחת אוסטרובסקי הייתה גרה לא רחוק מביתו ושכניו השוק היה למשפחה בית מלאכה לחבלים, אך גם את זאת הילד אינו זוכר. לפתע הילד מסתכל על

מכנופיות ה"בנדרובצים" הפועלות באזור לודביפול ואינה ממחרת להגיע למצ'ולנקה. פנחס מסתכן, נוסע בעצמו אל המשלחת הפולנית, ומארגן את רשימת 70 היהודים שייצאו עימו למרכז פולין, במטרה להגיע לארץ ישראל. עותק אחד מן הרשימה מוגש לשלטונות הסובייטים, עותק נוסף נשאר בידי המשלחת הפולנית ואחד נותר אצל פנחס.

מבצע הצלת הילד שמוליק פרבו

באחד מהמפגשים בערב אצל משפחת אוסטרובסקי ניגש יהודי מלודביפול בשם יעקב קליינמן לפנחס ומספר לו על ילד יהודי כבן 10 יליד לודביפול, שנתר לבדו לאחר שבני משפחתו נרצחו, ואשר גר אצל הגויים בכפר נידח, באזור מסוכן של רוצחים "בנדרובצים", אשר אם היית מגיע לשם לא היית יוצא בחיים. פנחס עומד על כך שאין להשאיר את הילד בידי הגויים. קליינמן יודע באיזה בית הילד נמצא, מתאר לפנחס את הבית, הדלת, הגדר שמקיפה אותו והכלב שמחוץ לבית, ואומר לפנחס גם באיזו שעה הילד חוזר מן המרעה.

כדי להגיע אל הילד מסתכן פנחס ומארגן מבצע הסחה מיוחד: כמנכ"ל משרד החקלאות הוא מוציא צו לתפיסת מכסות של תוצרת חקלאית מהכפרים שבסביבת אותו כפר בו נמצא הילד, בטענה שאותם כפרים לא סיפקו לשלטונות הסובייטים את מכסות התוצרת החקלאית שהיו צריכים לספק. הוא ניגש עם הצו לריספולקום (הוועד המבצע הסובייטי) ומסביר למנכ"ל הריספולקום את התוכנית לתפיסת התוצרת החקלאית מכל כפר ואת הצורך בליווי צבאי לביצועה. הם מכנסים ישיבה דחופה בין המשרדים הסובייטים, בה מתקבלת החלטה שמכל משרד גויסו אנשים והם ייצאו לגבות את

באחת מתחנות הרכבת בדרך סופרים השומרים את חברי הקבוצה ומגלים שמספרם גדול באחד מהרשום ברשימה שאצלם (שהרי לאחר שהרשימה הוכנה נוסף הילד שמוליק פרבר). פנחס מראה לשומרים את הרשימה שברשותו, שבה מופיעים כל השמות ומספר האנשים הנכון, ומשכנעם לאפשר לקבוצה לעבור.

היות והיה בעל ניסיון צבאי, חניך תנועות נוער ציוניות בפולין ובוגר בתי ספר עבריים ושלט היטב גם בשפה העברית, פנחס מגויס בלודז' במאי 1945 על ידי שליחי ההגנה שפועלת בקרב מחנות הפליטים, לארגון ההגנה ולבריחה, ומוטלים עליו תפקידים שונים בארגון הפליטים לעלייתם ארצה במסגרת עלייה ב'. הוא פעיל בעלייה ב', בהעברת יהודים לארץ ישראל, כמו גם בארגון פעולות חלוציות, עד לעלייתו ארצה.

פנחס מארגן לחברי הקבוצה מסמכים מזויפים בחותמת הצלב האדום, לפיהם הם כביכול אזרחים יוונים שחוזרים לביתם. הם לומדים כמה מילים ביוונית ומתודרכים שלא לדבר בפולנית, רוסית או יידיש. מי שיודע עברית יכול לדבר בעברית, כי שומרי הגבול אינם מבדילים בין עברית ליוונית, ומי שאינו דובר עברית מונחה להשתמש בפסוקים מן התפילה. הרכבות מלאות פליטים ופנחס צריך לוודא שכל חברי הקבוצה עולים על אותה רכבת. גוי שמתיישב לידם ברכבת ושומע את העברית שואל איזו שפה זו. פנחס לוקח נייר וכותב את האותיות בעברית משמאל לימין, הגוי מתבונן בכתוב, אומר בפולנית: "שפה כזו עוד לא ראיתי" ומניח להם.

במעבר הגבול פנחס מציג לקצין הגבול הפולני את המסמכים המזויפים ומסביר לו בעברית שהם פליטים יוונים החוזרים למולדת. הקצין הפולני אינו מבין מילה,

העגלון הפולני ואומר שאותו הוא זוכר. פנחס שואל את הילד מהיכן הוא מכיר את העגלון, והילד משיב שלפני המלחמה אותו פולני עבד כדורך בדואר מול ביתו והיה עובר כמה פעמים ביום ליד ביתו. פנחס מסביר לילד שהיהודים מתכוונים לעזוב את ברית המועצות ולעבור לפולין והם רוצים שיצטרף אליהם. הילד מקשיב, אך טוען שבשום מקום לא יהיה לו טוב כמו בבית הגוי, בו הוא ישן מעל התנור החם. פנחס משכנע את הילד לבוא ולפגוש את היהודים, בהם ילדים בני גילו. הילד מגיע לדירה של משפחת אוסטרובסקי ופוגש את היהודים שמגיעים לשם. כאשר הצעירים שרים הוא נעמד, מתבונן בהם ולא מוציא הגה. לאחר מכן, כשכולם מתפזרים והמשפחה מתיישבת לארוחת הערב, הוא אומר: "את הערב הזה לא אשכח כל ימי", ומודיע שהוא רוצה להצטרף לקבוצה למסע לישראל.

מכיוון שרשימת 70 היהודים כבר מוכנה, מאמץ פנחס את הילד למשפחתו ורושם אותו כבנה של רוזה, אשתו השנייה של מרדכי, שלא היו לה ילדים. אותו ילד, שמואל (שמוליק) פרבר, מצטרף לקבוצה ועולה ארצה. לימים פנחס מלווה אותו לחופה בישראל, כאן הוא מקים משפחה.

היעד: ארץ ישראל

כשמתקבלים האישורים מהשלטון הסובייטי, שמאפשרים את החזרה לפולין במסגרת הרפטריאציה, פנחס עומד בראש קבוצת היהודים ומעביר את כל חבריה ברכבות ממצ'ולנקה לרוקיטנה ומשם לתוך פולין - לקרקוב וללודז'. כשהם מגיעים לאכסנייה בה הם משתכנים בקרקוב נודע להם שבאותה אכסנייה, זמן קצר טרם הגיעם, נרצחו ונפצעו יהודים בפוגרום שביצעו הפולנים.

בווינה משתכנתת הקבוצה בקומה השנייה של אכסניה גדולה. החשמל מתנתק מספר פעמים, וממארב שמארגן פנחס עם חברים מהקבוצה הם מגלים ששלושה פולנים שמשתכנים בקומה השלישית בבניין מחבלים בחשמל. החברים מהמארב תופסים את הפולנים ורוצים לזרוק אותם מהחלון, אך פנחס עוצר בעדם. הפולנים מתחננים שיעזבו אותם ומבטיחים שלא יחבלו שוב בחשמל ואכן הם לא עושים זאת שוב.

מחנה העקורים פרנוואלד בגרמניה

מווינה עוברת הקבוצה לגרמניה ובספטמבר 1945 היא מגיעה למחנה העקורים פרנוואלד, באזור הכיבוש האמריקאי, סמוך לעיירה וולפראטסהאוזן, כ-30 ק"מ דרומית למינכן. מחנה זה שימש בימי הנאצים כמחנה לעובדי כפייה שעבדו במפעלי התחמושת שבאזור.

זוהי קבוצת הפליטים היהודים הראשונה שמגיעה לפרנוואלד, ואט אט מגיעים למחנה פליטים יהודים נוספים. פנחס נמצא בפרנוואלד כשלוש שנים וממשיך שם בפעילותו בעלייה ב' ובשיקום שורדי השואה, שארית הפליטה, ארגונים והכנתם לעלייה לארץ ישראל ולמלחמה הצפויה בארץ. הוא מארגן פעילויות ציוניות חלוציות, עוסק בהוראת עברית, חינוך והקניית ערכים ציוניים ובאימונים צבאיים של השורדים והגנה עליהם מפני גורמים אנטישמיים שעדיין נמצאים באזור. הוא פעיל ואופטימי, עוזר בפתרון הבעיות ונותן לשורדים תקווה ורצון לחיות מחדש. ברוחו הציונית - חלוצית הוא מדביק את סביבתו, ומצליח תמיד לשכנע יהודים שרוצים להגר לארצות אחרות, שמקומם בארץ ישראל. פנחס מתמנה לתפקיד מפקד המשטרה היהודית בפרנוואלד והממונה על הביטחון

אך מסמן לרכבת להמשיך בדרכה. כך הם מצליחים לעבור בשלום מפולין לצ'כוסלובקיה, ולאחר מספר ימים בברטיסלאבה עוברים לאוסטריה.

באחד המקרים בו צריך לזייף חותמת, מבחין פנחס בכתם בחותמת שאותה יש לזייף, ועליו להחליט האם לזייף את החותמת עם הכתם או בלעדיו. הייתה זו החלטה הרת גורל, שהייתה עלולה לחשוף את הזיוף.

בווינה הגשר על נהר הדנובה מפוצץ, והרוסים הקימו גשר זמני צר מאוד להולכי רגל בלבד. לקבוצה לוקח זמן רב לעבור את הנהר. וינה מחולקת בין הצבאות הכובשים, ובעת המעבר מאזור הכיבוש הסובייטי לאמריקאי הולך אחרי הקבוצה קצין רוסי ונמצא בעקבותיה בכל מקום אשר אליו היא פונה, לכן פנחס מחליט שלא להגיע אל מקום המפגש. הקצין הרוסי פונה ושואל מי האחראי ולאן פניהם מועדות. פנחס נגש אליו עם התעודות מהצלב האדום ועונה בעברית שהם יוונים החוזרים הביתה. בפולין ובצ'כוסלובקיה שומרי הגבול לא ידעו שפה נוספת פרט לשפתם והדיבור בעברית הצליח להטעות אותם שאכן מדובר באזרחים יוונים, אך מסתבר שאותו קצין יודע עברית, מבין שמדובר ביהודים שפניהם לישראל ואומר בעברית לפנחס: "עֲמָךְ" (סיסמת זיהוי בין יהודים). מתברר שהוא יהודי, שרוצה להצטרף אל הקבוצה ולהגיע לישראל. פנחס מבקש ממנו להמתין בסביבה, הולך למקום המפגש ומספר לאנשי הבריחה אודות אותו יהודי, ומתקבלת החלטה שהוא יועבר מיד לאיטליה, מכיוון שמסוכן מדי שימתין עם הקבוצה בווינה. אנשי הבריחה נפטרים מנשקו ומבגדי הצבא שלו ומארגנים עבורו בגדים, ומאיטליה אותו יהודי ממשיך עם העלייה ב' לישראל.

בצבא האדום ונפל בשבי הגרמנים ושם הקים צבא שבויים סובייטים שנלחם לצד הנאצים נגד הצבא האדום, וזו הייתה סיבת התנגדותם לשוב לברית המועצות. לאחר פינוי המחנה מהרוסים והאוקראינים מגיעים לפרנוואלד קיבוצי השומר הצעיר, קבוצות של גורדוניה, בית"ר, נוח"ם (נוער חלוצי מאוחד) ופליטים רבים אחרים. מיד עם הגיעו לפרנוואלד נרתם פנחס לארגון מוסדות שונים ליהודים במחנה. ביוזמתו ובעזרת הג'וינט ואונרר"א מוקמים במחנה בית ספר עברי "תרבות", גני ילדים ובית ספר למסגרות, בהם מתנדבים ללמד מורים וגננות מבין הפליטים היהודים במחנה, ובנוסף נבנה מגרש כדורגל, אשר משמש גם לכינוסים וקבלות פנים לאורחים מהארץ, שפנחס ממארגניהם, בהם דוד בן-גוריון ומאיר יערי (מראשי השומר הצעיר). כאשר בן-גוריון מגיע לביקור, פנחס מארגן לכבודו מפקד של כל הקיבוצים במחנה ועורך לו סיור במחנה, ובן-גוריון מתלהב מהעברית שבפיו ומפעילותו הציונית. לאחר שפנחס נפגש עם חיילי הבריגדה היהודית והם מספרים לו שארגון הבריחה זקוק למשאיות ולציוד, הוא מצליח לגייס נהגים, משאיות, בגדים חמים ושמכות הדרושים להברחת מעפילים לארץ. כמו כן, ביוזמתו של פנחס מפונה מחנה הוכלנד הנמצא בקניגסדורף, סמוך לפרנוואלד, ומוקמת בו חוות הכשרה של תנועות נוער ציוניות: בתחילה השתכנו באותו מחנה חיילים פולנים מצבא אנדרס, ואותם פולנים היו מסתתרים ביער סמוך ותוקפים את יהודי פרנוואלד שחזרו בערב ברכבת ממינכן אל וולפראטסהאוזן והלכו ברגל ביער בדרכם לפרנוואלד. כאשר מספרים היהודים לפנחס אודות התקיפות, הוא מארגן קבוצת חברים מקיבוץ "קדימה" שאורבים לפורעים ביער, תופסים אותם

במחנה. המשטרה היהודית כוללת בנוסף לאנשי השיטור ומדור חקירה פלילית גם צוות רפואת חירום וכוחות כיבוי אש, והיא מהווה הוכחה מרשימה להצלחת הניהול העצמי של המחנה על ידי היהודים. כמו כן, פנחס נבחר כחבר הנהלת המחנה ומשמש גם בתפקיד מזכיר ועדת העלייה בפרנוואלד. במסגרת תפקידיו הוא גם נפגש עם אנשי עלייה ב', הג'וינט ואונרר"א ועם אנשי הבריגדה היהודית.

פנחס גם יוזם ומקים בפרנוואלד את קיבוץ "קדימה" - קדימה לארץ ישראל, קיבוץ של לוחמים יהודים יוצאי צבאות הברית ופרטיזנים שנלחמו בנאצים. בקיבוץ גם מוקם בית ספר לנהיגה המכשיר את החברים לחיים פרודוקטיביים. פנחס עוסק בהדרכת ובהכשרת החברים לעלייה לארץ ישראל, בהקניית השפה העברית ובטיפוח ערכים ציוניים - חלוציים. כמו כן, הוא בין מארגני ההפגנות ותהלוכות המחאה נגד הדיכוי הבריטי.

בנוסף פנחס הוא ממארגני ופעילי "הסתדרות הלוחמים העבריים בגרמניה" שעיקר מטרתה הכשרת לוחמים יהודים, יוצאי צבאות בנות הברית והפרטיזנים, לעלייה ארצה במסגרת עלייה ב'. הוא משמש בתפקיד ראש גדוד הלוחמים העבריים בפרנוואלד, מדריך ומאמן אותם בהפעלת כלי נשק ומכשירים להגנה ולעלייה לישראל.

בפרנוואלד משתכנים בתחילה גם רוסים ואוקראינים שמאוחר יותר מתברר כי שיתפו פעולה עם הנאצים בזמן המלחמה ונלחמו נגד הצבא האדום. בהתאם להסכם שנחתם בין הסובייטים לאמריקאים, הרוסים והאוקראינים הללו צריכים לחזור לברית המועצות, ופנחס משתתף בפעולת הפינוי שלהם. בהמשך מתברר שהיו אלו אנשי צבאו של גרל ולאסוב, אשר שירת

את חלום ילדותו ומגיע ארצה ב-11 ביולי 1948 באונייה "כלנית" המפליגה מלה-סיוטה צרפת (בקרבת מרסיי), כשהוא בראש קבוצת לוחמים יהודים שלחמו נגד הנאצים במלחמת העולם השנייה, ומיד עם עלייתם הם משתתפים במלחמת העצמאות.

פנחס משרת בצבא קבע במגוון תפקידי קצונה ביחידות שונות ובוגר מחזור ו' (1959 - 1960) של בית הספר לפיקוד ומטה (פ"ס). בשנותיו האחרונות בצה"ל הוא עוסק בתחום ההכשרה הקדם צבאית. בראותו חשיבות רבה לעתיד הנוער - עתיד המדינה, בחינוך ובמתן סיכוי שווה לרכישת השכלה גם לבני נוער מן השכבות החלשות, הוא משלב בצבא נערים ונערות שנפלטו מבתי ספר ודואג להכשירם למקצועות שיבטיחו להם עבודה בחיים האזרחיים.

בשנת 1968, לאחר 20 שנות שירות בצה"ל, הוא משתחרר כראש ענף קדם צבאי, בדרגת סגן-אלוף.

גם לאחר שחרורו הוא ממשיך לעסוק בחינוך ובהכשרת בני נוער. הוא עובד באורט ישראל, שם הוא עוסק בפיתוח חינוך מקצועי בשילוב עם עולם העבודה, בבתי ספר לחניכים ובבתי ספר תעשייתיים

בשעת מעשה ומביאים אותם לפרנוואלד. קצין וחיילים מצבא אנדרס מתקרבים לשער של פרנוואלד ומבקשים לשחרר את חבריהם, אך פנחס דורש שיגיעו הממונים עליהם. פנחס מדווח על התקרית לאנשי אונרר"א ומבקש לזמן גם קצינים מהצבא האמריקאי. בישיבה בהשתתפות אנשי אונרר"א, קצינים מהצבא האמריקאי, משלחת קצינים פולנים והנהלת פרנוואלד, דורש פנחס שהצבא האמריקאי יפנה את מחנה הוכלנד מהפולנים ושהפורעים יבואו על עונשם. הוא מבקש מהשומרים להביא את הפורעים האזוקים למשרד ובנוכחות משתתפי הישיבה מתנצלים הפורעים בבושת פנים. כעבור זמן קצר הפולנים מצבא אנדרס מתפנים ממחנה הוכלנד, ופנחס פונה לאחד מקיבוצי השומר הצעיר ומציע להם לעבור אל המחנה שהתפנה ולהקים בו חוות הכשרה חקלאית. פנחס והמדריך נח מהשומר הצעיר מקיימים ישיבה עם יושבת ראש אונרר"א ועם הג'וינט ובה פנחס מעלה את נושא הקמת החווה החקלאית בהוכלנד. הבקשה נענית ובסיוע של אונרר"א מוקמת בהוכלנד חוות הכשרה חקלאית, ובהמשך חברים משם מגיעים אל קיבוץ ברקאי בארץ. בהוכלנד גם פועל בחשאי מחנה אימונים של ההגנה,

ופנחס מעביר בו אימוני נשק והכשרה צבאית מטעם ההגנה.

ישראל

פנחס מתנדב לצה"ל עוד בגרמניה, בשנת 1948. הוא דואג כל השנים לעליית יהודים לארץ ישראל ורק לאחר שאביו, רוזה ואחותו עולים לארץ, הוא מגשים

אלות המציל היהודי | אלוף פנחס אוסטרוובסקי

ישראל ולמרבח הצער נפטר ימים ספורים לפני הגיעו לגיל 61, בטרם הספיק לעשות דברים רבים נוספים שתכנן למען העם והמדינה.

על פעילותו עד להקמת המדינה הוענקו לפנחס אות ההגנה, עיטור לוחמי המדינה (על"ה) ואות הלוחם בנאצים. על מסירותו, תעוזתו והגבורה שגילה בהצלת יהודים אחרים במהלך השואה הוענק לפנחס

ביום הזיכרון לשואה ולגבורה בשנת 2025 "אות המציל היהודי" מטעם הוועדה להוקרת גבורתם של המצילים היהודים בשואה והמרכז העולמי של בני ברית, בטקס מרגש שהתקיים בשיתוף קרן קיימת לישראל, ביער הקדושים של בני ברית ברחבת "מגילת האש".

וכן בתכנון, הקמה, בנייה, הרחבה ופיתוח של עשרות בתי ספר ברשת אורט. הוא משמש בתפקיד סגן מנהל המחלקה לתכנון ופיתוח באורט ישראל.

פנחס ממשיך כל חייו להתנדב למילואים בצה"ל, משתתף בכל מלחמות ישראל ומתנדב גם במל"ח (משק לשעת חירום).

ביום הולדתו האחרון, כאות הערכה על פעילותו רשמו אותו חבריו בספר

הזהב של קרן קיימת לישראל ובהקדשה כתבו: "פנחס אוסטרובסקי ידיד ורע שחלם, לחם והגשים במלאת לו ששים".

משפחה

בפרנוואלד נישא פנחס לאשתו הראשונה שושנה, ובישראל נולדה בתם מנוחה. לאחר שהתאלמן נישא פנחס לגליה, רופאת ילדים שעלתה לישראל מארגנטינה, ונולדו להם רבקה (ריקי) ומירב. לפנחס 12 נכדים (רובם נולדו לאחר פטירתו) וכן נינים שנולדו לאחר פטירתו. הוא היה איש משפחה אוהב ומסור ללא גבול, אהוב על חבריו ומכריו הרבים, דלתו הייתה פתוחה לכל והוא תמיד עזר לאחרים.

צ"ר ג'יה אלוסטרובסקי מקבלת את אות המציל היהודי בשנת 2025. אמה קנת'יה, ריקי (מימין) ואירב

אותות הוקרה

פנחס הקדיש את כל חייו לעם ישראל ולמדינת

עמדתי מול רוצחי הוריי ולא יכולתי לעשות כלום

סיפורו של שיקה קציר

מאת: אבי גיל, פורסם במקומון "כל הדרום", 20.4.95,

בתוך: שיקה קציר; תולדות חיי

אותם הם אמרו שרצחו את היהודים בגלל שהם היו קומוניסטים כביכול, לכן הם נרצחו".

קציר נולד וגדל באוסטראה בוהלין ועלה לארץ לפני שפרצה מלחמת העולם השנייה. לאחר שנלחם במסגרת הצבא הבריטי בגרמנים, הצטרף לצבא ההגנה לישראל במלחמת העצמאות והגן על יד מרדכי מפני הפלישה המצרית.

כשהצבא הבריטי חיפש מתנדבים לאיש יחידה עברית, הוא היה בין ראשוני המתגייסים, יחד אתו היו חיים לסקוב, ישראל טל ואחרים, שהיו חייליו ומפקדיו הבכירים של צה"ל.

שיקה, ששולט בשפות רבות, נדד ברחבי

צריך הרבה כוחות כדי לעמוד מול קציני אס. אס. שרצחו מיליוני יהודים, ולחקור אותם בשלווה, ביסודיות ובמקצועיות מבלי לחשוף את יהדותך.

זה מה שקרה, לשיקה קציר מקיבוץ "יד מרדכי", אחרי מלחמת העולם השנייה, כששימש מתורגמן וחוקר במסגרת שירותו בצבא הבריטי.

"אחת החקירות הקשות ביותר, הייתה של לוחמים באחת היחידות האוקראיניות. עמדתי מול אנשים שרצחו 7,000 יהודים מהעיירה שלי וביניהם אולי גם את ההורים שלי, ולא יכולתי לעשות כלום. הרצון לנקום בער בי, אבל הייתי בסך הכול חייל בצבא הבריטי וכפוף להוראות של הממונים עליי".

קציר חקר אותם מאחר שהיה החייל הבריטי היחיד באזור גבול אוסקויה ביוגוסלביה, שהבין אוקראינית. מתוקף תפקידו הוא גם קיבל בינואר 1945 את כתב הכניעה של 3,000 חיילים אוקראיניים שביקשו לערוק מהצבא הסובייטי ועברו ללחום במהלך מלחמת העולם השנייה לצידו של הצבא הגרמני. חיילים אלה מילאו תפקידים פעילים במחנות ההשמדה והרגו יהודים בכפרים, כאשר לא היו משלוחים של יהודים.

קציר, בתוקף הסכם שנחתם בין סטאלין לצ'רצ'יל, הסגיר את החיילים שערקו לצבא הסובייטי וקיווה שיגורו עליהם עונש מוות. "לצערי, הסובייטים שלחו אותם למאסר עם עבודת פרך" הוא אומר "כשחקרתי

חושב שאנשים שלנו דאגו שהם לא יישארו. כתב הכניעה שקיבלתי מהאוקראיניים, והחקירות של קציני האס. אס., שאחר-כך היו מי שדאגו להעלים אותם, היו בשבילי פיצוי בעבור שש השנים של שירותי בצבא הבריטי."

"היה עוד רגע אחד מרגש שבזכותו היה שווה לי כל המאמץ הנפשי: זאת הייתה הפגישה עם אחיותיי."

כל זמן שירותו באירופה, קציר ידע, כי אחיותיו, בנות ה-17 וה-20 נשארו בחיים ושהן נמצאות בגבול הסיני-רוסי. ב-1945 החלה נדידה גדולה של פליטים יהודיים, וקציר הבין שהסיכוי למצוא את אחיותיו הולך וקטן. "חיפשתי בכל מחנות הפליטים אולי מישהו שמע עליהן. פתאום הודיעו לי שמכר שלי פגש אישה באזור, ששאלה אם מישהו מכיר את שיקה קצנבליט.

"מסתבר שיעל אחותי שמעה ברדיו על יחידת ההתנדבות היהודית לצבא הבריטי והייתה בטוחה שאני שם. לקחתי חופשה בת יומיים ונסעתי לצפון איטליה כ-700 ק"מ. אחרי שכבר התייאשתי, ראיתי פתאום סימן של יחידה עברית והחלטתי לחפש שם. כשפתחתי את שער המחנה, ראיתי את אחותי וגיסי יושבים בצד ובוכים על כך שלא מצאו אותי. רצנו זה אל זה, התחבקנו ובכינו. אחר כך הצלחתי לשלוח אותם לארץ כמעפילים."

בארץ חיכתה להם גם אשתו, ניווקה, אותה הכיר עוד בפולין והצטרפה אליו לקיבוץ.

שיקה נזכר שבעת שירותו בצבא הבריטי נשלח לספרייה בכפר, ומצא שם מצבור ספרים ענק של האס. אס. ובהם ספרים רבים בעברית.

"שלחו אותי לסרוק ספרים בספרייה בהוצאת הנאצים וכתבים ומכתבים של מפקדי אס. אס. היו שם אלפי ספרים ותושבים רבים היו יושבים שם עד שעת

אירופה ושימש חוקר ומתורגמן של שבויי מלחמה. מתוקף תפקידיו חקר קציני אס. אס. בכירים שהיו אחראים לרציחתם של עשרות אלפי יהודים.

"אספתי כתובות של קציני אס. אס. שהשתתפו בהשמדה וגרו בכפרים אוסטריים, הבאתי אותם לחקירה. אני זוכר בייחוד את השיחה עם הקצין הנאצי דר' שאנרנדינגר (ההדפסה בעיתון משובשת) שהיה קצין בצבא הנאצי ונטל חלק פעיל בהשמדת יהודים. הוא הופיע לחקירה עם המדליה הנאצית. דרשתי ממנו להוריד את המדליה והוא סירב. המפקדים האנגליים שלי אמרו שלא אכפת להם שהוא יישאר עם המדליה והוא נחקר כשהוא עונד את המדליה. חקרתי אותו בגרמנית והוא סיפר לי את מה שעשה. הוא לא היה יכול להסתיר שהיה לו סימן של אס. אס. על הידיים. לכל קציני האס. אס. היה את כתובת הקעקע הזו מתחת ליד שמאל, והם לא יכלו להסתיר "כלום". בחסות הצבא הבריטי, עבד קציר בחקירת הקצינים הנאציים, חקר אותם באינטנסיביות ובנוקשות. "הרגשתי רעד ברגע ההיסטורי שאנן, היהודי של העם המושמד, עומד וחוקר את האס. אס. אבל לא פחדתי" הוא אומר, "הם היו גלויים ולא ידעו שאני יהודי, הם חשבו שאני אנגלי, ישבו מולי וסיפרו לי על כל מעשיהם. הם חשבו שעשיתי זאת במסגרת תפקידי, ולכן דיברו על הכול בחופשיות."

קציר רשם את כל הפרטים אודות קציני האס. אס. ולאחר שהעביר את המידע הנחוץ לבריטים, העביר פרטים מזהים וכתובות גם ליחידות הגנה עבריות מיוחדות. "אני לא יודע מה בדיוק קרה עם הקצינים האלה של האס. אס. אבל אחרי שמסרתי את הפרטים עליהם הם נעלמו מעל פני האדמה, מישהו דאג לזה. אני

למחנה הפליטים, שם פגשתי את מרדכי (שם משפחה משובש), שהיה אחר כך חבר כנסת. ונתתי לו את ספר התורה. היהודים במחנה נשאו אותי כאילו אני אליהו הנביא."

לאחר שנטל חלק והיה פעיל במאבק נגד האויב הנאצי ולאחר שנלחם נגד המצרים במלחמת העצמאות; לאחר שנטע עשרות דונמים של עצי פרי, ... פרדסים, תפוחי עץ, אגסים וגפנים, שיקה עדיין לא נח על זרי הדפנה. קציר, מאז שיצא לפנסיה, שימש כמזכיר המוזיאון "משואה לתקומה" ביד-מרדכי.

ליל מאוחרת. ישבתי שם ובחנתי את רוב הספרים. ברגע מסוים מצאתי חדר לספרות יהודית וביניהם ספר תורה פגוע בחלקו. זה היה ספר תורה בלי עטיפה, ששרד בבית הכנסת. בכיתי. מאוחר יותר הוצאתי אותו וביקשתי רשות מהמפקד האנגלי שלי לקחת את הספר הזה איתי. אבל הוא אסר עליי. למרות זאת, לקחתי את הספר. הודעתי לו שאני, בתוקף היותי יהודי, חש בעלות על הספר ולקח אותו כדי לתת אותו למחנה פליטים שהוקם בעיירה לייבניץ הסמוכה, שם הקימו בית כנסת. בליווי חיילים אנגליים הגעתי

סיפורה של לובה טאובלר - ילדה שהפכה לגיבורה בגיל 4.5

עפ"י כתבתה של מיטל ליאור-גוטמן

שפורסמה בתאריך: 2.5.19 ב"צומת השרון, הרצליה" <https://did.li/OgOlw>

לובה טאובלר לבית הנדלמן נולדה ב-1935 ברובנו שבפולין, וכבר בגיל 4.5 חייה השתנו לעד. "הייתי בת 4.5 כשפרצה המלחמה", היא מספרת בקול רגוע, "גרנו בכפר ביסטריץ' ויום אחד פרץ לחצר שלנו איכר פולני רכוב על סוס, זרק את אימי סוניה ואת שני אחיי הקטנים לעגלה ודהר אל החורשה. אותי הוא השאיר בחצר" המשפחה ניצלה בזכות תושייה ואולי גם נס. אביה, שהיה יערן, הופיע לפתע רכוב על סוס עם אקדח בידו. "אבא שאל אותי איפה אימא, הצבעתי לכיוון החורשה ואבא דהר לשם. הוא מצא את האיכר עומד עם קלשון מעל אימי וירה בו. בזכותי הם ניצלו כי אני כיוונתי את אבא אל האיכה"

לובה טאובלר

החזרה למערב

בסיום המלחמה ב-1945 אפשר סטלין לפליטים לחזור לפולין. המשפחה הגיעה לגרודק על גבול צ'כוסלובקיה, שם עסק האב בהברחת יהודים דרך הגבול. כאשר התגלה הדבר, איימו עליהם ונאלצו לברוח באותו לילה לאוסטריה. במחנות העקורים באוסטריה, במשך שלוש שנים, החלה לובה סוף סוף ללמוד בבית ספר - בבית יעקב בו לימדו ביידיש. בגיל 13 הייתה אמורה להגיע עם האוניה אקסודוס לארץ ישראל, אך הלידה של אחיה יצחק מנעה זאת.

חיים חדשים בארץ ישראל

ב-1948 עלתה המשפחה לארץ ישראל בצורה בלתי חוקית עם תעודות זרות. הם הגיעו לבית עולים ברעננה וקיבלו צריף שבדי. לובה רצתה ללמוד, אך נאלצה

לובה נקזי תלמידה דדית ספר לאחיות

נדודים ביערות

מאותו יום החלו שנות נדודים קשות. המשפחה נאלצה לעזוב את ביתם הגדול בן שלוש הקומות, כולל הפסנתר והרהיטים היפים. הבית היה הנדוניה של אימא אותה קיבל הזוג מסבא, שהיה בעליה של טחנת קמח. "לאחר המקרה הזה, נדדנו במשך שנתיים ביערות וישנו באסמים ובמערות. חלינו בטיפוס ובדלקת ריאות, התמלאנו בכינים ופשפשים, והיינו מכוסים בפצעים. היינו רעבים." כאשר נשברה העגלה, נאלצה המשפחה להשאיר את רכושה מאחור ולקחת רק מה שיכלה לשאת בידיה. כמו רבים מבני ווהלין, המסע הוביל אותם לאסיה הסובייטית - אוזבקיסטן או טורקמניסטן. שם התקלחו לראשונה מזה זמן רב וגילחו את ראשם, אך תנאי המחיה היו קשים ביותר. "קמנו בבוקר מכוסים בדם בכל הגוף כי פשפשים 'אכלו' אותנו בלילה", מספרת לובה.

שלוש שנים ברוסיה

ב-1942, בעקבות פקודת סטלין שאפשרה לפליטים פולנים להיכנס לרוסיה באופן חוקי, עקב התקדמות הגרמנים, הגיעה המשפחה לאורל שבסיביר. קיבלו בית הרוס ללא חלונות, עם עכברושים. "אבא הביא קצת עשב ושם על קרש והשכיבו אותנו לישון. היינו שם שלוש שנים." בתקופה זו נולד ללובה אח נוסף, אך שני אחים אחרים נפטרו ממחלה זמן קצר לאחר לידתם. האם עבדה במכרות פחם, והילדים לא יכלו ללכת לבית הספר כי לא היו להם נעליים - הלכו בשלג עם סמרטוטים על הרגליים. "היינו כל הזמן רעבים, עייפים וחולים. חיינו מקליפות תפוחי אדמה וסרפדים." בגיל שמונה נאלצה לובה לגזור את ריסיה כי היו מלאים ביצי כינים ולא יכלה לפתוח את עיניה.

אהבה ומשפחה

בבית העולים הכירה לובה את בעלה לעתיד - נער בן 15 שעלה ב-1945 מאירופה לאחר שניצל מבוכנוולד עם מאה ילדים, והם נפגשו ברמות השבים. היא הייתה בת 13 והוא בן 15. אחרי ארבע שנים התחתנו, עברו לשכונת שביב ונולדו להם שלוש בנות. ב-1963 איתר הבעל את אביו בפריז. המשפחה נסעה לשם לתקופה קצרה אך חזרה לארץ - הילדים בכו והשתוקקו לחזור הביתה. הבעל עבד בבניין ולובה בפלפוט.

המסר לדורות הבאים

היום, כאלמנה במשך 25 שנים, לובה ממשיכה לחיות בצורה עצמאית מלאה. יש לה תשעה נכדים ו-17 נינים ונינות, היא גרה בבית שלום כספי, דיור מוגן בהרצליה. לובה פעילה במועדון ניצולי השואה, ממשיכה לתת עדות בכל שנה, במסגרת "זיכרון בסלון" ומספרת את סיפור חייה. לובה מתחילה כל יום באמירת "מודה אני" ו"שמע ישראל". "המסר שלי הוא שיש לנו ארץ נפלאה ויפיפיה. אני סבלתי מאוד מאנטישמיות. אנחנו היינו בגיהנום והדור שנולד עכשיו הוא בגן עדן. צריך לשמור על פיסת הארץ הזאת. יש לי פה את השפה שלי, את האנשים ופה אני יכולה להגיד איך ומה שאני רוצה. פה טוב לי."

חגגת יום הולדת 90. 28 לאוגוסט

לעבוד בבית חרושת לשימורים. היא חסכה כסף וקנתה ספרים משומשים, ובמקביל דאגה להביא את אחיה לגן כל בוקר. לאחר מבחן התקבלה לבית הספר יבנה לכיתה ז'. "אחרי חודשיים ששתקתי וליקטתי מילים, דיברתי עברית שוטפת", היא נזכרת. מאוחר יותר למדה בבית ספר לאחיות.

צד קהילת רחלנה

סיפור חיי - סבא אברום

השוואה - פרק מחיי, מורשת לדור נכדי

מאת: אברהם ביג'ל

התקווה הייתה למצוא מקלט בברה"מ כאשר השלטון הפולני יתרוסק. מפי הפליטים היהודים כבר שמענו על מעשי זוועות שהגרמנים הפולשים ביצעו ביהודים בחלק המערבי של פולין. הגרמנים התקרבו לאזורנו, והפחד באוכלוסייה היהודית גבר לאין שיעור. התקווה היחידה ששררה באוכלוסייה היהודית הייתה שישועה תגיע מהמזרח, מברה"מ. האוכלוסייה הלאומנית האוקראינית חיכתה לצבאות היטלר, שיגיעו לאזורנו וכריזו על אוקראינה המערבית כמדינה אוקראינית עצמאית. המתח הלך וגבר.

בוקר אחד, בשבוע השלישי מאז פרצה המלחמה, נודע לנו שהעיירה נשארה בלי מי שישלוט בה.

המשטרה הפולנית וגם ההנהלה של מוסדות השלטון יצאו מהעיירה בחשכת הלילה. שעות מספר אחר-כך פשטה השמועה כי צבאות ברה"מ פלשו מהמזרח לטריטוריה של אוקראינה המערבית וגם לרוסיה הלבנה המערבית. הדבר הכי משמח ששמענו היה, שצבאות גרמניה לא יגיעו לאזורנו לפי ההסכם שנחתם בין גרמניה לברה"מ. מאוחר יותר באותו יום הודיעו ברדיו קייב או מינסק, כי המועצות הגבוהות של הרפובליקה האוקראינית והרוסית הלבנה החליטו פה אחד לשחרר את השטחים המערביים המאוכלסים ברוב של אוקראינים ורוסים לבנים ולספחים לחלק של הרפובליקות הסובייטיות. האוכלוסייה היהודית מצאה בזה נחמה, אולם בעירבון מוגבל. חיכו לראות מה ילד יום. שבוע ימים היינו ללא שלטון,

קיץ 1939. האוויר גדוש בסימני סערה מתקרבת, סערת מלחמת העולם השנייה. מדיניות הפיוס של המעצמות הגדולות של אירופה: בריטניה הגדולה וצרפת, לא סיפקה את תאבוננו של היטלר. אחרי כיבוש צ'כוסלובקיה על ידי חיילות גרמניה, הגישה גרמניה הנאצית את דרישותיה למדינת פולין. אנגליה וצרפת הצהירו על נכונותן לבוא להגן על עצמאותה ושלמותה של פולין.

ההצהרות והאזהרות לא הרתיעו את היטלר. באוגוסט נחתם במוסקבה הסכם אי-תוקפנות בין ברה"מ וגרמניה. ההסכם כלל הבטחה של ברה"מ לא להתערב בסכסוך של גרמניה עם אנגליה וצרפת, אם אלה יבואו לעזרתה של פולין. צבאות גרמניה פלשו לפולין, וחרדה גדולה אחזה את יהדות פולין. מלחמת העולם השנייה התחילה בראשון בספטמבר 1939. לפי התעמולה הנאצית זאת הייתה המלחמה להשמדת יהודי אירופה.

קו ההגנה של צבאות פולין נשבר בימים הראשונים של המלחמה. צבא פולין לא יכול היה לעמוד נגד ההתקפות של חיל האוויר ושל דיוויזיות השריון הגרמני שהתקדמו בכל החזיתות במהירות גדולה. צבאות הכובש התקדמו ממערב בכיוון מזרח פולין. העיירה מצ'וב, שבה נולדתי וגדלתי, נמצאה באזור המזרחי של פולין שנקרא "אוקראינה המערבית". היא הייתה תחת שלטון פולין בין שתי מלחמות העולם. עם התקדמות צבאות הפלישה, החלה זרימה של מאות אלפי פליטים, רובם יהודים, לחלקה המזרחי של פולין.

משפחת זיגל'ס 1928

גדול. התוכנית שלי להצטרף לאחי חנוך שנמצא בא"י מאז 1936, לא התגשמה. אחי הבכור, יוסף, שגר בעיר ראדום במערב פולין היה תחת הכיבוש הגרמני. עד סוף דצמבר 1939 לא ידענו אם הוא בחיים. עסקי אימא וההשקעות הכספיות התמוטטו. עם התקרבות החורף המצב הכלכלי באזור הפך מרע לגרוע. החנויות התרוקנו, מלאי חדש לא היה בנמצא והאספקה שהגיעה מברית המועצות הייתה מזערית ובאיכות ירודה. התורים בחנויות גדלו מיום ליום. אנשים עמדו בתורים אפילו בלילות כדי להבטיח אספקת מוצרים יום - יומיים אפילו לחם. המחסור בכול גדל והאינפלציה דהרה. ערך הרובל ירד מיום ליום. כולם, ובתוכם האיכרים עברו לסחר חליפין. חלומות על העידן החדש שהממשלה הסובייטית ציירה לנו, לא התגשמו. הסמל של החרמש והפטיש הפך להיות סמל העוני והרעב. אימק, שהכירה את השפה הרוסית מימי נעוריה במלחמת העולם הראשונה, הבינה

אבל עם דאגות: היו שמועות שביערות מסתובבות קבוצות של שאריות צבא פולין, שמתנקמות ביהודים בגלל פלישת הצבא האדום. למזלנו, מאורעות כאלה, במצויוב לא התקיימו.

שבע ימים לאחר הפלישה של צבא השחרור הסובייטי, בערב הגיעו למצויוב שיירות של חיל רגלים ושריון סובייטי בדרכם מערבה, בכיוון הנהר בוג. הנהר הזה נקבע כגבולה של פולין. אני זוכר את הטנק הראשון שהגיע למרכז העיירה בראש שיירה. פגשנו את השיירה בתרועות של שמחה וגיל. מפקד הטנק עודד גם אותנו בנאומו הקצר ואמר, "חברים, היום אנחנו משחררים אתכם משלטון הפריצים הפולנים לעולם ועד". למחרת התארגנו אנשי המחותרת הקומוניסטית ששחררו מבתי הסוהר ולקחו לידיהם את הנהלת המליציה (משטרה) וגם את מוסדות העיירה. באותם ימים עברה המשפחה שלנו משבר

צ'ארהק זיג'ל

עם אימי לא הרבתי לדבר על דאגתה לאחי יוסף וגם לאחי חנוך שהיה משנת 1936 בא"י. לבי כאב כששמעתי אותה מדברת על בניה בחשש שאינם בחיים, ודמעות זולגות מעיניה. לילות ללא שינה עברו עליה.

הבית שלנו היה חדש. נבנה בסוף שנות העשרים. יפה וגדול היה. חוץ ממשפחתנו התגוררה בו עוד משפחה בשכירות. כשהגיעו הסובייטים הם הוציאו את הדיירים מביטנו. לנו השאירו רק מטבח וחדר אחד ששימש כחדר כל-בו. "הדיירים החדשים" שנכנסו מבלי לשלם שכר דירה, היו המועצה המקומית, אך רק לזמן קצר. אחריהם נכנסה לבית המליציה שהשתקעה בו לחצי שנה. קציני המליציה הזהירו את אימי לשתוק לגבי מה שנראה ונשמע, אחרת ירחיקו אותנו לגמרי מהבית שלנו. משרד החוקר היה בשכנות לחדרנו, וחקירות של החשודים בעיונות למשטר הסובייטי, יהודים ולא יהודים, התקיימו בשעות המאוחרות של הלילה. החקירות נוהלו בתוקפנות. היו מרביצים לאנשים עד זוב דם.

צעקות, בכיות וגידופים הגיעו לאוזנינו, כשהנחקרים מבטיחים שהם חפים מפשע.

את הצורך בלימוד השפה החדשה ועזרה לי בלימודים. נתקבלתי לכתה התשיעית בעיר קובל שהייתה במרחק של 20 ק"מ מעירנו. הלימודים לא התחילו עד נובמבר. בינתיים הייתי מובטל, והבנתי שאני צריך לדאוג לרווחת המשפחה. אחותי סימה הייתה אז בת 14, ואימי, חוץ מלדאוג לנו, הייתה עסוקה בטיפול בסבתא אתל, שהייתה במצב סיעודי יותר משלוש שנים, לאחר שנפלה ושברה את עצם הירך. התחלתי לעסוק בסחר חליפין של סחורות.

במשך שבועות, עד התחלת הלימודים, שלוש פעמים בשבוע הייתי נוסע באופניים עמוסים בירקות לשוק הירקות בעיר קובל. שם הייתי מחליף את הירקות במוצרים ובסחורה שניתן היה להחליף אצל האיכרים. בימים שבהם הגעתי לקובל ניצלתי את ההזדמנות לעמוד בתורים כדי להשיג דברים שלא נמצאו בעיירה שלנו. בעבודה זו המשכתי במשך 10 חודשים עד תום שנת הלימודים בקובל. במשפחה שלנו לא היינו רעבים ללחם. קומת הגג הייתה עמוסה בגרעיני חיטה. הייתה לנו פרה והיא סיפקה לנו חלב, לבן, גבינה וחמאה. כיהודים לא היו לנו בעיות ביטחון. הדאגה הגדולה שלנו, שלא נתנה לנו מנוח, נבעה מהמחשבות הנוראות בדאגה לאחי יוסף שנמצא בשטח הכיבוש הנאצי. הגיעו אלינו שמועות על סגירה הרמטית של האוכלוסייה היהודית בגטאות, על התעללויות ורציחות של יהודים, על עבודת כפייה במצבת תת אנושי ורעב.

אצלנו לא הרגשנו שום אנטישמיות רשמית מצד השלטון הסובייטי. חלק גדול מהפקידים וההנהלה במשרדים הממשלתיים היו יהודים שהגיעו מברית המועצות.

בהנהלה של מועצת העירייה היו גם יהודים שרובם היו חברים במחתרת הקומוניסטית לפני המלחמה.

פרובוקציה מצד אנגליה וצרפת במטרה לפגוע ביחסים הידידותיים בין גרמניה לברית המועצות. במהרה למדנו שכל מה שסוכנות סובייטית מכחישה - הרי הוא אמת לאמיתה. שמענו על מסתננים גרמנים שעוברים את הגבול אלינו ומארגנים מחתרת בקרב האוכלוסייה האוקראינית לקראת שעת האמת.

שני היירים שלנו השתתפו בקרב נגד חוליית מסתננים ושניהם נפגעו קשה. האירוע הזה לא פורסם בתקשורת הסובייטית.

האוכלוסייה באזור שלנו ידעה שהסובייטים מבצרים בקדחתנות את הגבול עם גרמניה. עם גמר שנת הלימודים בתחילת יוני נשלחתי לעבוד בבניית שדה תעופה צבאי כשבעה ק"מ מעיירתנו בכיוון הגבול הגרמני. שלוש משמרות עבדו יומם ולילה שבעה ימים בשבוע. אני עבדתי במשמרת היום והייתי מגיע לאתר הבנייה באופניים.

התפקיד שלי היה לקבל חומרי בנייה שהובלו בעגלות מתחנת הרכבת במצ'יוב. ביום ראשון 21 ביוני 1941 קמתי מוקדם בבוקר כדי לצאת לעבודה. אימי נכנסה לבית וסיפרה לי על פעילות מוגברת של מטוסי קרב באזור הגבול, וחזרה על השמועה שאוגדת השריון יצאה מהמחנה הצבאי הסמוך למצ'יוב לכיוון הגבול. אני המשכתי לעבודה. כשהתקרבותי לאזור של המחנה הצבאי שמעתי רעש של מטוסים מתקרבים והתפוצצויות. כנראה שמאגר התחמושת הופצץ. ידעתי שהמלחמה הצפויה בין גרמניה הנאצית לברית המועצות התחילה. חזרתי הביתה. הרגשתי נורא. אחרי כמה שעות הגיעה ההודאה הרשמית של התקשורת על הפלישה הנאצית לשטח ברית המועצות ועל ההפצצות של חיל האוויר הנאצי על כמה מהערים הגדולות במערב ברית המועצות.

לילה אחד התעוררתי מהצעקות, ושמעתי שנחקר התחנן לחוקר בבכייה שיפסיק את ההתעללות בו, ושיחסלוהו בתלייה. החוקר ענה לו: "אנחנו לא תולים, אנחנו מחסלים את אויבינו בירייה." כלילה הזה לא יכולתי לשאת את קולות הזוועה וברחתי מהבית. כל זה היה הסוד שלנו. אחרי שישה חודשים העבירו את המליציה לבית יותר גדול, ושם השתכן גם הנ.ק.ו.ד. (השירות לביטחון המדינה). לביתנו הגיעו דיירים חדשים - המשפחות של סגן מפקד המליציה ושל סגן מנהל הנ.ק.ו.ד. היחס בינינו ובין הדיירים החדשים היה ידידותי, במיוחד עם הנשים. הילדים באו לבקר בדירתנו, הרבה פעמים ביום, בעיקר בזמני הארוחות. העריכו את תבשילי אימי. בסוף שנת 1940 קבלנו מכתב מיוסף מראדום. המכתב עבר את הצנזורה הגרמנית וגם את הצנזורה הסובייטית. מהסגנון הסמוי של הדברים הבנו שמצב היהודים בגטאות הולך ומדרדר. יוסף היה מוכן לעבור בדרך לא חוקית את הגבול לאזורנו. הוא רצה שנברר מה יהיה גורלו כשייעצר בצד הסובייטי. אימא נכנסה להתייעץ בשאלה זו עם דיירנו, סגן המנהל של הנ.ק.ו.ד. תשובתו היחידה הייתה - אני לא אוכל לעזור לו. לפי חוק המדינה מי שנכנס למדינתנו באופן לא חוקי נידון לשלוש שנות מעצר במחנה עבודה "חינוכית", שנמצא בדרך כלל באזורי הגולאגים. מכתב נשלח ליוסף עם פירוט התשובה על ידי אימי. לעולם לא נדע אם יוסף קבל את המכתב. יותר לא שמענו ממנו.

את שנת הלימודים האחרונה בתיכון עשיתי במצ'יוב. הצטיינתי בלימודים ותכננתי להמשיך בלימודים גבוהים. באביב שנת 1941 נפוצו שמועות שהגרמנים מתכוננים לתקוף את ברית המועצות. משרד החוץ הסובייטי הכחיש את השמועות באופן רשמי וטען שזו

וסבתי בכות. נאמר לי כי חבר אוקראיני מבית הספר, שגר לא רחוק מאיתנו, עבר ליד ביתנו ואמר לאימי, "את אברם שלך נשחוט ונתלה." אימי אמרה לי, "אברמ'ה, אם אתה חושב שתינצל - הישאר, ואם ברצונך לברוח - תברח". לא הופתעתי מתגובתה ואכן תכננתי לברוח. לא חשבתי באותו רגע שאני נוטש את עיירתי ובמיוחד את בית אימי לעד. אימי גם הציעה לאחותי להצטרף אלי. סימה לא נענתה, ולי לא היה הכוח לעודד אותה שתבוא איתי. היא הייתה רק בת 16 וחשבתי איך תסתדר אחרי שנגיע לצד הסובייטי כשאותי גייסו לצבא? ארזתי תרמיל גב, בגדים, לחם ומים. יצאנו מהעיירה עם חשכה.

קודם לכן נפרדתי מקרובי משפחה. הפרידה הייתה קשה מאוד. מפי כולם שמעתי, "אברם, תחשוב מה אתה עושה. אתה עוזב את אימך לבדה." עניתי, "אימא אומרת לי לברוח." בדרך הביתה סרתי לביתו של חברי יעקב סובל. יעקב אמר לי בבוקר שהוא בורח. ביתו היה קרוב ליציאה מהעיירה לכוון מזרח. החלטנו להיפגש על יד ביתו עם רדת החשיכה. חזרתי הביתה, ואימי בקשה ממני להחביא בבור שחפרנו באורווה את כל כלי הכסף ותכשיטי כסף וזהב. לפנות ערב התיישבנו לאכול ארוחת ערב: אימא, אחותי, סבתי החולה ואני. כל נגיסה הייתה רטובה מדמעות. לא תיארתי לעצמי שזוהי ארוחת הערב האחרונה שאני אוכל בבית אימי. ציפינו וקוויונו שהסובייטים יתאוששו מהר ויעברו למתקפה נגדית. אז אוכל לחזור הביתה. עם רדת החשיכה יצאנו, יעקב ואני, לדרך. אימי ליוותה אותנו ודברנו על המצב ובין היתר אמרה לי "כשתקופת הזעם הזאת תיגמר, אל תשכח לבוא הביתה כיהודי". כשדמעות זולגות מעינינו, התחבקנו, התנשקנו ונפרדנו ללא מילה נוספת. יעקב ואני היינו עתה לבד, בדרך אל הלא נודע.

קצת יותר מאוחר למדנו על חומרת המצב מנאום שסטאלין נשא לעם הסובייטי.

העיירה שלנו הייתה במרחק של כ-20 ק"מ מהגבול, אבל לאזור שלנו לא היה ערך אסטרטגי.

חיילות השריון הנאצי התקדמו עשרות קילומטרים כבר ביום הראשון של המלחמה, אולם האזור שלנו נשאר מחוץ לקרבות. באמצע היום התחילו להגיע משאיות צבאיות עם פצועים סובייטים לבית החולים במצ'יוב. חשנו את המתח הרב באוויר. לפני הצהריים הגיעה לביתנו משאית צבאית, בה העמיסו את משפחות סגני המנהלים של שירות הביטחון ואת רכושם. בלי להיפרד מאתנו הם עזבו בבהלה. אני חושב שלו הציעו לאימי להצטרף אליהם הייתה מסכימה.

למחרת בבוקר מצאנו את עצמנו בלי שלטון אזרחי, מדיני או בטחוני. חשנו את חומרת המצב. בימים הבאים היינו מאוד מודאגים ומפחדים. הגיעו שמועות על פעילות של גדודי קומנדו גרמנים וגם שמועות שאיכרים גרמניים מהסביבה מתכוננים לעשות פוגרום ביהודי מצ'יוב. ביום שלישי בערב הגיעה לעיירה יחידת צבא גרמני שהשתלטה על המוסדות האזרחיים של העיירה. למחרת שמענו על משלחת אוקראינים לאומנים שקבלה את פני החיילים הגרמניים ובאותה הזדמנות בקשה את רשות הפקידים להתנקם ולעשות ביזה באוכלוסייה היהודית. הגרמנים לא הסכימו אבל ידענו שזה יקרה. אותו בוקר יצאתי להיפגש עם חברים לברר אם ישנם כאלה שמוכנים לעזוב את העיירה בדרך מזרחה, ולהגיע לאזור שליטה סובייטי. נודע לי שכבר מהיום הראשון של המלחמה נטשו כמה עשרות צעירים את העיירה ויצאו לכיוון העיר קובל, שהייתה עדיין תחת שלטון סובייטי. חזרתי הביתה ומצאתי את אימי, אחותי

שעסקו גם ביירוט הולכי רגל. בצוהריים הגענו סוף סוף לעיר. קובל הייתה בידי הסובייטים, אך הבהלה הייתה גדולה. החלטנו להישאר בקובל ללון. למחרת עם שחר המשכנו בדרכנו. הספקנו להצטייד בלחם טרי עוד ערב קודם. בעיר שרר בלגן. השלטונות הסובייטיים היו בתהליך עזיבה, ובלילה נאמר לנו שקציני בית הסוהר היו עסוקים בחיסול האסירים הפוליטיים ובשחרור כל האחרים לחופשי. הכבישים הראשיים היו עמוסי אדם.

החיילים הסובייטיים נסוגו משדה הקרב. הכיוון שלנו היה דרום-מזרח לעיר לוצק, שהייתה ככל הידוע לנו עדיין בידי הסובייטים. הבחירה במסלול זה התבררה כלא טובה. לאחר צעדה מפרכת של 20 ק"מ מצאנו את עצמנו בין אלפי חיילים סובייטים ביער, על גדות נהר רחב. מעברו השני של הנהר נשמעו קולות חיילים הדוברים גרמנית ונאמר לנו כי לוצק עתה תחת מצור גרמני. היינו מדוכאים. התייעצנו עם אחד מקציני הצבא האדום שיעץ לנו לחזור לקובל, ומשם לפנות צפון-מזרחה ולהמשיך לאזור הביצות. שמענו לדבריו.

לפני שקיעת השמש הגענו קרוב לקובל. היינו מותשים, ולא יכולנו להמשיך הלאה. נכנסנו לתוך שדה חיטה, ומבלי להוריד את תרמילי הגב, שכבנו לנוח. תרדמה נפלה עלינו, והתעוררנו רק עם עלות השחר. התחלנו מחדש את הצעדה של כ-250 ק"מ. זאת הייתה דרך קשה ומלאת הרפתקאות, אך היינו נחושים בדעתנו שלא ליפול לידי הנאצים. לאחר תשעה ימים של נודדים, בלילה של החמישי ליל, מצאו אותנו שוטרי המשטרה הצבאית הסובייטית מעבר לגבול הפולני-רוסי. השאלה הראשונה שלהם הייתה: מי אתם? איך עברתם את החזית?

נעזרנו בניירות שלנו ואמרנו להם שברחנו מתחום הכיבוש הנאצי, אבל לא ראינו

הלכנו מהר. באופק הכול בער, והתפוצצויות נשמעו מכל עבר. פצצות תאורה וזיקוקים האירו את השמים. ידענו שהאזור מלא פלוגות קומנדו גרמניות. ליתר בטחון החלטנו לא ללכת בדרך המלך, אלא להשתמש בשבילים צדדיים הרחוקים מהכביש כמאה-מאתיים מטר. רצינו להגיע עם בוקר לקובל. בחושך נתקלנו בקרוב משפחה מצד אבי, שערק מהצבא הסובייטי והיה בדרך למצ'יוב, לאשתו ולילדיו. למרות החשיכה הכרנו זה את זה, וגם אמרתי לו שעזבתי את הבית בהסכמתה של אימי. בחצות הלילה היינו כבר כעשרה ק"מ מהעיר קובל. היינו ביער והיה עלינו לחצות מסילת ברזל. פתאום נפתחה עלינו אש תופת ממקלע. חזרנו בריצה לתוך היער והחלטנו לישון ביער. היינו הרוגים ואפילו לא הרגשנו את עקיצות היתושים. התעוררנו עם עלית השחר. היינו צמאים, והמים אזלו מכלינו. מרחוק ראינו חווה ובחצר הייתה באר מים. החלטנו לגשת לחווה ולבקש מים לשתייה. האיכר בא לקראתנו ושאלתו הייתה:

"יהודונים, מה אתם עושים על האדמה שלי?" "אנחנו צמאים, רוצים לשתות מים," ענינו. פני האיכר האדימו והוא צרח עלינו, "מים!! האל שלי קילל אתכם וגזר עליכם למות, ואני אתן לכם מים?" הוא הצביע על קלשון שעמד בחצר ואמר: "תסתלקו מהאדמה שלי או שאני הורג אתכם!"

המשכנו ללכת ומצאנו שלולית מים. הסתפקנו בה ובפת לחם לארוחת הבוקר. לא הספקנו לגמור לאכול ושמענו את רעש המפציצים מתקרב. היעד שלהם היה מחסני התחמושת שהוסתרו באותו יער. האדמה רעדה, והאוויר התמלא בעשן. אחרי כל הפצצה אמנם רעדנו מפחד, אבל אמרנו לעצמנו - אנחנו עדיין כאן. המשכנו ללכת לקובל בשבילים, מוסתרים בענפי עצים, בניסיון לחמוק ממטוסי הגרמנים

שבע הגענו למקום העבודה השכם בבוקר, ואחרי כשעה הגיעו אלינו קולות ירי של תותחים. התנהל קרב בין ספינות חיל הים הסובייטי לבין החיילות הגרמניים שמעבר לנהר. פתאום שמענו התפוצצויות, והפגזים החלו להתקרב לכיוון שלנו. בבת אחת תפסה את כולם בהלה, והקהל האדיר של עשרות אלפי עובדים החל לנוס צפונה. בערב, כשהספקנו להתרחק מהנהר כ-30 ק"מ, ראינו את הלהבות באופק ושמענו צרחות של נפגעים. מאוחר יותר נודע לנו כי הצעקות היו של פליטים שפנו מקייב בספינות, והן הופצו על ידי הגרמנים. מאוחר בערב הגענו לתחנת הרכבת. היו שם רכבות משא בלבד, עמוסות בדגנים, ברכיבים של מכונות מבתי חרושת, וגם בנפגעים מהחזית. כיוון הנסיעה היה מזרחה.

יעקב ואני עלינו על אחד הקרונות והתחפרנו בתוך ערמת חיטה. הפעם החלטנו להרחיק עד לאזור הגבול של אירן ואפגניסטן. כבר היו לנו ספקות אם להישאר בברית המועצות או להשתדל להגיע למזרח התיכון ולפלשתינה. אחרי שבוע של נסיעה איטית ברכבת הגענו לקויבישב. המקום היה גדוש בפליטים. פה מצאנו עוד כמה אנשים ממציוב והתחברנו אליהם. לאחר יומיים שיחק לנו המזל, וקצין סובייטי אמר לנו שהוא נוסע לטשקנט, ושהוא יכול לסדר גם לנו נסיעה. מאוחר יותר נודע לנו שהוא היה עריק שנסע לחפש את משפחתו בטשקנט. הקבוצה שלנו יצאה מקויבישב לטשקנט כמוגויסים לצבא האדום, בקרון מיוחד עם אספקה של מזון לשבוע ימים. הנסיעה הייתה איטית מאוד. הגענו לטשקנט במחצית השנייה של אוגוסט. הקצין שלנו נפרד מאתנו ואמר: "חבר'ה, תהיו בריאים, אתם לא הכרתם אותי ואני לא מכיר אתכם". נרשמנו במנהל כפליטים שהגיעו למקום. את הקבוצה שלנו שלחו

שום חזית. חשבו שאנחנו מרגלים גרמנים. הושיבו אותנו במשאית צבאית והביאו אותנו אל המפקדה של הנ.ק.ו.ד. אחרי חקירה קצרה נתנו לנו לאכול ולשתות ופינה לנוח. נשמנו לרווחה. בבוקר אמרו לנו לקחת את החשמלית ולהגיע העירה לגן הבוטני, המקום בו התכנסו הפליטים שהגיעו לקייב, רובם יהודים. בהתחשב במצב, זכינו ליחס הגון. גרנו באוהלים, ובכל יום נתנו לנו מנה של לחם ושלוש מנות מרק. מלבד זאת הייתה אפשרות לרכוש כל מיני מצרכים. האווירה בקייב הייתה מתוחה מאוד. המצב בחזיתות הלך ורע, צבאות גרמניה התקרבו לעיר, והייתה תכונה לקראת מצור צפוי. חשנו בעוינות של האוכלוסייה האוקראינית כלפי הסובייטים. ברחובות העיר החלו להופיע כרזות המברכות את היטלר ואת הצבא הגרמני.

החלטנו לעזוב את העיר במהירות, לכיוון מזרח. יצאנו לאחד מפרוורי העיר, ומשם הצלחנו לעלות על רכבת שהסיעה פליטים מזרחה.

נסענו כך 250 ק"מ עד למחוז פולטבה. עדיין קיננה בנו התקווה שהמצב בחזית ישתנה לטובת הסובייטים. פה שלחו אותנו לעבוד בבית חרושת לסוכר. העבודה הייתה מפרכת, ואוכל כמעט ולא נתנו לנו. שלש פעמים ביום קיבלנו קערה עם סולת בחלב וסוכר. אחרי שלושה ימים הרגשנו שכוחותינו אוזלים. לא ראינו פת לחם. החלטנו לברוח באישון לילה. הגענו לפולטבה. המשרד שסייע לפליטים שלח אותנו לעבוד בקציר בחווה חקלאית. העבודה הייתה קשה, אבל לא חסר לנו אוכל. אחרי ששהינו בחווה כשבוע, הגיע צו לשלוח פועלים לנהר דנייפר, לעבוד בהכנת ביצורים וחפירות נגד טנקים מהצד הצפון מזרחי של הנהר. עשרות אלפי אנשים השתתפו בעבודות הביצור. אחרי

תרופות עממיות שלא הועילו. בפרוטקציה הצלחתי להתקבל אצל מנהלת בית החולים של האזור. היא הייתה יהודייה וגורשה מלנינגרד בתחילת שנות השלושים לאוזבקיסטאן.

הגעתי אליה במצב אנוש. הרגשתי שאני מתמוטט. היה לה לב אנושי, יהודי. אחרי שבדקה אותי אמרה לי, "ילד שלי, אם אני לא אאשף אותך, אתה תמות. אני אקבל אותך לבית החולים ומקומך יהיה במסדרון על מזרון קש עד שתתפנה מיטה באחד החדרים". אחרי שבועיים עזבתי את בית החולים לתקופת הבראה. במשך חודש הגעתי למרפאה בבית החולים פעמיים בשבוע. המנהלת טיפלה בי בעצמה. הודות לה שרדתי.

לאחר חודש נוסף מצב בריאותי השתפר לגמרי וחזרתי לעבודה.

יום אחד ביולי 1942 חזרתי מהעבודה ומצאתי הזמנה להגיע למשרד של ה נ.ק.ו.ד. להיפגש עם חוקר בשם זה וזה. החוקר רצה לדעת אם אני מכיר מישהו בחיל האוויר הבריטי או אם מישהו בחיל האוויר הבריטי מכיר אותי. אני כבר הספקתי לראות שעל שולחני מונחת אגרת אוויר מחיל האוויר הבריטי שנשלחה ע"י אחי חנוך מלמד (שם המשפחה שאימץ כאשר יצא מפולין ב 1936). אני שלחתי לחנוך מכתבים לכתובת שהייתה לי בפלסטניה. עד אז לא ידעתי שחנוך התגייס לחיל האוויר הבריטי. הכחשתי שהוא אחי ואמרתי שהוא חבר יקר שלי. באותה פגישה עם החוקר נלקח ממני הדרכון הפנימי שלי וגם חברי יעקב נתבקש להביא את דרכונו למשרד של ה נ.ק.ו.ד. אחרי שבוע החזירו לנו את הדרכונים ובהם היו רשומים קודים שלא ידענו משמעותם. ידענו שאנו חשודים בחוסר נאמנות למשטר הסובייטי. כעבור 10 ימים קבלנו צווי גיוס. ביום המיועד עברנו שנינו בדיקות רפואיות והתגייסנו

לעיר האזורית קונקנד במחוז פרגנה (במזרח אוזבקיסטן) ומשם לקולחוז. לקבוצה שלנו, שמנתה 7 אנשים, נתנו חדר של כ-20 מ"ר, ולכל אחד נתנו מיטה, מזרון קש ושמיכה. מזג האוויר היה קשה מאד. הטמפרטורות באוגוסט ובספטמבר הגיעו באמצע היום למעלה מ-40 מעלות.

העבודה שלנו הייתה בשדות הכותנה והירקות. היינו יוצאים לעבודה בשעה שש בבוקר, עבדנו עד אחת עשרה לפנה"צ. ביחד עם כל הפועלים היינו אוכלים את ארוחת הצוהריים בשדה: פיתה, מרק ופרי. אחרי הארוחה היינו חוזרים לחדר שלנו לנח, ובשעה ארבע היינו חוזרים לעבודה עד לשבע בערב. באוקטובר גמרנו את העבודות של איסוף היבול ואז התחלנו בהכנת הקרקע לעונה הבאה. לנו נתנו את העבודות הקשות ביותר כמו חפירת תעלות השקיה. עבדנו ששה ימים בשבוע. פעם בחודש היינו מקבלים משכורת דלה וגם קצת מוצרי מזון. בכל יום היינו מקבלים ארבע פיתות או 600 גרם לחם. מהמקומיים היינו קונים חלב ותוצרת חלב. כמות המזון שקבלנו לא הספיקה לקיום הגוף, והיינו רעבים כל הזמן. במהרה למדנו את השיטה של הסובייטים לשרוד - יש לגנוב. בלילות היינו יוצאים לשדות ו"רוכשים" ירקות ופירות. כשהגענו במקרה למחסנים, היינו לוקחים דברים מבלי לשאול. המצב בחזיתות המלחמה ב-1941-1942 היה רע מאוד. היו הרבה מחשבות על התמוטטות אפשרית של המעצמה הסובייטית. הגיעו שמועות על הזוועות שביצעו הגרמנים באזורים הכבושים. ידענו שהקרבות הם לרוב היהודים. אחרי המלחמה נודע לי שהמשפחה שלי נרצחה כבר באוגוסט 1941. זאת הייתה האקציה הראשונה במבצע חיסול היהודים.

באביב 1942 חליתי במחלת הקדחת ובשלוש. לא היו תרופות. ניסיתי כל מיני

פעמים שהלחם אזל, והיית הולך לישון רעב. לא פיצו למחרת את מי שלא קיבל לחם בערב שלפני כן. הלחם היה המזון העיקרי שלנו. קיבלנו קילו לחם ליום, אך הלחם היה ספוג במים.

בדצמבר חליתי שוב במלריה, שכנראה נשארה בגופי עוד מאוזבקיסטאן. ההתקפות היו פוגעות בי בהפסקות של 48 שעות. הן החלו תמיד בשעות אחר הצהריים, ואז היו מביאים אותי לקרון במצב של חוסר הכרה, על אלונקה מאולתרת. למחרת הייתי מוכרח לצאת שוב לעבודה, אחרת לא הייתי מקבל את מנת המזון שלי. לאחר מספר ימים הרגשתי שכוחותי אוזלים ובקושי הצלחתי ללכת. החלטתי לא לצאת לעבודה ולא לחשוב על התוצאות.

המהנדס הממונה על בניית מסילת הברזל בא לבקר אותי ומצא אותי במצב רע מאוד. הוא פקד על הרופא לתת לי פתק שחרור מהעבודה עד שאחלים, מבלי לקצץ את מנת המזון שלי. אחרי כמה שבועות התקפי המלריה פסקו, אך הייתי תשוש לגמרי - נשארתי רק עור ועצמות. פלג גופי התחתון התחיל להתנפח. רגלי היו כרגלי פיל, כל כך כבדות עד שלא יכולתי להרימן. הנפיחות התקדמה באיטיות לעבר החלק העליון של גופי וכללה גם את החזה. בקושי נשמת. ערב אחד חשתי שאני נחנק ופעימות לבי היו חלשות מאוד. חברי הלכו לקרוא לרופא. הרופא הגיע ואמר שהוא מצטער שאין ביכולתו לעזור מכיוון שאין לו תרופות. מהדברים שהחליף עם חברי הבנתי שזה הלילה האחרון שלי. חשבתי על ביתי ועל אימי, כמה תהיה מאוכזבת כשלא אחזור בסיום המלחמה (אז עוד לא ידעתי שמשפחתי כבר לא בחיים). בכיתי עד שנרדמתי. ישנתי שינה עמוקה מאד וחלמתי חלומות על אימי וביתי.

התעוררתי והרגשתי כי הנפיחות בחזה

לצבא.

לקחו אותנו לעיר קוקנד ומשם יצאנו עם עוד 800 איש ברכבת משא לנסיעה שארכה חודש לצפון הרי אורל. המסע היה נורא. היינו 30 איש בקרון. ישנו על קרשים. הדבר היחיד שנתנו לכל איש היה שמיכה. פעם ביום היו נותנים לנו 600 גרם לחם שחור והייתה אפשרות לקבל מים רותחים ללא הגבלה כשעצרנו בתחנות הרכבת השונות. באותן תחנות הייתה לנו אפשרות להשיג מזון באמצעות החלפת סחורות. במשך חודש הימים שנסענו לא התרחצנו אפילו פעם אחת. כשעזבנו את אוזבקיסטאן החום הגיע ליותר מ-40 מעלות. הגענו ליעד בהרי אורל בתחילת החורף והטמפרטורה הייתה יורדת למינוס 20 מעלות. לא היו תנורים בקרונות ורעדנו מקור. אנשים חלו והיו גם עשרות מקרי מוות.

היעד הראשון שלנו היה עיר תעשייתית בשם סירוב, אחד המרכזים הגדולים של תעשיית הפלדה. העמידו את הרכבת שלנו על מסלול צדדי. אמרו שאין בשבילנו צריפים ושנמשיך לגור באותם קרונות משא. לכל קרון נתנו תנור קטן. הצטרכנו לספק עצים להסקה מהיער הקרוב בכוחות עצמנו. העבודה שלנו הייתה בניית מסילות ברזל. הבעיה הכי גדולה הייתה שלא היינו מוכנים לקור הקשה. לא היה ביגוד מתאים ולא קיבלנו נעליים או מגפיים. נתנו לנו נעלי עץ וסמרטוטים לעטוף את הרגליים. מצב הבריאות שלי התחיל להידרדר.

היינו משכימים לעבודה בחושך, ב-6 בבוקר. שלש פעמים ביום קיבלנו מרק עם עלי כרוב בתוספת כפית שמן צמחי ומספר כפות דייסה או תפוחי אדמה. לפעמים גם חתיכת דג מלוח או חתיכה מזערית של בשר. בכדי לקבל את המנה היומית של הלחם הצטרכנו לעמוד בערב בתור. היו

שעד עתה יכולתי רק לחלום עליהם, וכן על הלבשה. בזה עסקתי במשך שלשה חדשים וחצי - עד שחזרתי לאיתני באפריל 1943. עבודה זו הייתה כרוכה בהרבה סיכונים שעליהם התגברתי.

באפריל שלחו אותי לדרום בתוך קבוצה של פועלים, לזרוע תפוחי אדמה. חזרנו בחודש מאי, בדיוק כשהסתיימה חופשת המחלה שלי. עם הגיענו לסירוב נודע לי שחברי, יעקב, הועבר לאתר בניה של מסילת הברזל צפונה מסירוב, בעיר בוגסלובסק. המרחק בינינו היה כחמישים ק"מ ומזמן לזמן היינו מבקרים אחד את השני בימי החופש. במחצית השנייה של 1943 המצב בחזית השתפר לטובת הצבא האדום. עזרה גדולה בסחורות הגיעה מארצות הברית, והמצב התזונתי השתפר. הימים הנוראים התקרבו, ואנחנו, הפועלים היהודים, נדברנו והחלטנו לא לצאת לעבודה ביום כיפור, אלא להתאסף באחד הצריפים ולהתפלל. כך עשינו. ביום כיפור בשעה שש בבוקר, במקום ללכת למטבח ולקבל את ארוחת הבוקר שלנו - התכנסנו להתפלל. בין 8 ל-9 הופתענו בביקור של בלשים מה-נ.ק.ו.ד. שנכנסו לאולם, הסתכלו מבלי לומר מלה ויצאו. בערך בשעה 10 נכנס לאולם התפילה המנהל של החברה. הוא בירך אותנו לכבוד יום הכיפורים והוסיף: "אני רוצה שתדעו שאני מכיר את הדפוס הקטן (שפיקוח נפש דוחה יום כיפור -א.ב.). הטילו עלי את המשימה לשכנע אתכם לצאת לעבודה. אם לא תסכימו שום רע לא יקרה לכם, אבל אני אהיה האחראי לכך. פעלו לפי מצפונכם. אם תגמרו את התפילה עד 12 בצוהריים ותצאו לעבודה - תוכלו לקבל את מנת המזון השלמה של היום". עמדנו בפני בעיה של סכנת נפשות. בשעה 12 יצאנו לעבודה. זו הייתה הפעם היחידה שמנהל החברה התוודה בפנינו על יהדותו. ידענו כבר,

ירדה, וכי אני נושם ביתר קלות. שוב בכיתי, והפעם משמחה. בבוקר בא הרופא לבקר אותי, ושמח על השינוי שקרה בן לילה במצבי. "נס קרה" אמר. הוא הודיע לי שיפנה אותי לוועדה רפואית עם המלצה לשחרר אותי מהעבודה לשישה חודשים ולתת לי אפשרות לרדת מצפון אוראל לדרום, מרחק של 600-700 ק"מ לאזור חקלאי. כוונתו הייתה שאעבוד בחווה חקלאית, ויהיה לי מספיק מזון ובמשך שישה חודשים אחלים. הוועדה החליטה למלא את בקשת הרופא, אך לא יכולתי לצאת את האזור בו היינו, אזור ה"גולאגים", מבלי לקבל את אישור חברת הבנייה. שם כולם הסכימו לשחרורי חוץ מהקומיסר.

הקומיסר אמר שלא יחתום על הניירות, וסיבתו - "אין החברה יכולה להרשות לעצמה לשחרר פועל", והוסיף: "אם תרד דרומה, מצבך הבריאותי ישתפר, ולא תחזור כי יגייסו אותך לצבא, וכך יצא שחברתנו תפסיד פועל. לכן נשחרר אותך מהעבודה לשישה חודשים, אך תישאר איתנו כאן". הייתי מאוכזב, אבל השלמתי עם המצב, וחשבתי על דרכים לשפר אותו.

הצעתי לחברי לתת לי את כרטיסי הלחם היום - יומיים שלהם, ואני אספק להם את הלחם כל יום, מבלי שייצטרכו לעמוד שעות בתור לאחר יום העבודה. חברי קיבלו את הצעתי. מדי בוקר הייתי יוצא לעיר סירוב. עשיתי הכרה עם אחד המנהלים במאפייה (זה עלה בשוחד). תמורת כרטיסי הלחם, במקום לקבל 15 קילו לחם, הייתי מקבל שבעה וחצי קילו עוגיות. עם העוגיות בידי יצאתי לשוק החקלאי ועמדתי ליד דוכני החלב. מכרתי את העוגיות אחת אחת וזה לא לקח לי יותר מחצי שעה. אחר כך הייתי הולך וקונה, בכסף שהרווחתי, את הלחם לקבוצה שלנו במחירי השוק השחור. את עודף הכסף שנשאר הוצאתי על דברי אוכל

והוא נעצר לחקירה שנמשכה יותר מחודש ימים. הפעם ביקש ממני להביא לו חבילת מזון. באופן רשמי הוא לא יכול היה לקבל חבילות, כי עדיין היה בשלב החקירה. יעקב הציע שהוא יוריד חבל מהקומה השלישית, ועלי יהיה לקשור את החבילה לחבל. תחילה לא הסכמתי, אולם אחרי ימים מספר קבלתי שוב פתק, עם אותה בקשה, ובו נאמר עוד, שאם לא אמלא את בקשתו - ימות מרעב. הפעם מילאתי את בקשתו. הגעתי לאזור בית הסוהר והלכתי בשביל שעבר צמוד לקיר בית הסוהר. החבל ירד במהירות, החבילה נקשרה והועלתה. אני המשכתי לכיוון הכביש, וכשכבר הלכתי ברחוב, אישה רוסייה מבוגרת השיגה אותי ואמרה לי שלו היו תופסים אותי, עונשי היה יותר גרוע משל זה שהיה בכלא. למזלי, לא תפסו אותי. אחרי שבוע קיבלתי מיעקב פתק נוסף עם אותה הבקשה, הפעם נכנעתי מיד. שוב החבילה עלתה, אך אז שמעתי שריקה וקריאה לעצור. השומר הוביל אותי למשרד הפיקוד של הכלא. חשבתי שאני אבוד.

השומר הביא אותי לחדר של אחד החוקרים, ודיווח לו שנתפסתי מדבר עם עציר נרגעתי, נשמתי ביתר קלות ולא גיליתי סימני עצבנות. "עם מי דיברת?" שאל החוקר. השבתי לו שלא דיברתי עם איש, אלא עברתי בשביל ושמעתי מישהו קורא בשמי, לא הספקתי לענות, והשוטר עצר אותי. הם מששו בבגדי ומצאו, בין השאר, תמונה של חברי יעקב. "מי בתמונה?" שאל. "חברי". "מה שמו?" "יעקב סובל". "היכן הוא נמצא?" "שינינו עובדים בחברת בניית מסילות ברזל. אני עובד בקרפינסק ויעקב עובד בבוגוסלובסק". החוקר הבין שיעקב קרא בשמי. הוא אמר לי שהם חושדים שהוא היה מעורב בשוק השחור, והציע לי שאם אשכנע אותו לפתוח את הפה ולומר מי נתן לו את הסחורות בשביל

משמועות שנפוצו, שהוא בן של רב מלנינגרד. כשהגרמנים פלשו לברית המועצות, הם הטו את חברת הבנייה של מסילות הברזל שבראשה עמד, להרי אורל. הוא לקח איתו את הוריו ואת אחיו שהיו שומרי מצוות. בתחילת אוקטובר 1943 העבירו אותנו למקום עבודה חדש, צפונה לעיירה קרפינסק, אזור של מכרות פחם. שם בנינו מסילות ברזל שהגיעו עד למכרות. גם יעקב חברי הועבר, אבל למקום אחר, במרחק של 7-6 ק"מ.

יום ראשון היה יום חופשי. אז היינו הולכים לשוק החקלאי בעיירה לקנות מזון או להחליף סחורות תמורת מזון. באחד מביקורי בעיירה גיליתי שלא רחוק מהשוק גרה משפחה צעירה של אנשי עיירתנו מצ'יוב. הייתי מבקר אותם תכופות, ותמיד הייתי אצלם אורח מכובד.

יום ראשון אחד, בדרך הביתה מהשוק, וכיכר לחם של קילו וחצי מתחת לזרועי, עצרו אותי שני בחורים גרמנים איתנים, מאזור הוולגה, והציעו לי להחליף את כיכר הלחם בפרווה של עורות כבשים. זו הייתה העסקה הכי טובה שעשיתי בארבע השנים שהייתי בהרי אורל. הפרווה שימשה לי כבגד רוח ביום, וכשמיכה בלילות בקרון הקפוא.

בעיירה קרפינסק היה בית סוהר מאולתה, שעדיין היה בשלבי בנייה, בלי חומה או גדר, אבל מלא אסירים שחיכו למשפטם או למשלוח למחנות עבודה. יום אחד הביאו לי פתק מחברי יעקב, שהיה כלוא באותו בית סוהר מבלי שידעתי. יעקב כתב שעצרו אותו בשוק, וכשחיפשו בבגדיו מצאו אצלו 15 אלף רובל. חשדו בו שהוא מעורב בשוק השחור. שווי הכסף הזה היה של 15 ככרות לחם. אני ידעתי שהכסף מקורו לא ממעורבות בשוק השחור, אלא ממכירת מעיל עור, שיעקב הביא איתו מהבית. לפי מה שיעקב כתב, הבנתי שטענותיו לא עזרו,

סיפר לי גם שחלם על הכתובת של דודתו בברוקלין, ניו יורק, וביקש להודיע לה מה שקורה לו. השוטרים חשבו שיעקב השתגע ושהוא מדבר לעצמו.

זו הייתה הפעם היחידה שראיתי משפט שמתנהל בצורה סיטונאית. התובע דרש בשביל יעקב עונש של 15 שנה במחנה עבודה (אין סיכויים להישרדות). בשעות הצהריים הקריאו את פסקי הדין. כשיעקב שמע שעונשו הוא רק שלוש שנים - הוא פרץ בצחוק. נימוק השוטרים וצוות בית המשפט היה שהוא חולה נפש.

נפרדנו זה מזה בהרגשה של אכזבה ועצב. באותו יום הגעתי לקרפינסק אל הזוג מעיירתנו ומסרתי להם את תוצאות המשפט. מסרתי לאישה את הכתובת של הדודה של יעקב בברוקלין וביקשתי ממנה שתכתוב לה אודות יעקב. האישה הייתה מעוניינת לכתוב כיוון שגם היא רצתה ליצור קשר עם קרובי משפחתה שגרו בברוקלין.

עם גמר המלחמה ב-1945 קיבלתי מכתב מיעקב ובו סיפר שהוא אחד האסירים שקיבל חנינה מסטלין, והוא שוחרר אחרי שנתיים במחנה עבודה. הציעו לו לבחור יעד לנסיעה. הצעתי לו לנסוע למצ'יוב (מרחק של כ-2500 ק"מ) ולגלות מה קרה ליהודי מצ'יוב. תחילה אמרתי לו שיגיע אלי לפני שהוא יצא לדרך הארוכה, ואני אתן לו כסף ומזון לדרך, וכך עשה. הגענו באותו יום למשפחה של בני עיירתנו והאישה סיפרה לו ברוב שמחה כי רק יום לפני כן קיבלה מכתב מדודתו בברוקלין. השמחה הייתה גם שלנו. ב-1946, כשיצאתי מברית המועצות לפולין, הצלחתי ליצור קשר עם קרובי משפחתנו (מנדלבוים ופכר) בפחות מחודש הודות לכתובת הזאת.

יעקב הגיע לעיירתנו וכתב לי על השואה של יהודי מצ'יוב. האכזבה שלו הייתה כה גדולה שהוא רצה להתאבד. כתבתי

השוק השחור - ישחררו אותו מיד. אמרתי לחוקר שיעקב פועל טוב, הוא לא מעורב בשוק השחור, ושאת הכסף שמצאו אצלו הרוויח ממכירת מעיל עור שהביא מהבית. טיעוני לא עזרו. הוא ביקש ממני לעזוב והזהיר אותי שאם יעצור אותי שם שוב - יהיה עונשי חמש שנות מאסר במחנה עבודה.

לאחר כשבועיים, קיבלתי מכתב מיעקב, ובו כתב שהחקירה הסתיימה, וביום זה וזה יעבירו אותו למחנה עבודה עד לזמן המשפט. יעקב ביקש שוב חבילת מזון, ושבאותה הזדמנות אפרד ממנו. היה זה יום סתיו סוער במיוחד, כאשר הלכתי אליו בשלישית. גשם מעורב בשלג ירד, והבוץ הגיע עד לקרסול. מצאתי אותו בתוך קבוצה של כחמישים עצורים, כורעים על הברכיים בנוץ ורועדים מקור. הוא היה חיוור ורזה. לא הרשו לנו לדבר אחד עם השני, רק למסור את החבילה. בלב כואב הגעתי לבית הזוג ממצ'יוב וסיפרתי להם מה שקרה ליעקב.

אחרי כחודש קיבלתי מיעקב מכתב המתאר באופן סמוי את הזוועות במחנה העבודה.

כעבור חודש וחצי נוספים, קיבלתי עוד מכתב מיעקב שהודיע שבעוד שבועיים יביאו אותו, יחד עם עצירים נוספים, לעיר בוגוסלובסק להישפט, והמשפט יתקיים באולם הקולנוע. יעקב ביקש ממני להיות נוכח במשפטו.

ביום המיועד הגעתי מוקדם לקולנוע והתיישבתי מאחור. כל הנשפטים ישבו בשורה ארוכה, תחת שמירה קפדנית של ה- נ.ק.ו.ד. ברגע שיעקב גילה שאני נוכח, הוא התחיל לדבר אלי באידיש. אני לא עניתי לו, אבל הקשבתי. הוא סיפר על הזוועות במחנה העבודה, ושהוא לא מאמין שהוא ישרוד. הוא ביקש ממני שאם אשרוד אחזור לביתו לספר להוריו מה שקרה לו. בין היתר

הרצון לשרוד לא עזב אותי. הייתי נחוש בדעתי שאני צריך לשרוד ולחזור לאימי ולמשפחתי. לקחתי סיכונים, עשיתי דברים חוקיים וגם בלתי חוקיים. המשימה היחידה הייתה להתגבר ולשרוד. כאשר הייתה לי היכולת, עזרתי גם לזולת.

בסוף פברואר 1944 - הגענו בבוקר למקומות העבודה. שם הודיעו לנו שהיום לא נעשה את העבודה הרגילה. אנחנו צריכים לחפור ולחלץ את הרכבת שלנו מהקרח ומהשלג שגובהו היה יותר ממטר. הרגשנו שמשוהו רציני עומד לקרות. היו הדלפות ושמעות שמוסרים אותנו לפיקוד הצבא. אחרי ארוחת צוהריים אמרו לנו לגשת למחסן לקבל את מנת המזון החודשית שלנו. באותו יום אכלנו לשובע. לפנות ערב הגיע קטר קיטור והוציא את הרכבת שלנו לאחד המסלולים המרכזיים. עם חשיכה התחלנו לנוע, אבל לא ידענו מה היעד שלנו. לא עצרנו בתחנות, הרמזורים היו פתוחים עבורנו. אחרי נסיעה של יומיים ידענו שאנחנו מתקרבים לאזור מוסקבה. הודיעו לנו שהצבא האדום התחיל במתקפה נגדית בחזית של לינינגרד וכי הצבא הגרמני מתקפל ונסוג. המשימה שלנו תהיה לשקם את מסילות הברזל שהגרמנים חיבלו בהן בנסיגה. הגענו ברכבת למקום בו הייתה החזית עד לפני יומיים. ירדנו מהרכבת עם כלי העבודה על שכמינו והתחלנו בצעדה של חמישים ק"מ בשבילים שחיל ההנדסה פינה ממוקשים. אחרי יומיים הגענו לעיר פסקוב שהייתה כולה הרוסה. המשימה שלנו הייתה לשקם את תחנת הרכבת של פסקוב. מתחנה זו יצאו מסילות לחמישה כיוונים. הכול היה הרוס. התמניתי לראש צוות של 15 איש. מצאנו מגורים בכפרים מסביב לפסקוב במרחק של שניים עד שלשה ק"מ מתחנת הרכבת. הגענו לעבודה ובחזרה בכל יום ברגל. בכל בוקר כשהגענו לעבודה

לו שהוריו שלחו אותו מהבית בגלל שרצו שישרוד. ביקשתי ממנו להתגבר ולנסוע מערבה (לפולין), כי שמעתי שמרשים למי שנולד בפולין לצאת לשם על פי הסכם בין פולין לברית המועצות. יעקב יצא לפולין ומשם לאיטליה. נפגשנו ב-1946 כשהגעתי לאיטליה. יעקב היגר לקנדה לפני שאני הגעתי לארה"ב. הקשר בינינו היה הדוק. בחופשות היינו מבקרים זה את זה, ויעקב היה מגיע לשמחות שלנו. יעקב ז"ל נפטר ב-1983 כתוצאה ממחלות שקיבל מהתנאים במחנה העבודה.

גורל משפחתי ויתר יהודי מצויב נודע לי כבר בראשית 1944, אחרי שהצבא האדום שחרר את אזורי אוקראינה המערבית. כתבתי למועצה המקומית ושאלתי לגורל משפחתי. התשובה הייתה ברורה: אף אחד ממשפחתך לא שרד, וקומץ השורדים עזב את מצויב מייד אחרי השחרור. תקוותי היחידה הייתה שחונך עדיין בחיים. באוקטובר 1946 נפגשתי במחנה פליטים באיטליה עם זוג צעיר ממצויב (התחתנו אחרי השחרור). מהם למדתי שמשפחתי נרצחה באקציה הראשונה באולול 1941. הם נקברו בקבר אחים מאחורי המנזר יחד עם עוד 400 קרבנות.

בפברואר 1944 הייתי באמצע החורף השני ושנה וחצי מאז הגעתי להרי אורל. החודש הזה היה קצר מבחינת הזמן, אבל גדוש בזוועות יומיומיות. השינוי הקיצוני באקלים, העדר הלבשה מתאימה, מחסור בתרופות והיחס השלילי של הממונים עלינו, גרמו לאובדן חיי אדם בתאונות עבודה, במוות ממחלות ובהתאבדויות. בכל בוקר היו אוספים את הקורבנות מהקרונות וקוברים אותם בקברי אחים. בכל יום נזכרתי במה שאמרו לנו ביום שהגענו להרי אורל. הזהירו אותנו שנצטרך להתרגל למצב - מי שלא יתרגל ימות. הייתי קרוב מאוד לקריסה. לא נכנעתי.

את הקרונות ועברנו לגור בבונקרים ששימשו את הצבא הגרמני בזמן שהחזית הייתה באזור פסקוב. באוגוסט הסתיימו העבודות שלנו, והפקודה הגיעה לחזור לאורל. נתנו לנו חופשה של יומיים. באותם יומיים התעסקנו בהחלפת סחורות בכפרים. כולנו יצאנו לדרך עם מלאי של דגנים וקמח שסיפק אותנו כתוספת למנות שלנו במשך הרבה חודשים. הרווח שקיבלתי מהחלפת הפרווה שלי היה גדול פי מאה.

בתחילת ספטמבר 1944 חזרנו לצפון אורל. חלק מאנשינו, כולל קבוצת, נשאר באזור קרוב לתחנת הרכבת בעיר בוגוסלובסק. הוציאו אותנו מהקרונות וסידרו לנו מגורים בצריפים. קבוצתי הייתה עסוקה בהכנת עצי הסקה לחורף. כל בוקר היינו יוצאים ליער וכורתים עצים. עבודה זו נמשכה עד סוף אוקטובר, ואז העבירו אותנו חזרה לבניית מסילות ברזל ולאחזקת פסי רכבת בתקופת החורף. הגשתי בקשה להתפטר מתפקיד ראש הצוות. נמאס לי לשמוע אמירות ציניות על שהצוות שלי אינו ממלא את המכסה היומית. ידעתי שאני כן ממלא את המכסה. בנוסף לזה הייתי זקוק ליותר זמן פנוי כדי שאוכל למצוא הכנסה נוספת. באותו זמן גם החליפו את מנהל העבודה שלנו. המנהל החדש, איוון, בשנות השלושים לחייו, נשוי ואב לילדים, לא היה חבר במפלגה הקומוניסטית. מצאנו שפה משותפת. הוסכם בינינו שמי שמעוניין בשחרור מוקדם מהעבודה היומית, ישוחרר אחרי מילוי המכסות. צירפתי אלי שני חברים מהקבוצה, עבדנו יחד ובממוצע היינו גומרים את העבודה שעתיים לפני הזמן. זה נתן לי מספיק זמן להגיע העירה ולחפש הכנסה נוספת. הייתי מגיע הביתה מאוחר כאשר ארוחת ערב חמה כבר חיכתה לי. אני הייתי מספק את המזון. חבר הצוות שלנו היה הטבח. לפעמים, אם הייתי צריך

המהנדס המפקח על העבודות היה נותן לי את מכסת העבודות לביצוע באותו יום. העבודה הייתה קשה מאוד והצוות שלי לא הצליח למלא את המכסה. הסיבה לזה הייתה בעיקר מצבם הפיזי של העובדים וחוסר ציוד מודרני לביצוע העבודה. יום אחד שאל אותי המהנדס, "אבראשה, תגיד לי מדוע הצוות שלך אינו ממלא את המכסה?" עניתי לו, "בגלל חוסר ציוד, חוסר לבוש מתאים, חוסר במזון ובגלל מצבם הבריאותי הירוד, העובדים אינם מסוגלים למלא את המכסה". "אם כן," אמר, "בוא נלך ונגיד למנהל שלנו שהמשטר הסובייטי אינו מוצא חן בעינינו". עניתי לו, "אני מאוד מצטער, לא ניהלתי איתך שיחה פוליטית, עניתי לך על השאלה. ועל היחס למשטר הסובייטי, אגיד לך שאני מאוהב במשטר הסובייטי". הוא הבין שתשובתי צינית ואמר לי כבעס, "תמות כמו כלב". ככה התייחסו לעובדים. אחרי כחודש ימים גמרנו לשקם את המסילות הראשיות, ורכבות עם אספקה צבאית התחילו להגיע מכיוון החזית שהייתה על גבול הרפובליקות הבלטיות. מהחזית הגיעו רכבות עם פצועים וגם עם יחידות צבאיות בדרכן לחופשות קצרות. בין החולים מצאנו הרבה יהודים שלפעמים העזו להתלונן על האנטישמיות שפשטה בצבא, על סיסמאות ששמעו: "הרוג את היהודים ותציל את רוסיה". המסקנה שלהם הייתה שאין בעד מי להילחם.

הרכבת שלנו הגיעה אלינו ומצאה את מקומה על מסלול צדדי. חזרנו לגור בקרונות שלנו. עם התקדמות שיקום מסילות הברזל התחילו "ביקורים" של מטוסי סויר גרמניים בשעות היום. בעקבותיהם הגיעו בלילה המפציצים. ההפצצות התעצמו מלילה ללילה. למרות מערכות ההגנה נגד מטוסים, התגברו הפגיעות בחיי אדם וברכוש. נאלצנו לעזוב

המועצות. יצאנו מעבדות לחרות. זהו קיצור סיפור הישרדותי בברית המועצות. לא הסתדרתי עם המשטר הסובייטי, אולם אני אסיר תודה לעם הרוסי שנתן מקלט ליהודים במנוסתם מהאויב הנאצי. רוב מוחלט של שארית הפליטה שברחו מפולין, שרדו בברית המועצות למרות כל הקושי.

בשובנו לפולין מצאנו אוכלוסייה עוינת, אנטישמית, שהמשיכה ברצח שארית הפליטה. שהיתי שם במשך שבועיים והצלחתי ליצור קשר עם חנוך ועם המשפחה בארה"ב. עזבתי את פולין אחרי הפוגרום בעיר קלצ'ה (ביולי 1946). אכן שרדתי בזכות אמי ז"ל, שראתה את הבאות. במותה ציוותה לי ולכם, ילדי ונכדי, את החיים. כולנו שורדי השואה. סגרת את המעגל כאשר חזרתי למצויוב והקמתי את המצבות על קברי האחים, 5,200 יהודי העיירה והסביבה שנרצחו בגלל היותם יהודים.

להעדר מהעבודה במשך כמה ימים, הייתי מסדר את זה עם איוון. הוא ידע שכשאני חוזר הוא מקבל ממני פיצוי. כך זה נמשך כמעט שנה. המצב הכלכלי שלי השתפר, כבר לא הייתי רעב וגם התלבשתי כמו בן אדם. חוץ מברונכיטיס כרונית שליוותה אותי מאז חורף 1942-43, מצב בריאותי היה טוב. המצב בחזיתות השתפר. מידי פעם הודיעו על שחרור שטחים כבושים ועל התקדמות של הצבא האדום לגבולות גרמניה. נרשמתי לאיגוד יוצאי פולין, שפעל להחזרת אזרחי פולין למולדתם כשיגיע הזמן בגמר המלחמה.

מלחמת העולם השנייה הסתיימה ב-8 למאי 1945, קרוב ליום הולדתי ה-22. ידענו שעם הזמן אנחנו היהודים נחזור למולדתנו הישנה, לפולין. אבל גם ידענו שאין לנו למי ולמה לחזור. המעצמות הגדולות ניצחו, אבל פולין הובסה. ידעתי שהיא תהיה בשבילי רק תחנת מעבר. קיוויתי שאחי חנוך שרד את המלחמה ושנתאחד בארץ ישראל. בערב חג הפסח תש"ו (1946) יצאנו מברית

עזרה לילדים

עלמקות שחרזא

הנאצים חיסלו, הסובייטים דיכאו, המלחמה הבריחה: קהילת רובנו מנסה לשרוד מאת: איתמר אייכנר

פורסם ב 18.04.22, YNET

<https://www.ynet.co.il/judaism/article/by00n1jsvq>

נרחב של רובנו ויהודיה לפני השואה ובמהלכה, לרבות תיאור השמדתם של תלמידי בית הספר התיכון העברי "תרבות" בעיר ומוריהם. אימו של עוז הייתה ילידת העיר, כמו גם דן בן אמוץ, שנולד בה כמשה (מוסיה) תהילימץגער.

קהילת רובנו התיישבה במקום במאה ה-16, מנתה יותר ממחצית האוכלוסייה במאה ה-19, הושמדה כמעט כליל בשואה, ומ-30 אלף יהודים נותרו בה אחרי המלחמה כמה עשרות בלבד.

מבין אלפיים היהודים הרשומים, יש רק כ-500 יהודים שפעילים אקטיבית בקהילה, ובנוסף אליהם עוד רבים שלא פוקדים את בית הכנסת ביום-יום, ומגיעים בעיקר בחגים, באזכרות או כשהם זקוקים לסיוע יהודי.

הקהילה מתמודדת עם בעיית הצטמקות קשה, בעיקר משום שהצעירים היהודים עוזבים לערים הגדולות או לארץ. "הקהילה מתבססת בעיקר על אנשים בגילאי 30 פלוס, כאשר האדם המבוגר ביותר בקהילה שלנו הוא בן 100, והדומיננטיים ביותר הם בני 60-30", מספר הרב שניאורסון. "כעת, בגלל המלחמה, עזבו מאות יהודים את המחוז, אף שרובם נשאר כי רובנו נחשבת בטוחה יחסית. אבל אף אחד לא יודע מה

פעם הייתה רובנו עיר יהודית, אבל השואה הכחישה את הקהילה - ואחרי פריחה מחודשת המלחמה הכתה שוב בקהילה, ומאות יהודים עזבו את בתיהם.

בשנת 1941 הוכתה הקהילה היהודית הוותיקה של רובנו, במערב אוקראינה, על ידי השלטון הנאצי. מקהילה של כ-27 אלף יהודים ערב המלחמה, שגדלה לכ-30 אלף בשל פליטים שזרמו אליה - נותרו כמה עשרות יהודים בלבד. הנאצים השמידו את הקהילה בשיטתיות, בעיקר באמצעות בורות המוות. הקומוניזם שבא אחרי המלחמה, לא סייע בשיקומה, ונכון לשלהי שנות ה-80 של המאה הקודמת, גרו בה כ-1,600 יהודים.

כיום מתגוררים ברובנו כאלפיים יהודים, אך המלחמה המתחוללת זה כבר שבעה שבועות הכתה שוב בקהילה, ומאות יהודים עזבו את בתיהם. "אני מקווה מאוד שהקהילה לא תתפרק, חלילה, אחרי עמל ויזע שהשקענו פה במשך 19 שנים, סביב השעון" - אומר הרב שניאור שניאורסון, רבה של רובנו וחבר פדרציית הקהילות היהודיות באוקראינה.

"איש לא יודע מה ילד יום"

בספרו האוטוביוגרפי, "סיפור על אהבה וחושך", מביא הסופר עמוס עוז תיאור

תלמידי ווארי זית הספר "תרבות" בראשון (צילום הקהילה היהודית)

יכולים ויודעים לפתח את הכלכלה", הוא מספר. "בשנת 1765 נמנו בעיר קרוב לאלף יהודים, ובמשך השנים היא הייתה המרכז היהודי של כל אזור חבל ווהלין ההיסטורי. 'המגיד ממעזריטש' ניהל מכאן את החסידות.

"בשנת 1897 הייתה 56% מאוכלוסיית רובנו - יהודית. מיד עם פלישת הנאצים לעיר, ביוני 1941, נרצחו מאות מיהודיה - ובהם רבה הראשי של העיר רבים אחרים נחטפו ונורו. בסך הכול נרצחו עשרות אלפים מיהודי רובנו, למעלה מ-17 אלף מהם בתוך יומיים.

"אחרי השואה הגיעו לרובנו יהודים גם ממקומות אחרים, כי הם הרגישו כאן בטוחים. לאחר נפילת מסך הברזל ונפילת ברית המועצות, בשנת 1990, השתקמה הקהילה היהודית פה באופן רשמי. באותן שנים לא היה מקום פנוי בבית הכנסת בחגים ובאירועים כמו ליל הסדר, בגלל ההתעוררות הגדולה."

ילד יום - או מה יהיה תמהיל הקהילה וגודלה אחרי המלחמה."

לדבריו, מתמודדת הקהילה גם עם מצב כלכלי לא פשוט עקב המלחמה. "אנחנו מנסים להשיג תרומות מאנשים טובים, ידידי הקהילה שעושים כל שביכולתם, אבל הביקוש עולה על ההיצע, ויש חשש מקריסה הומניטרית גדולה עוד יותר מזו שאנחנו רואים כעת, עד כדי איבוד שליטה. "פדרציית הקהילות היהודיות באוקראינה, בראשות הרב מאיר סטמבל, מנסה לסייע ככל יכולתה ולספק לנו ערכות רבות של מצות, יין, מזון וגם ציוד רפואי, לצד עזרה הומניטרית. אבל בסיום המלחמה נצטרך לבחון את המצב ולהחליט על אופי הפעילות."

"המרכז היהודי" של חבל ווהלין

הרב שניאורסון מספר כי מסמכים מזכירים את היהודים ברובנו לראשונה כבר בשנת 1566. "הם הגיעו לעיר שהייתה אז תחת שלטון פולני, כחלק מההבנה שיהודים

ואחרים בעבודת כפיים. "יש גם נזקקים, שעובדים אך לא מצליחים לסגור את החודש", הוא מעיד. המלחמה אילצה גם אותו להתרחק, ואת ליל הסדר הקרוב הוא ינהל בשלט רחוק, מישראל. "בגלל שיש עוצר הדוק אחרי 21:00, זמן כניסת החג, לא נוכל לקיים ליל סדר ציבורי-קהילתי כמדי

רזן אורי מלחמת העולם השנייה (צילום הקהילה היהודית)

שנה, ולכן אנו דואגים לחלוקת ערכות סדר ציבורי, שכוללות את כל מה שצריך לחג, כך שאנשים יוכלו לציין את ליל הסדר במתכונת ביתית. בימים האחרונים קיימנו כמה הדרכות באמצעות הזום, כדי להסביר לאנשים על אודות המנהגים השונים. התקדים של הגבלות הקורונה מסייע להתמודדות עם קיום חגים בחיק המשפחה בלבד."

הרב שניאור זלמן (צילום הקהילה היהודית)

ליל סדר בשלט רחוק

קשר מיוחד נרקם בין הרב החב"דניק לסופר עמוס עוז, שהגיע לביקור שורשים בעיר, והרב שניאורסון מספר כי עוז "ביקש להיות שותף בפעילות, וגם תרם לשם כך". 19 שנים הוא כבר פה, מנסה להגיע לכל יהודי, כדבריו, ולשקם את הקהילה, אבל המשימה איננה פשוטה. "כל קהילה שחב"ד לא מגיעה אליה, פשוט נכחדת", הוא אומר. "עם זאת, בערים הקטנות כמו אצלנו, הקהילה מצטמצמת בעיקר בגלל שאנשים, שהנקודה היהודית התעוררה בהם, עוזבים."

"בניגוד לערים גדולות כמו דניפרו, קייב או אודסה, בערים הקטנות - כמו גם ברובנו - אין היצע גדול לחיי חברה ותרבות יהודיים. מטבע הדברים, מציאות כזאת מביאה להגירה של הצעירים לערים יותר גדולות ומפותחות מבחינה יהודית, באוקראינה או בישראל, על מנת שיוכלו לפתח את זהותם היהודית ולהקים משפחה."

הקהילה מתחזקת חינוך בלתי פורמאלי, ובית הכנסת פעיל ומהווה גם את מרכז התרבות היהודית בעיר. הרב מספר כי היהודים בעיר עוסקים ביזמות ובמסחר,

אוקראינה: בית כנסת עתיק יוחזר לבעלות יהודית מאת: לינור בר-אל

פורסם ב"חדר מצב" <https://did.li/hvTrI> ב 26.04.21

עיריית לוצק הודיעה כי תשיב לבעלות יהודית את בית הכנסת הגדול 'המבצר' מהמאה ה-17, שנהרס חלקית על ידי הנאצים והפך לבית ספר לספורט. הקהילה היהודית נערכת לגיוס כספים לשיפוץ המבנה.

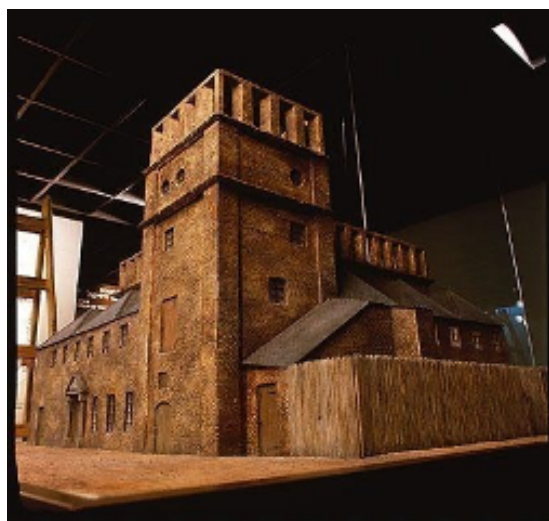
הפכו אותו למבצר של ממש. זמן קצר אחרי שנחנך, מילא בית הכנסת תפקיד מכריע בהגנת העיר לוצק מפני מתקפת הקוזקים בשנים 1648 - 1649. כדי להגביר את כושר ההתנגדות, חיברה מנהרה בין בית הכנסת לבין מבנים חשובים אחרים בעיר העתיקה, ביניהם הקתדרלה הקתולית, הכנסייה היוונית-אורתודוקסית, מעון המושל ובית המשפט המחוזי. המעבר התת-קרקעי קישר את החלק המבוצר של העיר עם הרבעים החיצוניים, ובימי המצור נעשה בו שימוש כדי לספק למגיני העיר מזון ותחמושת.

עיריית לוצק שבאוקראינה הודיעה לאחרונה כי תחזיר לבעלות הקהילה היהודית בעיר את בית הכנסת הגדול בעיר, שנהרס חלקית במהלך מלחמת העולם השנייה על ידי גרמניה הנאצית, והפך מאוחר יותר לבית ספר לספורט בהוראת השלטון הסובייטי. על פי אתר 'אנו' (מוזיאון העם היהודי) לוצק, אחת הערים העתיקות באוקראינה, סופחה במאה ה-14 לממלכת פולין והפכה בשנת 1569 לבירת מחוז ווהלין. תחילתה של ההתיישבות היהודית בעיר מתוארכת למאה ה-13, אז התיישבה במקום גם קהילה קראית.

בשנת 1626 העניק המלך זיגיסמונד השלישי לקהילה היהודית רשות להקים בית כנסת מאבן, בתנאי שזה יוקם כמבנה מבוצר ושהקהילה היהודית תממן הגנה ונשק, כולל תותח.

הכמורה הקתולית המקומית התנגדה בשל הקרבה של בית הכנסת לבית תפילתם ובשל העובדה שהיה צפוי להיות גבוה מכנסייתם. מחאתם של הנזירים הדומיניקנים גרמה לעיכוב של שנים בבניית בית הכנסת.

אבל המלך זיגיסמונד השלישי אישר את זכויות היהודים והתיר לבנות בית כנסת שעיצבו ומידותיו המסיביות

בית הכנסת הגדול של לוצק, דגם. בית התפילות, מרכז סולטר
לתיאור חזותי. צילום מסך מתוך אתר 'אנו'

מָנְנָה זֵית הַכִּנְסֵת הַגִּזְזוֹל סְלוֹצְקִי כִּיּוֹן

צילום: גאריזיות The Center for Jewish Art/Foundation for Jewish Heritage

המבנה, שמאכלס את 177 תלמידי בית הספר דינמו, יועבר לרשות הקהילה היהודית בלוצק, והתלמידים יעברו ללמוד במבנה חלופי בעיר. על פי דיווחים בתקשורת היהודית בעולם, הקהילה היהודית המקומית נערכת בימים אלו לגיוס כספים המוני שיאפשר לחנוך מחדש את בית הכנסת העתיק והמרשים ולבנות לצידו מוזיאון.

בתוך בית הכנסת הוקמה בימה גדולה במרכז אולם התפילה וסביבה ארבעה עמודים שתמכו בתקרה קמורה וחילקו אותה ל-9 מדורים. רוב קירות הפנים באולם המרכזי היו מכוסים בציורי קיר במוטיבים מעולם הצומח והחי, ובפסוקי תפילה. במקום שכן גם אוסף חשוב של מסמכים היסטוריים ושל חפצי יודאיקה רבי ערך.

לאחר מלחמת העולם השנייה, שבמהלכה נרצחו כ-5,000 יהודי העיר ומאות אחרים ברחו ליערות ומצאו את מותם שם, שופץ מבנה בית הכנסת אולם, כאמור, הוא מעולם לא חזר לשמש כבית תפילה יהודי. כעת, על פי דיווח באתר החדשות האוקראיני סוספילן,

זר קהילתי לזכר, ערך יום הזיכרון לשואה ולגזרה תשפ"ה

3,700 בתי כנסת קמו על אדמת אוקראינה כיום נותרו 400 – מה יעלה בגורלם? מאת: אלון קדם

פורסם ב- 19.01.23, <https://did.li/3IrOf>

אלוניר לזין, (בלצ'יזת המרכז
לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית)

מה ניתן ללמוד מהאדריכלות של בתי הכנסת העתיקים באוקראינה על הקהילות היהודיות שבנו אותם? איך קרה שדווקא עם חזרתם לידיים יהודיות בשנות ה-90 חלה הידרדרות משמעותית במצבם? והאם נשקפת להם סכנה עקב המלחמה במדינה? ההיסטוריון והחוקר ד"ר ולדימיר לזין הזמין אותנו למסע בעקבות המורשת הבנויה והמרתקת. במרכז לאמנות יהודית באוניברסיטה העברית נמצאים באופן קבוע במלחמה נגד הזמן. הם מתעדים, מקטלגים וחוקרים אובייקטים אמנותיים ואדריכליים יהודיים מכל רחבי העולם ומכל התקופות, מתוך ההבנה שחלקים מהם עשויים להימחק מעל לפני האדמה בכל רגע.

בית הכנסת הגדול בKolotshyn 1627-2, לפני השיפוץ וסכנת קריסה

לדוגמה, חלק מאוקראינה היה באימפריה הרוסית, חלק היה באימפריה האוסטרית וחלק נוסף היה הונגרי - אז בעצם מדובר באזורים שונים עם היסטוריה שונה מאוד. בהתאם לכמותם הגדולה של היהודים בה, המרחב האוקראיני היה משובץ בהמוני בתי כנסת, כ-3,700 כידוע כיום, עד שנת 1900 לערך. בתי הכנסת היו תופעה של מרחבים עירוניים - ניתן היה למצוא אותם בערים או בעיירות, אך לא בכפרים. "לא היו ריכוזים יהודיים מספיקים להקמה של בתי כנסת בכפרים ולכן בתי כנסת הם למעשה תופעה עירונית", מסביר לוי.

אדריכלות כראי החברה

במחקריו, מבקש לוי ללמוד על תמורות שחלו בחברה היהודית - מבפנים וכלפי האוכלוסייה הכללית שסביבה - באמצעות השינויים האדריכליים שחלו בבית הכנסת לאורך השנים. כך למשל הוא מצביע במחקריו על שכלול הדרגתי במעמד האישה בקהילה היהודית דרך שינויים במרחב עזרת הנשים: מתוספות כעורות בבתי הכנסת המסורתיים הפכו המרחבים הללו לגלריות אינטגרליות תחת אותה תקרה. שינוי נוסף ניכר גם ביחס של בתי הכנסת לרחוב, במידת הפומביות של חזיתות המבנים. בהקשר זה לוי מתאר מעבר מבתי כנסת נסתרים ופנימיים בתוככי הרובע היהודי ועד להצבתם בבולטות ברחובות מרכזיים.

תמורה נוספת ומרתקת בארגון המרחבי של בתי הכנסת מצביעה על שינויים עמוקים שעברו היהודים ביחס לשכניהם הנוצרים. "במאה ה-17 וה-18 בתי כנסת נבנו בצורה מאוד שונה מכנסיות. האדריכלות של בתי הכנסת התבססה על ארון הקודש בקיר המזרחי ועל הבימה במרכז. המבנים האלה היו מאוד ריכוזיים, כמעט מרובעים, והבימה במרכז הודגשה באמצעות ארבעה

"מלחמות כמו זו שבאוקראינה מלמדות אותנו כמה חשוב לתעד כל מה שניתן כל עוד הדברים קיימים", מסביר ד"ר ולדימיר לוי, מנהל המרכז, בראיון ל-ynet. ואכן, נראה שאחת ממשימות התייעוד המשמעותיות שמתרחשת במרכז, שהפכה בשנה האחרונה לרלוונטית במיוחד עקב הפלישה הרוסית לאוקראינה, היא של בתי הכנסת העתיקים של המדינה המותקפת. "אנחנו מבינים שלא יהיה ניתן לשמור על הכול פיזית, אבל אנחנו בהחלט יכולים לשמור על הדברים בצורת תיעוד. אנחנו מודדים, מתעדים ומשמרים הכול באופן וירטואלי כדי שהחומרים יוכלו לשמש למחקר גם בעתיד, גם אם המבנים הפיזיים ייהרסו."

ואכן התייעוד של המרכז משמש כר פורה למחקרים על ההיסטוריה של התרבות היהודית על כל גווניה. לוי, לדוגמה, נשען במחקריו על אוסף התייעוד של בתי הכנסת במזרח אירופה, אוסף שהוא עצמו היה שותף ביצירתו במסעות תיעוד רבים, שדרכו הוא חוקר את התפקידים החברתיים של מבני בתי הכנסת - כיצד הם פעלו, אילו דינמיקות חברתיות הם יצרו בתוכם, ומה הם סימנו לקהל שמתבונן בהם מבחוץ. בשבוע הבא (23 בינואר) הוא צפוי להרצות על אדריכלות ושימור בתי הכנסת של אוקראינה על רקע המלחמה הנוכחית, במסגרת סדרת הרצאות חדשות שמקדיש "אנו - מוזיאון העם היהודי", לתרבות יהודי אוקראינה.

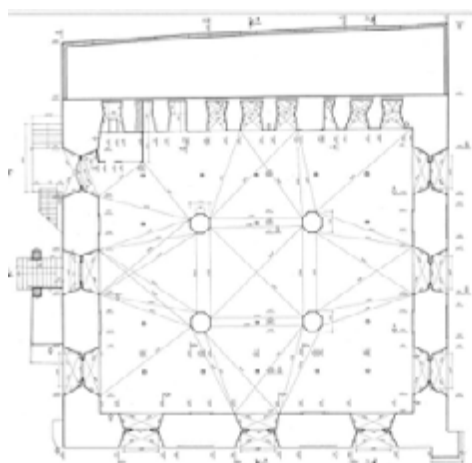
"בשטחה העכשווי של הרפובליקה האוקראינית חיו הרבה מאוד יהודים, שני מיליון בערך", הוא מסביר בריאיון. "צריך לזכור גם שמבחינה היסטורית אוקראינה היא ארץ מאוד מסובכת, ובעצם בגבולותיה של היום היא קיימת רק מ-1954, כשצירפו אליה את קרים. עד אז היא תמיד הייתה מחולקת בין כמה מדינות. במאה ה-19

בית הכנסת הגדול בצפת 2012 (צילום: זלצמיר לזין, צלילים)
 המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית

לתפישות אירופאיות מקובלות. "הצעד החשוב ביותר היה הזהה של הבימה ממרכז האולם אל ארון הקודש, ואז נוצר מזבח, כמו בכנסייה, וכבר אין יותר שני קטבים. כך אפשר לבנות בניין יותר ארוך ואפשר להושיב את האנשים כמו בתיאטרון, שבו יושבים ומסתכלים עם הפנים לכיוון ארון הקודש, וכל דבר חשוב שמתרחש קורה רק במקום אחד. ברוסיה קראו לזה בתי כנסת כוראליים (מלשון מקהלה, א"ק). אפילו המקהלות היהודיות שרו לפי חוקי המוזיקה המודרניים של המאה ה-19, עם חזנות שהייתה שונה מהחזנות המסורתית. במצב כזה, כשיש מקהלה, אתה רוצה שהיא והחזן ישירו את התפילות ולא הקהל."

המעבר למבנה דמוי כנסייה שינה באופן עמוק את הדינמיקה גם בתוך בתי הכנסת. "בעצם ממבנה מאוד פעיל עם בימה

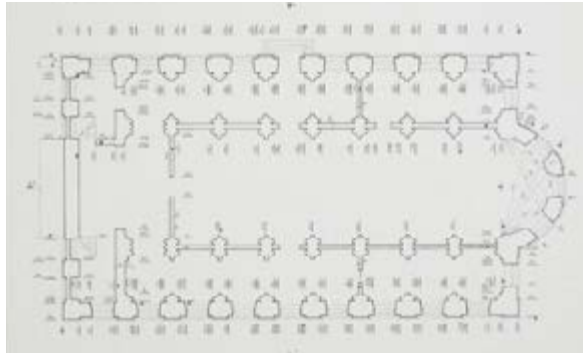
תוכנית בית הכנסת הגדול בצפת. הימנה המרכז
 (צלילים המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה
 העברית)

עמודים גדולים שתומכים בתקרה, ולפעמים ממש משולבים בה. לעומת זאת, במאה ה-19, היהודים החלו להתקרב לתרבות האירופאית ורצו להתאים את אופן הפולחן שלהם

בית הכנסת הגדול בארצות הברית, בניין המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית

מבתי הכנסת עצמם. מתוך אותם 3,700 בתי כנסת שהיו קיימים בשטח אוקראינה בראשית המאה ה-20, נותרו כיום כ-400 בלבד, שמתוכם רק כ-60 משמשים כבתי כנסת פעילים. לוי מסביר שהסיבות להיעלמותם מהמרחב מגוונות, ובקיצור, הוא אומר - "זה לא רק בגלל השואה."

תוכנית בית הכנסת הגדול בארצות הברית, הארכיטקטורה של בית הכנסת לתפישות אירופאיות כנסייתיות (ארצות הברית) המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית

"באוקראינה הרבה מאוד מבתי הכנסת המסורתיים היו בנויים מעץ והם פשוט היו נשרפים כשהיו שריפות בעיר, כמו שאר המבנים. אם זה לא נשרף זה היה פלא. גורם שני זה מלחמת העולם הראשונה. גם שם, בקרבות, הרבה בתי כנסת נשרפו יחד עם הערים. אחרי זה, בין שתי מלחמות העולם, אוקראינה הייתה מחולקת בין פולין ובין ברית המועצות. בפולין הקהילות המשיכו להתקיים והתפללו בבתי הכנסת, ואילו בצד הסובייטי נעשתה מלחמה נגד כל הדתות בשנות ה-20, כך שבשנות ה-30 כבר סגרו והרסו כנסיות, בתי כנסת ומסגדים כאחד. לקראת פרוץ מלחמת העולם השנייה כמעט שלא נשאר

באמצע, שהיה מותאם להשתתפות אישית של כל אחד בפולחן, מבנה שנועד לאי-סדר שכולם מסתובבים בתוכו, ומוציאים ספר תורה שכולם באים לנשק אותו, עברו לבתי כנסת כוראליים שעובדים יותר כמו תיאטרון, שאתה בא והשתתפות שלך היא בזה שאתה יושב ומקשיב למה שהמומחים כביכול, המקהלה והחזן, עושים."

הרס סובייטי, הרס נאצי, וגם - הרס יהודי

הסיפור של תהליכי השימור וההרס של בתי הכנסת האוקראיניים מעניין לא פחות

זית הכנסת גדולה בלאדזה, שנבנה ב-1863 ומקדש למשך את תשואת לזכר של האזרחים והשבים - יהודים ולא יהודים (בארצות המרכז לאומות יהודית, האוניברסיטה העברית)

בליל הבדולח, פשוט כי במקרה של ברית המועצות הרצח היה, באופן מידי, הלכה למעשה של היהודים עצמם. "לבסוף בתקופה הסובייטית, אחרי מלחמת העולם השנייה, אנחנו לא יכולים לומר בוודאות שהשלטונות הסובייטים הרסו בתי כנסת ככוונה. לפעמים זה אכן ככה ולפעמים לא.

בתי כנסת פעילים. אחר כך באה השואה - וכשהנאצים תקפו את ברית המועצות הם מיד התחילו ברצח טוטאלי של היהודים, ולא היה להם כל כך עניין בבניינים." במילים אחרות, מסביר לוי, השלטון הנאצי לא ראה צורך בביצוע "רצח סימבולי" של מבנים יהודיים, כמו למשל

זית הכנסת הגדול בלאדזה. התמונה צולמה בין שתי מלחמות העולם (בארצות המרכז לאומות יהודית, האוניברסיטה העברית)

זית הכנסת הגדול בצ'לסטרע אחר היסוף שהיז' יהודי מקאן (3 יאן): אללה קרייס. צאריצות הקרכ
לאונות יהודית, האלנירסיטה העזרית

לעומת זאת, בבלרוס, רוסיה ואוקראינה, התהליך של אימוץ המורשת היהודית אל תוך המורשת האירופאית לא התרחש. "למייטב ידיעתי יש מקרה יחיד ובודד שבו החברה והשלטון האוקראיניים אימצו מקום של מורשת יהודית כשלהם וטיפלו בו. זה קרה בבית הכנסת העתיק ביותר בשטחה של אוקראינה, בעיר לביב, שנבנה ב-1582 ונקרא גולד'נה רוזה (שושנת הזהב, א"ק). את ההריסות שלו והכיכר סביבו הפכו לאנדרטה, וזה נעשה ביוזמה של אוקראיניים מקומיים ונתמך על ידי רשות העיר. לביב היא אמנם מקום מאוד לאומני-ימני, אבל היא במערב אוקראינה והכי נתונה להשפעות אירופאיות."

עם הקמת אוקראינה, יהודים דרשו בחזרה את בעלותם על בתי הכנסת, אך שימור המבנים כפי שהם לא עמד בראש סדר העדיפויות. "הבעיה היא שפעם זו הייתה קהילה של כמה עשרות אלפי יהודים והיום זה קהילה של מאה איש, אז מן הסתם

הם פשוט לא כל כך התעניינו במורשת היהודית. גם ההגדרות שלהם למה ראוי לשימור לא כלל מבנים מהמאה ה-19, אלא בעיקר בניינים מהמאה ה-17 וה-18." המשך הסיפור נשמע חיובי ומבטיח, אולם התגלה כמאכזב במיוחד: "אוקראינה הפכה למדינה עצמאית ב-1991, והיחס שלה למורשת הבנויה של היהודים היה יחס מזלזל - המשך של היחס הסובייטי. בעצם הקהילות הדתיות, גם היהודיות וגם הנוצריות, קיבלו אפשרות לקבל את הבניינים שלהן בחזרה אחרי שהשלטון הסובייטי סגר אותם. בזה העניין של המדינה האוקראינית במורשת היהודית נגמר. לעומת זאת, מדינות אחרות בברית המועצות לשעבר, כמו ליטא, לטביה ואסטוניה, אלה שהלכו יותר לכיוון האירופי, אימצו די מהר את הגישה האירופית המודרנית שההיסטוריה היהודית היא חלק מההיסטוריה המקומית, וככזו יש לטפל בה כחלק מהמורשת ומהנוף התרבותי."

הם לא צריכים את אותו בניין באותה מתכונת, ולכן הם מתחילים לשנות אותו לצרכים החדשים שלהם, מבלי להתחשב בחשיבותו ההיסטורית והאדריכלית. באים חסידים ודורשים אותו ואז משפצים אותו לפי ההבנה החסידית של איך זה צריך להיראות. באירופה התפתחו עקרונות מאוד ברורים ומדעיים של שימור, והחברה החרדים, אני לא יודע אם הם שמעו על זה בכלל. הם מחשיבים את עצמם כממשיכי היהודים שבנו את בתי הכנסת באוקראינה, ולמיטב ידיעתם הם רשאים לעשות עם הבניינים האלה כל מה שהם רואים לנכון." אפשר להקביל זאת למבנים היסטוריים של קהילות חרדיות בישראל? "בהחלט, זו בדיוק אותה הגישה. לפי מה שאנחנו רואים, העולם החרדי לא חשוף לתפישות השימור המודרניות. נקודת המוצא שלהם טובה, הם רוצים שזה יהיה יפה, אבל מה זה יפה? למשל, בית הקברות היהודי הכי חשוב ומעניין לדעתי בכל מזרח אירופה, בסטניב, היה מקום נהדר עם מצבות וגילופים מדהימים מהמאה ה-17 וה-18. זה היה אתר ממש אותנטי, והוא השתמר היטב, ואז הארגון החרדי הישראלי שיושב באוקראינה ומטפל שם בקברי הצדיקים החליט לשפץ את כל בית

שרידי בית הכנסת ג'אָלצנא ר'אָה זלצ'יז, העתיק ביותר באוקראינה, שנבנה 2-1582 (אלה אריה קרייס, באדיבות המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית)

הריסות בית הכנסת ג'אָלצנא ר'אָה הכסא לאנדרטה ז'האז'ת הרשיות (SILAS / Shutterstock)

סימור הריסות בית הכנסת ג'אָלצנא ר'אָה זלצ'יז (SILAS / Shutterstock) קרייס, באדיבות המרכז לאמנות יהודית)

בית הכנסת הגדול בסאטניץ, נבנה בתחילת המאה ה-17 (באדיבות המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית)

ישראל פרטי ולא שימור: בית הכנסת הגדול בסאטניץ 2-2014 (צילום: ולדימיר לזין, באדיבות המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית)

נהרסות, וחיים של אנשים נלקחים", הוא מדגיש. "מעבר לזה, לא נראה שלרוסים יש סיבה מיוחדת לפגוע בבתי כנסת. לא מדובר במבנים סימבוליים עבור הרוסים וגם לא עבור האוקראיניים. זלנסקי עשה כל כך הרבה רעש כשמשוהו נפל על באבי יאר (בראשית המלחמה, א"ק), אבל ברור שהרוסים בכלל כיוונו למגדל הטלוויזיה הסמוך. גם צריך לזכור שרוב מבני בתי הכנסת שהשתמרו נמצאים במערב אוקראינה, והמלחמה מתרחשת במזרח". לסיכום, מסביר לויך שלמרבה הצער, ייתכן שתיעוד המבנים יהיה הדרך היחידה לשמר אותם בעתיד הקרוב. "כמובן שאנחנו לא יודעים מה יקרה אחרי המלחמה, אבל להערכתך, והלוואי שאני טועה, החברה האוקראינית לא תתעניין במורשת יהודית ובמה שקרה לפני מאה שנה, כי יהיו לה מספיק פצעים לטפל בהם מהשנה הזאת, וכל עניין שימור המורשת היהודית ייעלם. הם יצטרכו לבנות מחדש את הערים האוקראיניות. אנחנו יכולים לדבר כמה שאנחנו רוצים, אבל זה יהיה הדבר האחרון שיעניין את החברה האוקראינית אחרי המלחמה, שהלוואי שכבר תיגמר".

הקברות. הם הוציאו את כל המצבות ושמו אותן ביציקות בטון בשורות. מדובר בהרס של ממש ובטשטוש של צורת הקבורה. אבנים ששקועות בטון לא יחזיקו לאורך זמן. זה היה אתר אותנטי ואמיתי שניתן היה לטפל בו. אחרי השיפוץ - מבחינתי בית הקברות הזה נגמר".

העלייה של זלנסקי לשלטון, כיהודי, לא שינתה משהו בגישה למורשת היהודית במדינה? "לא. בסופו של דבר לזלנסקי אין זהות יהודית מובהקת, כפי שניתן היה לחשוב. יש לו זהות יהודית סובייטית מאוד קלה, הוא בעיקר תושב אוקראינה. והמקרה היחיד של שימור כיכר בתי הכנסת בלביב קרה הרבה לפני שהוא עלה לשלטון".

"הדבר האחרון שיעניין את החברה האוקראינית"

בחזרה למלחמה הנוכחית. לפחות בהקשר היהודי - נראה כרגע כי אין מסה משמעותית של אתרים יהודיים שניזוקו במלחמה, מלבד מספר בתי כנסת באזור חרקוב. "בתור היסטוריון של בתי כנסת, ההרס כרגע לא באמת מעניין. אנשים מתים בכמויות כאלה גדולות, ערים שלמות

אזכרה שנתית לקהילות קרמניץ, שומסק ולנוביץ בהיכל יהדות ווהלין מאת: משה רוזנברג

הגברת ציפורה פורטנוי הקריאה את דבריו של אביה, איזי פורטנוי ז"ל, מראשי קהילת קרמניץ בעבר, אותם נשא בפתחת האזכרות ב-1977 ו-1984.

תרגום ספר היזכור

הגברת רחל קרני, מי שתרמה שנים רבות לארגון האזכרות לקהילת קרמניץ, סיפרה על תרגום ספר היזכור של קהילת שומסק לאנגלית. התרגום, אשר יצא לאור לאחרונה, כולל מפתח לשמות הנספים ופרטים נוספים שהתקבלו מארכיונים שונים.

בתאריך י' באב תשפ"ד (14 באוגוסט 2024) התקיימה האזכרה השנתית לקהילות קרמניץ, שומסק ולנוביץ בהיכל יהדות ווהלין בגבעתיים. זו הפעם הראשונה מזה שנים רבות שהאזכרה הועברה מסמינר הקיבוצים, שם נערכו תמיד האזכרות לקהילות אלה. הנוכחות הייתה מעל המצופה - למעלה מ-90 איש ואישה הגיעו להנציח את זכר הקהילות. את האזכרה הנחה יצחק בר-זיו, חבר הוועד המארגן. האזכרה נפתחה בתפילת יזכור ו"אל מלא רחמים" מרגשת שביצע חיים קרני, בנה של רחל קרני. לאחר מכן הקריא המנחה את פרק פ"ג מתהילים - "מזמור לאסף".

משה רוזנברג מציג מצגת "קרמניץ"

האסירים. המחברת איתרה את השורדים ונסעה ל-133 מהם או לילדיהם בעולם, ראינה אותם, ותיעוד הראיונות מופיע בספרה. זהו סיפור על אומץ לב, נחישות וגבורה, ומלבד זאת - ספר על תקווה ובחירה בחיים.

הפתעה מרגשת

הפתעה נעימה ומרגשת הייתה לקהל כאשר התברר כי הגברת לי פתה, ילידת קרמניץ, שעלתה בגיל שלוש, לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, נמצאת בקהל. הגברת לי פתה שיתפה את הנוכחים בזיכרונות ילדותה הנעימים מהעיר ומנופיה המקסימים. לי היא בתו של מאנוס גולדנברג, אחד ממייסדי אגודת יוצאי קרמניץ. בין המייסדים נמנו גם יצחק רוכל (אבידר) ואיזי פורטנוי, זיכרונם לברכה.

מצגת היסטורית ודמויות מופת

משה רוזנברג הציג מצגת "קרמניץ בתמונות", שבסיומה הוזכרו ארבע דמויות מופת של קרמניץ: הריב"ל (רבי יצחק בר לוינון), הכנר הנודע אייזיק שטרן, צבי פרילוצקי והאלוף יוסף אבידה, ממפקדיו הראשונים של צה"ל ובעלה של הסופרת ימימה אבידר-טשרנוביץ.

סיפור של תקווה ואומץ

ד"ר בתיה ברודסקי-כהן סיפרה על משפחת אביה, שחיה בקרמניץ כאשר סבה שימש כראש הקהילה. אימה נכלאה במחנה כפייה נאצי בנובוגורדק (שבבלארוס היום). ד"ר כהן סיפרה על ספרה שיצא לאור לפני שבועות אחדים - "מנהרת התקווה". בספר מתוארת בריחתם של 240 אסירים יהודים (ביניהם גם אימה) ממחנה הכפייה הנאצי באמצעות מנהרה באורך 200 מטר שחפרו

"התקווה" סיוון טקס הנחת הזרין ערי יוסף הזיכרון אלאה זלזורה תשפ"ה

הנחת זריים בטקס יום הציכרון לשואה ולגזרה תשפ"ה

זר קהילת רדזיניאז

זר קהילת ברזנה

זר קהילת צזאלאנאז

זר קהילת רטנה

זר משפחת קארמן

זר קהילת לוצ'קיר

זר קהילת רוקיטנה-סרני והסביבה

זר קהילת מצי'אז

זר קהילת לודז'פול

זר קהילת גאליצא-רזתא

זר קהילת לודז'קל

זר קהילת אלסוזה

זר קהילת לאחווה

זר קהילת קארילי

זר קהילת אלסטירה

זר קהילת אלכסנדריה

זר קהילת רוזיט'י

זר קהילת סרניק

זר קהילת ט"ס

זר קהילת רפאלאוקה

זר קהילת האטט

זר קהילת קואקי והסביבה

זר מרדט 16ט אט 1316

זר קהילת זרסט'קה

זר קהילת דאמזראז'י

זר קהילת מז'ויץ

זר קהילת קמין-קאזירסקי